

de Helling **kunst** & politiek winter 07-08

omslagbeeld:

Hieratisch suprematisch kruis

Kasimir Malevich, 1920-21

Te zien in het Van Abbe Museum > pag. 22

(courtesy Stedelijk Museum Amsterdam)

de Helling
2
winter 2007

COLOFON

De Helling is een links tijdschrift
over politiek en cultuur.

Verschijnt viermaal per jaar.

Losse nummers: € 6,50

Jaarabonnement: € 24,50

Jongerenabonnement (t/m 27): € 12,50

Gironummer: 6990899,

t.n.v. tijdschrift de Helling.

Niet voor 1 januari opgezegde

abbonementen worden automatisch

voor één jaar verlengd.

ISSN 0922-01 19

HOOFDREDACTIE Erica Meijers

REDACTIE

Natasja van den Berg

Maarten Brouwer

Joost Janmaat

Tom van der Lee

Tina Rahimy

Aysel Sabahoğlu

Bart Snels

Farid Tabarki

Noortje Thijssen

CORRECTIE Tim Manders

VORMGEVING De ruimte ontwerpers

(Mark Schalken)

DRUK Drukkerij Raddraaier

PAPIER 100 % recycled

UITGEVER Stichting Wetenschappelijk

Bureau GroenLinks

ADMINISTRATIE De Helling

Postbus 8008

3503 RA Utrecht

tel 030-239 99 00

partijbureau@groenlinks.nl

CORRESPONDENTIE

dehelling@gmail.com

www.dehelling.net

WIKKEL 'Hellend Vlak' werd wederom

verzorgd door Jack van Mildert

namens Bureau Groei Door Stilstand

(sap@worldmail.nl)

Een beetje geweld kan helpen ⁴

Interview met Michael Walzer — Jelle van der Meer en Menno Hurenkamp

Publiek gezocht ⁷

Amerikaans pragmatisme als inspiratiebron — Huub Dijstelbloem

De wil tot (w)eten ¹⁴

De boulimische samenleving — Ilja Fase

De Founding Fathers # 1: Leo Platvoet ¹⁶

— Erica Meijers

THEMA **KUNST & POLITIEK**

Beeldessay: Vormen van verzet in het Van Abbemuseum 20-43

"KUNST IS POLITIEK" ²²

Interview met Will Bradley — Aysel Sabahoğlu

"KUNST IS GEEN MIDDEL" ²⁴

GroenLinks wethouders over kunst en cultuur — Erica Meijers

BEPERKTE DIJKBEWAKING ²⁸

Cultuurpolitiek vanaf 1875 — Cas Smithuijzen

HYMNEN AAN DE NACHT ³⁴

Romantiek en revolutie bij Novalis — Erica Meijers

DEMOCRATIE VAN DE ZINTUIGEN ³⁸

Politiek en esthetiek volgens Jacques Rancière — Piet Molendijk

PSALM ⁴⁴

— Erik Jan Harmens

IS DIT KUNST? ⁴⁵

Irak in centrum Gemak — Robert Kluyver

F*ART ⁴⁶

Red de wereld met kunst — Marieke Nooren

Hier, daar – en er tussenin ⁴⁸⁻⁵²

— Foto's van Hristina Tasheva

+ Wetenschappelijk Bureau 7 Gastcolumn Soheila Najand 19 Verder kijken 46

de Helling

NR 4 · WINTER 2007-8 · €6,50 · kwartaalblad voor linkse politiek

vooraf – Midden november kwamen er van allerlei kanten deadlines op me af. Ik besloot naar Eindhoven te gaan om de tentoonstelling over politiek en kunst in het Van Abbemuseum te bezoeken, waarvan deze Helling het één en ander laat zien. Wat helpt beter om te ontsnappen aan stress dan een middagje in het museum? De schoonheid aan de muren en de rust van het gebouw werken als balsem op de vermoeide ziel. Maar wat ik zag verwees me onmiddellijk terug naar de onrustige werkelijkheid. Want kunst kan dan wel troosten, ze doet dat vooral omdat ze een andere laag aanboort, niet omdat ze geruststelt. Misschien kun je zelfs zeggen dat de beste kunst degene die haar ondergaat verontrust. Kunst

verandert de wereld. Daarom is linkse politiek en kunst ook zo'n goede combinatie, zou je denken.

Maar dat valt soms vies tegen. Een kunstenaar als Malevitsj, wiens 'suprematisch kruis' het omslag van deze Helling siert, kreeg het na de eerste revolutionaire jaren al snel moeilijk in het communistische Rusland. Wat hem betreft gaat kunst over spiritualiteit en moet geen politieke pretenties hebben. Zijn vriend en leerling Lissitzky, wiens werk op pagina 42 is te zien, zag dat anders. Hij wilde met zijn kunstenaarschap de nieuwe wereld dienen die na 1917 zou ontstaan. Maar ook hij kwam bedrogen uit en zocht zijn heil tenslotte buiten de Sovjet-Unie.

In een geheel andere politieke context – die van het postcommunistische Oost-Europa – verliet de Bulgaarse Hristina Tasheva haar land om het geluk te zoeken in Nederland. Haar zelfportret is hierboven afgedrukt en achterin dit nummer is meer van haar werk te zien.

Met deze foto's en kunstwerken, maar ook door middel van de artikelen wordt in deze Helling een gesprek geopend over kunst en politiek, dat in januari in Amsterdam zal worden voortgezet (zie p. 7).

=
ERICA MEIJERS

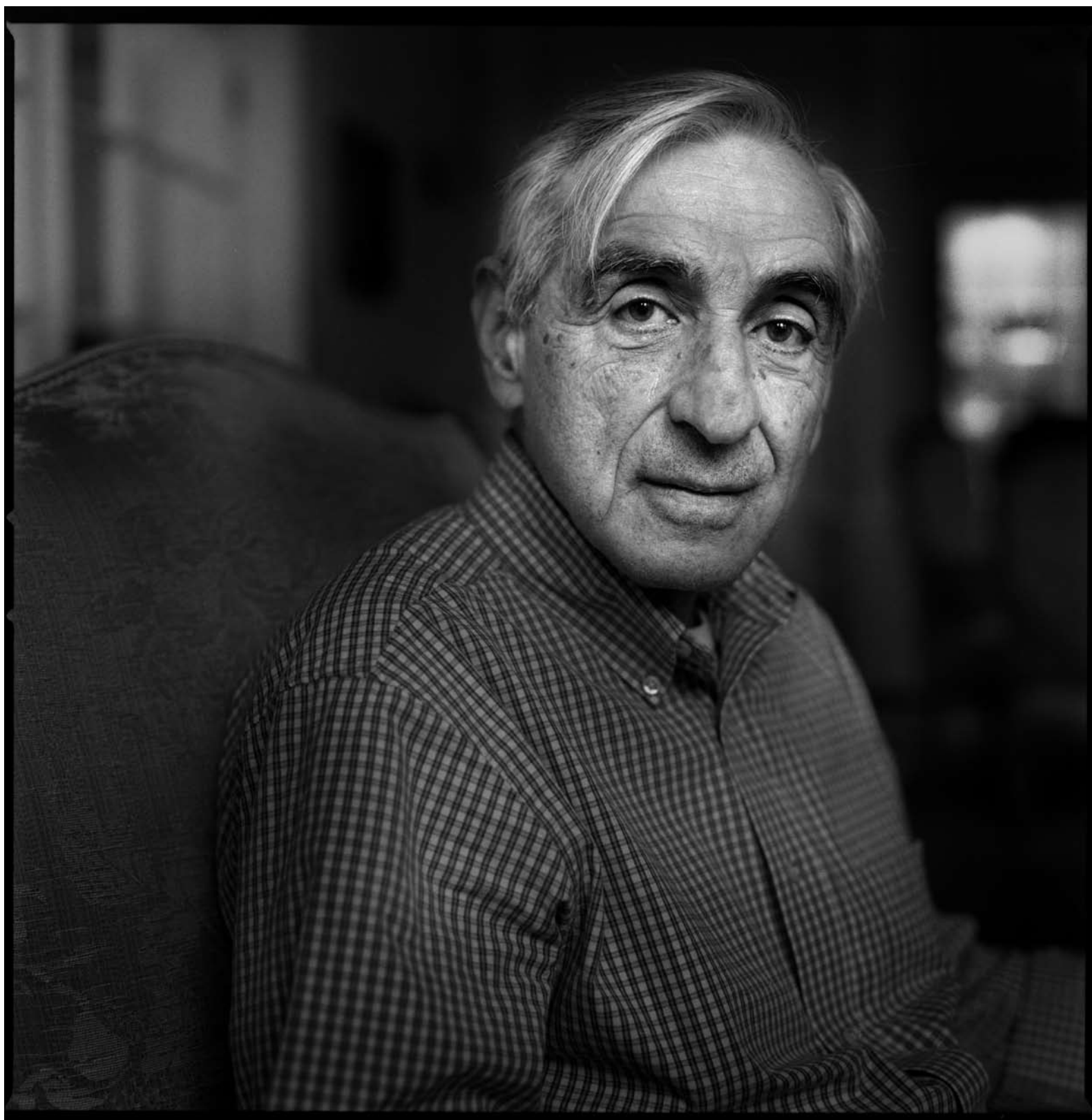
MENNO HURENKAMP politicoloog en publicist
& JELLE VAN DER MEER journalist

Portretfoto: PETER VALCKX

de Helling
4
winter 2007

Een beetje

Een interview met Michael Walzer

geweld kan helpen

“Als een leger van een arm land als Tanzania een massamoord kan stoppen, dan kan het leger van Nederland dat ook”

Michael Walzer is een van de belangrijkste politiek filosofen van deze tijd en dan ga je niet zeuren wanneer hij anderhalf uur te laat komt op een afspraak. Hij was op toeristische excursie door Amsterdam en het duurde wat langer. Innemend, bijna verlegen informeert hij waarover het interview moet gaan. Dat is inderdaad een moeilijke keus. Walzer, hoogleraar in Princeton, schreef een lange lijst boeken waarvan *Just and Unjust Wars* (1977), *Spheres of Justice* (1983) en *On Toleration* (1997) standaardwerken zijn. Met zijn boeken en essays begeeft Walzer zich in de actuele politieke debatten, van Vietnam in de jaren zestig tot multiculturalisme nu. Zijn filosofie is die van het praktische redeneren. Een groot deel van zijn werk is gewijd aan het meer ‘rechtvaardig’ maken van het liberale denken. Voor politiek links in Nederland, druk bezig zichzelf opnieuw uit te vinden, heeft hij wel enkele lessen. We spreken over twee actuele thema’s: de oorlog in Afghanistan en de nationale identiteit. Op 4 april krijgt Walzer in Amsterdam de Spinozalens uitgereikt, een tweejaarlijkse internationale onderscheiding, vanwege zijn bijdrage aan het debat over ethiek en moraal. Eerdere laureaten waren onder andere Edward Saïd en Avishai Margalit.

U schreef een dik boek over wat rechtvaardige en onrechtvaardige oorlogen zijn. Kunt u aan de hand daarvan toelichten wat het verschil is tussen de oorlog tegen Irak en die tegen Afghanistan? U steunde de laatste en was fel tegenstander van de eerste.

“Amerika werd op 9-11-2001 aangevallen, niet door Afghanistan zelf, maar het bewind van Afghanistan verleende wel steun en onderdak aan de aanvallers. Dat rechtvaardigde de inval. Zoals vaker hebben we dat vervolgens niet goed gedaan, met onvoldoende troepen en middelen, zonder multilaterale steun van met name de Europeanen en zonder voldoende stil te staan bij wat er na de oorlog moest gebeuren. Terecht kwam er een Afgaans bestuur, maar er was geen bereidwilligheid te investeren in het land.”

“Irak lag totaal anders. We werden niet door Irak aangevallen. Het land lag al onder inter-

nationale curatele met een exportverbod op olie, importverbod op wapens, no-fly zones en wapeninspecties. Dat was een succesvolle strategie. Hoessein was geen gevaar voor zijn burenen.”

Is een wrede dictator geen rechtvaardiging voor een oorlog?

“De interventie werd om die reden gesteund door Irakese vluchtelingen, en ook door delen van links in Amerika. Die dictatuur legitimeerde de onder-curatele-stelling. Die was streng, soms ook gewelddadig met bombardementen, en ook multilateraal. Zelfs de Fransen deden mee. Dat was allemaal niet niks en het werkte. Hoessein was geen gevaar meer voor zijn burenen. Wellicht zou het regime er door ten val zijn gekomen. In die zin was het een experiment om met beperkt geweld (*an action ‘short of war’*) een rechtvaardige ingreep te plegen.”

Nu zijn we een aantal jaren verder en voor beide landen geldt de vraag: terugtrekken of blijven?

“In beide landen zijn we niet succesvol. We hebben een ramp veroorzaakt in Irak. Links Amerika wil dat we zo snel mogelijk weggaan. Maar ik ben een consequentialist, eenmaal binnen dragen we medeverantwoordelijkheid voor de bevolking van Irak. We kunnen nu niet zomaar weglopen, zonder de veiligheid van de Koerden gegarandeerd te hebben en die van de Irakezen die met de Amerikanen hebben samengewerkt. We kunnen niet weg zonder de dominantie van de Sjiïeten over de Soennieten te corrigeren – ik weet niet hoe, maar we moeten loskomen van de Sjiïeten; wellicht is het financieren van de Soennitische milities, om zich te verdedigen, de enige oplossing.”

Is de situatie in Afghanistan hoopvoller?

“Jullie Nederlanders begonnen daar een opbouwmissie en nu zitten jullie in een oorlog. Maar het is daar nog geen ramp. De VN en NATO zijn betrokken, dat is belangrijk. Maar er zijn meer middelen nodig en ook meer troepen. De troepen die de VS weghaalt uit Irak moeten daarheen. Meer troepen betekent ook meer doden, maar de kans op succes mag je niet laten lopen.”

Europa is terughoudender met interventies en gebruik van geweld dan de VS.

“Europa is terecht kritisch. Maar als ze de sancties tegen Irak serieuzer hadden genomen had dat meer mogelijkheden geboden om de Amerikanen tegen te spreken. Geweld is soms gerechtvaardigd en dat betekent niet meteen volledige oorlog. Met beetje geweld kan je soms een oorlog voorkomen. De wereld had er

beter uitgezien als Europa zijn verantwoordelijkheid had genomen in Joegoslavië in de jaren negentig, en zelf was opgetreden. De Fransen en Engelsen hadden zich bijvoorbeeld eerder betrokken moeten voelen bij Bosnië.”

“Vocabulaire is van belang. In plaats van ‘geweld’ kan je ook spreken over: curatele, no-fly zones, kleinschalig ingrijpen. Neem Rwanda. De VN zaten daar in 1994 met 500 soldaten. De commandant heeft vroegtijdig contact gezocht met de secretaris-generaal: ‘Ik kan dit stoppen’. Het antwoord was: ‘nee, dat kan je niet, houd de troepen in de barakken’. Hier had een kleinschalige interventie grootschalige massamoord kunnen voorkomen. We moeten meer durven nadenken over hoe we geweld kunnen inzetten om een complete oorlog, met al die vuurkracht van de Amerikanen, te voorkomen.”

Wat verklaart de grote terughoudendheid van Europeanen om geweld te gebruiken?

“Van de Tweede Wereldoorlog kun je ook verkeerde lessen leren. Had in 1939 een andere reactie op ‘München’ een wereldoorlog voorkomen, een kleine oorlog in plaats van een grote? In de huidige terughoudendheid speelt het toegenomen anti-Amerikanisme ook een rol. En de Europeanen zijn bezig met een grote onderneming: het creëren van een vreedzame regio. Dat slokt veel aandacht en energie op.”

Kan een verklaring ook zijn dat Europa de kans op succes van gewelddadige interventies lager inschat dan de VS?

“De recente geschiedenis kent een lange lijst van succesvolle ingrepen. Vietnam viel Cambodja binnen en stopte de *killing fields*; het installeerde weliswaar een satelliet regime, maar de situatie veranderde ten goede. India viel in 1971 Bangladesh binnen, toen nog Oost-Pakistan, en stopte daar een uiterst bloedige oorlog. De inval bracht onafhankelijkheid en een zeer onstabiel en zeker niet democratisch bestuurd land, maar het moorden hield op. Dat is een belangrijk resultaat. Tanzania stopte in 1979 het gewelddadige regime van Idi Amin in Oeganda. Als een leger als dat van een arm land als Tanzania een massamoord kan stoppen, dan kan het leger van Nederland dat ook.”

Wat is in het geval van Afghanistan een realistische doelstelling voor een verlengde aanwezigheid?

“Voorkomen dat de Taliban weer aan de macht komen. Meer niet. Wees tevreden met een oligarchie van tribaal bestuur waar vrouwen niet genadeloos onderdrukt worden. Dat is genoeg om al heel trots op te zijn. Vooral bij links bestaat nu een grote terughoudendheid over gewelddadige interventies. In het verle-

Michael Walzer

den was dat echt anders, toen ondernam links kruistochten: denk aan de mars van het Rode Leger op Warschau in 1919. Links stelt nu gematigder doelen, twijfelt over de rol van staten, stelt meer vertrouwen in de rol van ngo's. Maar ik zou tegen links willen zeggen dat het noodzakelijk is om voorbereid te zijn om in oorlog te gaan. Als je verantwoordelijkheid voelt voor rechtvaardigheid in de wereld, als je daadwerkelijk massamoorden en etnische zuivering wil tegengaan, dan moet je voorbereid zijn op het gebruik van geweld."

Links in Nederland bedeeft die rol geheel toe aan de VN. Die zouden de legitieme macht zijn om ergens te interveniëren. U uit zich zeer kritisch over wat de VN kan.

"Als je gewacht had op de steun van de VN hadden de interventies die ik eerder noemde niet plaatsgevonden. Dan was het moorden in Cambodja, Bangladesh en Oeganda niet gestopt. Ja, de VN zouden die macht moeten zijn, maar ze zijn het niet en links kan zich daarachter dus ook niet verschuilen. Als meer fatsoenlijke mensen bereid zouden zijn om te gaan vechten zouden ze ook niet telkens boos hoeven te zijn over de enorme en eigengereide militaire inzet van de Amerikanen."

Een ander actueel thema in Nederland is de islam. U hecht aan gemeenschappen, maar hoe onvrij mag een gemeenschap zijn?

"In mijn boek *Spheres of Justice* probeer ik te beschrijven hoe je rechtvaardigheid kunt verdelen. Niet in elk domein – werk, politiek, religie, etc. – hoeft iedereen gelijk te zijn als maar voorkomen wordt dat in alle domeinen steeds dezelfde ongelijk zijn. De heftigste kritiek daarop kreeg ik van feministen omdat ik negeerde dat in sommige culturele groepen vrouwen onderdrukt worden. Ik moest dus de vraag beantwoorden wat de grenzen zijn van wat we als samenleving toelaten aan intolerantie en ongelijkheid. Ik antwoord met concrete voorbeelden. We accepteren geen polygamie omdat dat vrouwen in een zeer ongelijke positie brengt. We tolereren wel dat katholieken alleen mannen toelaten tot het priesterambt. We zouden het niet tolereren als de katholieke scholen jongens systematisch voortrekken boven meisjes. Religieuze scholen zijn toegestaan maar ze moeten hun leerlingen de principes van burgerschap bijbrengen en dat is een vrij succesvolle voorwaarde. Het is dus duidelijk dat er grenzen zijn, maar wat is de basis van die grenzen? Is daar iets algemeen over te zeggen? Sommigen vinden dat kinderen opgevoed moeten worden in autonomie zodat ze geleerd worden later hun eigen keuzes te maken. Voor orthodoxen

is dat een moeilijk punt en niet alleen voor hen. Iedere ouder, ook ik, ziet graag dat zijn kinderen een beetje worden zoals zij. De kritische eis is daarom niet autonomie maar burgerschap. Die eis mogen we stellen aan instituties in een democratie: dat ze toerusten tot democratisch burgerschap."

Dat is precies de kritiek, dat islam en democratie niet samen zouden gaan.

"In 1840 werden in Amerika de katholieke immigranten uit Ierland ook gewantwoord omdat ze niet echt een democratisch gezinde indruk wekten. Dat religies met hun hiërarchische tradities botsen met democratische waarden, daar zit een waarheid in. Burgerschap vereist wat aanpassing en het 'compartimentaliseren' van je identiteit. Je moet kunnen schakelen tussen het ene en het andere, maar hoe het precies werkt is onzeker. Zeker is dat het tijd kost, ook de katholieken hebben zich dat eigen gemaakt. Ze kiezen hun priesters niet democratisch, maar wel de president van hun land."

Hoe bewerkstellig je dat?

"Daar ben ik niet zeker over. In de geschiedenis van Amerika kwamen eerst verschillende protestantse groepen. Die ontwikkelden een manier van overleg en verstandhouding en democratische principes en elke volgende groep raakte langzaam aangepast aan die stijl. Volgens sommigen lijken zelfs de moskeeën in Amerika enigszins op protestantse kerken. Voor de integratie van Arabieren in Amerika is het trouwens van belang geweest dat de eerste golven Arabieren christenen waren, onder andere uit Libanon. Dat heeft effect gehad op de moslims die later kwamen. In dat proces naar burgerschap is kritiek van binnen en buiten de groep belangrijk."

In Nederland is veel discussie over de grenzen aan kritiek en commentaar. U kent waarschijnlijk Hirsi Ali en haar rol. Er zijn meer uittredende moslims die hun oude nest stevig onder vuur nemen. Conservatieven die van buiten stelling nemen. Hoe vruchtbaar is dat?

"Uit de groep stappen moet altijd een mogelijkheid zijn, maar die groep vervolgens aanvallen is moreel twijfelachtig. Het zal door de groep zelf als verraad worden gezien. Maar er is een verschil tussen kritiek op het geloof en het in gevaar brengen van gelovigen. Voltaire bekritiseerde het geloof, maar bracht de gelovigen niet in gevaar. Er is veel discussie over dit punt. Ik geloof meer in de effectiviteit van kritiek van binnenuit, dat is ook mijn probleem met Hirsi Ali. Tegelijk weet ik ook dat veranderingen van zowel binnen als buiten moeten komen.

Kritische buitenstaanders overtuigen wellicht niet de groepsleden, maar creëren wel ruimte voor kritische groepsleden. Zo heeft dat ook gewerkt met de feministische kritiek op de rol van vrouwen bij gelovigen; van buiten maakten ze de weg vrij voor interne kritiek."

De Amerikaanse politicoloog Putnam toont aan dat etnische diversiteit in een samenleving leidt tot minder vertrouwen en sociale regelingen ondergraaft. Hoeveel ruimte is voor groepeerigheid, voor multiculturalisme?

"Putnam komt met een bekende waarheid. Nationale identiteit is sterker in etnisch en religieus homogene staten. En welvaartstaten zijn landen die niet al te divers zijn. Vergelijk Amerika met haar hele magere nationale identiteit maar met Europese landen. Nu West-Europa ook divers aan het worden is, is links dus in verwarring. Hoe maak je een samenleving waar ruimte is voor verschillende groepsidentiteiten en met genoeg nationale identiteit om een sociale samenleving te zijn? De filosoof Horace Kallen stelde in de jaren '20 van de vorige eeuw tegenover het toen heersende ideaal van de *melting pot* het realistischere beeld van *cultural pluralism*. Een samenleving kan cultureel meevoudig zijn als ze in politiek en economisch opzicht maar geïntegreerd is. Dat betekent dus dat je in je beleid nadruk legt op economisch en politiek burgerschap en niet op cultuur, inclusief taal. Afgezien van die taal is dat nu wel de Amerikaanse situatie. We delen een betrokkenheid bij de grondwet. De culturele verschillen leiden niet tot politieke verdeling. Elke groep viert zijn eigenheid. Maar in de politieke sfeer staan zwarten, hispanics, Aziaten en anderen naast elkaar als Democraat of als Republikein. Hetzelfde geldt voor de economische sfeer – hoewel dat daar nog meer een ideaal is dan werkelijkheid. En dat is dan genoeg, misschien. Het is een lopend experiment."

=

Shervin — Onze vaste columnist Shervin Nekuee heeft een korte sabbatical.
Hij is midden in de randstad op zoek naar de stilte in de alledaagse storm.
Meer hierover op www.mysticfestival.nl

Wetenschappelijk Bureau GroenLinks

MEDEWERKERS

Bart Snels · DIRECTEUR
Gerrit Pas
Aysel Sabahoglu
Noortje Thijsen

BESTUUR

Chrisje Brants
Marli Huijjer
Marco Wilke

Postbus 8008
3503 RA Utrecht
030-23 999 000

www.groenlinks.nl

Zeeburg Ondersteboven

Het Bureau Lokale Politiek van GroenLinks heeft samen met de Wiardi Beckman Stichting (PvdA) het experiment De Werkplaats opgezet. Hier krijgt een jonge generatie onderzoekers ruimte om op originele wijze hedendaagse problemen in kaart te brengen.

Acht jonge academici zijn van april tot en met oktober 2007 de Amsterdamse wijk Zeeburg – aangemerkt als zogenaamde ‘Vogelaarwijk’ – ingedoken met als doel het reilen en zeilen vanuit het perspectief van de bewoners te belichten. Uitgangspunt was dat er veel misverstanden bestaan over de wijk, dat er een kloof is tussen wat er in de kranten en in de beleidsstukken wordt geschreven en de dagelijkse praktijk en de beleving van de bewoners.

De bevindingen zijn gebundeld in het boekje *Zeeburg Ondersteboven*. Hierin wordt een caleidoscopisch beeld geschetst van de band tussen bewoners onderling en de betrokkenheid met hun buurt.

Het boekje is bij GroenLinks te koop voor 5 euro, maar kan ook gedownload worden van <http://glweb.groenlinks.nl>, onder publicaties.

Meer informatie: Miesjel Spruit
(mspruit@groenlinks.nl)

Cultuurpolitiek

Op 19 januari 2008 organiseert het Wetenschappelijk Bureau GroenLinks samen met de Helling en de Boekmansichting een conferentie waar kunstenaars en politici met elkaar in gesprek gaan.

Op de agenda staat de vraag welke grenzen en verbanden er liggen tussen cultuur en politiek aan de hand van thema's als: de autonomie en de maatschappelijke verantwoordelijkheid van de kunstenaar, culturele diversiteit en nationale identiteit en kunsteducatie. Deze Helling fungeert als een voorbereiding op deze conferentie.

Betrokkenen bij dit onderwerp worden uitgenodigd zich aan te melden op: dehelling@gmail.com.
Er zijn nog een beperkt aantal plaatsen beschikbaar

WB-Berichten

Publiek

In het kader van de 'beginsel-discussie' in GroenLinks stelt Huub Dijkstra voor te rade te gaan bij de sociaal-politieke beweging van het pragmatisme. Die geeft volgens hem wenken voor een actueel politiek programma die noch vrijzinnigheid noch sociaal-collectivisme kunnen bieden.

Iedere politieke partij meet zich van tijd tot tijd andere kleuren aan. Het aantreden van een nieuw politiek leider of harde lessen uit het verleden door een verkiezingsnederlaag kunnen de partijvlag van een verse lik verf voorzien. De PvdA heeft onder Kok haar ideologische veren afgeschud om ze, nu de SP ze zorgvuldig blijkt te hebben opgeraapt, weer snel aan te willen plakken. De VVD wordt uiteengereten door de strijd tussen de liberale en de conservatieve vleugel en zal voorlopig nog druk met de kwast in de weer zijn. Het CDA heeft het grootschalige hervormingsprogramma van de verzorgingsstaat na een dreigende afstraffing door de kiezer en de breuk met de VVD een sociaal gezicht gegeven. En GroenLinks, tsja, GroenLinks... Het lijkt de enige kameleon die nooit van kleur verschiet.

Schijn bedriegt. Als ik de ontstaansgeschiedenis van de partij buiten beschouwing laat en me concentreer op de periode Halsema en de nadagen van de periode Rosenmöller, dan is er wel degelijk een aantal stille revoluties of pogingen daartoe waar te nemen. Onder invloed van de weinig empathische houding van Halsema ten opzichte van religieuze instituties kan men licht vergeten dat Rosenmöller, voordat Fortuyn roet in het eten gooide, bezig was het christelijke erfdeel van de partij nieuw leven in te blazen en toenadering tot het CDA te zoeken. Er vond zelfs een gezamenlijke kerkgang naar de Sint Jan in Den Bosch plaats. Als die lijn was doorgezet, hadden we nu naar alle waarschijnlijkheid met een heel ander GroenLinks te maken gehad.

Onder Halsema zijn de bakens verzet. GroenLinks heeft een 'staatsrechtelijke wending' doorgemaakt. Dat komt tot uitdrukking in de keuze van de onderwerpen waar politieke aandacht voor wordt gevraagd zoals de stapeling van wetgeving rond veiligheid en de achterstelling van privacybescherming onder druk van de verruimde opsporingsbevoegdheden. Maar het komt ook tot uitdrukking in de politieke spreekstijl, het soort redeneringen dat wordt gebruikt en het beroep op formele staatsrechtelijke argumenten. Wat gebleven is, is het

moraliserende en vaak verontwaardigde stemgeluid. Dit alles heeft natuurlijk ook een prijs. Met enige regelmaat ontvangt GroenLinks de kritiek dat het 'groene profiel' is ondergesneeuwd, dat de partij nog maar weinig appelleert aan de man of vrouw in de straat en dat de vertrouwde waarde 'solidariteit' is ingeruild voor 'vrijheid'. GroenLinks zou een progressieve maar elitaire, zelfs liberale, intellectuele partij zijn geworden.

Een progressieve partij die zich over het liberalisme ontfermt om aan te tonen dat de waarden van vrijheid en individualisme niet strijdig zijn met het linkse gedachtegoed, verdient bewondering voor haar ideologische moed. De vraag is echter of ze zich daarbij van een versie van het liberalisme bedient die voldoende geoutilleerd is om politiek gezien recht te doen aan de complexe verwevenheden tussen individu en gemeenschap in de samenleving en de bestuurlijk gezien verre van eenduidige verhouding tussen overheid en maatschappij. Anders gezegd, is het sociaal-liberalisme waar GroenLinks zich op is gaan beroepen wel op de maat gesneden van hedendaagse sociale kwesties en bestuurlijke vraagstukken? Ik betwijfel of de 'vrijzinnige' kleur die GroenLinks zich recent heeft aangemeten daartoe wel een probaat middel is. In plaats daarvan raad ik de partij

gezocht

Het Amerikaanse pragmatisme als progressieve inspiratiebron

Foto: Reinier Gerritsen / HH

aan inspiratie te halen uit de filosofische en sociaal-politieke beweging van het pragmatisme.

Politiek pragmatisme

Waar het GroenLinks aan ontbreekt is een samenhangend links-progressief perspectief dat de kernwaarden van de partij weet te vertalen in een diagnosticerend en hervormingsgericht politiek programma dat is toegesneden op de hedendaagse problemen in de samenleving. Inspiratie voor een dergelijk perspectief kan gehaald worden uit het pragmatisme zoals zich dat in de Verenigde Staten in de jaren voor de Tweede Wereldoorlog ten tijde van de *New Deal* heeft ontwikkeld in wat misschien wel de meest 'linkse' periode van dat land is geweest. Die Atlantische sprong zal de doorsnee GroenLinkser de wenkbrauwen doen optrekken, maar is de moeite meer dan waard.

In Nederland zijn we genoegzaam bekend met de traditie van het communitarisme, het socialisme en het liberalisme en de politieke erfopvolging daarvan in respectievelijk het CDA, in PvdA/SP/GroenLinks en in de VVD (plus een vleugje D66 en wederom GroenLinks). We doorzien de bijbehorende maatschappelijke ordeningspatronen die grofweg het primaat res-

pectievelijk bij 'het maatschappelijke middenveld', 'de staat' en 'de markt' leggen. Maar het pragmatisme met zijn progressieve en flexibele omgang met deze scheidslijnen heeft allesbehalve algemeen ingang gevonden. Hoewel het natuurlijk aan hoogmoed grenst om een zo omvangrijke denkrichting binnen het bestek van een kort artikel te presenteren, wil ik daar in het vervolg toch een poging toe doen.

Wie in Nederland 'pragmatisme' zegt denkt in de eerste plaats aan een niet op ideologische leest geschoeide benadering die zich niet op theoretische uitgangspunten beroept maar oog heeft voor de praktische uitwerking van ideeën en die zich door samenwerking over de partijgrenzen en de bestuurlijke schotten heen (polderen!) richt op concrete maatschappelijke problemen.

Hoewel die omschrijving niet geheel onjuist is, doet ze het oorspronkelijke pragmatisme toch tekort. De Nederlandse bestuurder die ernaar handelt verdient zonder twijfel de benaming 'pragmaticus'. Dat maakt hem of haar echter nog niet tot een pragmatist. Het oorspronkelijke filosofische pragmatisme steekt iets ingenieuzer in elkaar. Het is de denkstroming die opkwam in de tweede helft van de negentiende eeuw

in de Verenigde Staten en waaraan de namen verbonden zijn van Charles Sanders Peirce, William James, John Dewey en Herbert Mead. Het wordt wel de enige eigenstandige bijdrage van de VS aan de ontwikkeling van de filosofie genoemd. Dat is meestal niet bedoeld als een compliment.

Het pragmatisme zou enkele typische Amerikaanse karakteristieken vertonen. Het zou een sterk vooruitgangsgeloof uitademen, gericht zijn op de ondernemende rol van burgers en organisaties, een sterke nadruk op praktische toepasbaarheid kennen maar (paradoxaal genoeg) weer weinig oog hebben voor de praktische belemmeringen die daarbij kunnen bestaan. Ook deze typering, hoewel wederom niet geheel incorrect, doet het pragmatisme tekort.

Om uit te leggen waar het pragmatisme wel voor staat en wat de bijdrage daarvan zou kunnen zijn voor een hernieuwd progressief links programma, zal ik me vooral richten op de meest veelzijdige van de pragmatisten, John Dewey, die bovendien de eer toekomt een van de meest innovatieve politieke theorieën van de twintigste eeuw te hebben geschreven. Bij elkaar genomen levert het een programma op dat veel radicaler is dan de zachtvaardige benaming doet vermoeden.

Democratie onder druk

Het werk van Dewey (1859-1952) genoot tot voor kort in Nederland vooral bekendheid bij pedagogen en lezers van de onlangs overleden Richard Rorty, wiens werk onder het meest belanghebbende geschaard kan worden dat de twintigste eeuw heeft voortgebracht.

Als stroming is het pragmatisme opgekomen in de tweede helft van de negentiende eeuw, een tijdvak waarin door de opkomst van de statistiek, de psychologie en de evolutietheorie de grote veranderlijkheid en de complexiteit van respectievelijk de samenleving, het individu en de natuur wordt onderkend. Het politieke pragmatisme stamt uit later tijd en ontwikkelt zich vooral in de periode 1920-1950, in de aanloop dus naar de Beurskrach en tijdens de *New Deal* van Roosevelt.

Het politieke pragmatisme kan waarschijnlijk het best getypeerd worden als 'democratisch sociaal-liberaal'. Het verwierpt van het liberalisme het geloof in de *laissez-faire* economie en het 'atomistische' mensbeeld (het individu als een zelfstandig, rationeel en autonoom handelend wezen) maar omarmt tegelijkertijd het idee van persoonlijke groei en ontplooiing. In de crisisjaren voor de oorlog willen de pragmatisten de democratie en de zegeningen van het liberalisme redden van de bedreigingen van het kapitalisme, het fascisme en het communisme.

Zonder het op de spits te willen drijven is er een zekere historische parallel te trekken tussen het Nederland van nu en de VS van toen. De VS kenmerken zich aan het begin van de twintigste eeuw door een snelle verstedelijking, ongekende migratiegolven, de snelle aanleg van een spoorwegennet dat stad en land ontsluit en verbindt, de definitieve intrede van de consumentencultuur en de opkomst van nieuwe massamedia zoals de radio. Zonder een al te groot beroep op de verbeeldingskracht kunnen we hierin overeenkomsten zien met het huidige tijdsgewricht. De bevolkingsdichtheid in Nederland, de problemen rond migratie en globalisering, de invloed van com-

merciële televisie en het internet op het medialandschap en de opinievorming van burgers en de sociale fragmentatie van de samenleving zorgen voor een grote onoverzichtelijkheid. Het zijn deze problemen die de basisvoorwaarden van een overzichtelijke gemeenschap op de proef stellen in de overgang naar een complexe samenleving.

De vraag die Dewey zich stelt is of en hoe die moderne *Great Society* tot een *Great Community* kan worden omgevormd (Dewey 1927). Het unieke van Deweys benadering is dat hij zich niet beroept op de Amerikaanse evenknie van termen als 'normen en waarden', 'sociale cohesie' en 'gemeenschapszin'. In plaats daarvan formuleert hij een nieuwe theorie over democratie. Democratie is in zijn ogen niet beperkt tot de formele wijze waarop de vorming, de uitoefening en de verantwoording van de macht zijn georganiseerd. Verkiezingen en de samenstelling van het parlement zijn maar een van de politieke instituties. Belangrijke waarden als emancipatie en ontplooiing zijn volgens hem niet alleen maatschappelijke maar vooral ook democratische waarden. Die worden echter niet in kieshekjes gereproduceerd maar in sociale interacties. Wanneer die waarden onder druk komen te staan, heeft de democratie een probleem.

Geen volk maar publiek

Het democratische karakter van de *Great Society* wordt volgens Dewey ernstig op de proef gesteld. Hij bevindt zich net als wij in een turbulente tijd. Hij ziet daarin echter juist een uitdaging voor de democratie. Willen politieke instituties niet verworpen tot een dogma, dan dienen ze mee te bewegen. Politiek ontstaat namelijk pas in tijden van onzekerheid en ongemak. Het democratische project moet juist daarbinnen gestalte krijgen.

Hoe dat te doen? De kern van Deweys democratietheorie bestaat uit de vraag hoe een sociale gemeenschap een politieke gemeenschap kan worden: een verzameling soevereine burgers die adequaat haar problemen kan articuleren en zeggenschap heeft over de middelen om die problemen aan te pakken. Het probleem is echter dat we er niet meer klakkeloos van uit kunnen gaan dat de sociale gemeenschap in de politieke instituties vertegenwoordigd is of kan zijn. Wat we in Nederland als de vermeende 'kloof' tussen burger en politiek zijn gaan benoemen, ziet Dewey terug in een veel groter probleem: de samenleving zelf bestaat niet meer uit welomschreven gemeenschappen of groepen burgers die een duidelijke samenhang vertonen. De consequenties daarvan strekken verder dan wat in Nederland wel het probleem van 'de ongekende samenleving' is genoemd, dat vooral werd beschouwd als een bestuurlijke complicatie. Dewey ziet hierin een probleem van democratische proporties.

De cruciale gedachte van Dewey is geweest dat hij de teloorgang van sociale gemeenschappen niet als een verlies maar als de sleutel tot democratisering heeft bestempeld. Gangbare opvattingen over democratie gaan er ten onrechte van uit dat 'het volk' via politieke instituties vertegenwoordigd kan worden. Volgens Dewey moeten we het omdraaien. De *demos* van democratie is eigenlijk een *demon*, een geest die ons voortdurend voor de gek houdt, een illusie die we blijven koesteren.

teren maar die we in de samenleving niet meer terugvinden. In plaats daarvan bestaat de samenleving uit een meervoud, uit heel verscheiden *demoi*. Die dienen zich echter niet als vrije individuen aan, noch als vastomlijnde collectieven. Ze dienen zich aan als groepen mensen die verenigd worden door gezamenlijke problemen.

Om duidelijk te maken wat hij bedoelt introduceert Dewey een nieuwe term. Hij spreekt van *publieken*. Publieken zijn verzamelingen burgers van wisselende samenstelling die rond specifieke gedeelde problemen ontstaan. Niet 'het volk' maar deze publieken vormen de basis van de democratie. Publieken zijn als vreemden die door het lot met elkaar worden verenigd.

Met deze notie van 'publieken' breekt Dewey met twee dominante denkrichtingen over democratie. In de eerste benadering heeft altijd een sterke nadruk gelegen op democratie als een politiek systeem om de belangen en de rechten van individuele burgers te organiseren en te beschermen. Dit kunnen we de liberale variant van de democratie noemen waarin het begrip 'vrijheid' een belangrijke rol speelt. De tweede benadering beschouwt democratie veel meer als een collectief proces om in gezamenlijkheid te komen tot een formulering van algemene, individu-overstijgende, belangen. Dit zouden we de collectieve variant kunnen noemen waarin zowel Rousseau's idee van de *volonté générale* als het republikeinse gedachtegoed met zijn nadruk op de publieke zaak sterk doorklinken.

Dewey neemt met geen van tweeën genoegen en formuleert een uitweg. Beide benaderingen onderkennen onvoldoende dat de scheidlijnen tussen wat publieke en wat private zaken zijn verlegd worden. Wat eerst als een individueel probleem geldt kan gaandeweg een politiek probleem worden (de beroemde leuze 'het persoonlijke is politiek' herinnert ons daar nog aan). Collectieve benaderingen op hun beurt missen de heterogeniteit van de hedendaagse samenleving die juist tal van onverwachte bindingen en ontbindingen laat zien. 'Publieken' daarentegen zijn geen vaststaande gemeenschappen maar verbindingen tussen burgers die als gevolg van nieuwe maatschappelijke kwesties ontstaan.

Wat betekent dit nu? De kwestie die Dewey op tafel legt is deze. Willen we de nieuwe publieken leren kennen, die als gevolg van ingrijpende problemen ontstaan, dan zullen we naar ze op zoek moeten gaan. We kunnen er niet van uitgaan dat ze zich zullen representeren in politieke instituties. In plaats daarvan zullen we ons oor te luisteren moeten leggen in de steden, in de ziekenhuizen, op de woningmarkt, in de instituties van de verzorgingsstaat en de publieke dienstverlening. Als politieke vertegenwoordiging alleen onvoldoende is, dan zal een vitale democratie uiteindelijk om een veel breder programma vragen dat tal van sociale instituties (scholen, ziekenhuizen, buurtorganisaties, opvang, welzijnswerk) opvat als *publieke instituties* waar sociale gemeenschappen zich in terug vinden.

Vrijzinnigheid eendimensionaal

De conclusie die we uit het pragmatisme van Dewey kunnen trekken is dat de instituties die we gewoonlijk niet onder het formele democratische systeem scharen wél de werkplaatsen

vormen waar democratisering tot stand wordt gebracht (in de zin van: publieken vormen, en deze zich laten organiseren). Die gevolgtrekking is niet zonder consequenties voor het gedachtegoed van GroenLinks. Het is namelijk de vraag of die democratische waarde van instituties wel voldoende bij GroenLinks in het vizier staat. Voor zover dat niet zo is, heeft dat minder te maken met een gebrek aan sociale betrokkenheid dan met het gebruik van een specifieke politiektheoretische bril.

De bril van GroenLinks kent twee verschillend geslepen glazen. Aan de ene kant vinden we nog de traditie van het sociaal-collectivisme uit het socialisme maar ook uit het communitarisme. Met een sterk beroep op de waarden van solidariteit en gemeenschapszin onder (en tussen) verschillende lagen van de bevolking moedigt deze stroming een politieke ideologie aan die de verdediging van individuele belangen van burgers nooit de collectieve bindingen in de samenleving wil zien ondermijnen. In plaats daarvan zou de partij in deze visie moeten inzetten op een programma van sociale acties dat erop gericht is de sociale cohesie verder te versterken en achtergestelde groepen in de samenleving helpen aansluiting te vinden.

Aan de andere kant zien we de invloed van de traditie van het liberalisme en sociaal-individualisme. Een belangrijk postadres hiervan is sinds een aantal jaren de Waterlandstichting, maar ook de politiek leider zelf valt in deze traditie te plaatsen. Die is terug te lezen in de door Halsema bepleitte nadruk op 'vrijheid' als centrale (liberale) waarde en de aandachtsverlegging van 'beleidsuitgangspunten' naar 'beleidsuitkomsten'. Daarbij wordt minder naar collectieve arrangementen gezocht waar deze het gevaar lopen individuele verschillen en mogelijkheden onder de noemer van 'gelijkheid' onvoldoende recht te doen, maar is het accent gelegd op hervormingstrajecten die mensen in gelijke mate in staat moeten stellen zich te ontwikkelen. Halsema omschrijft deze benadering zelf als 'pragmatisch'.

Deze tweede stroming is sinds een aantal jaren dominant in de fractie en bepaalt in belangrijke mate het gezicht van de partij. Ze kent echter ook een nadeel. Het manco van het huidige GroenLinks is in mijn ogen dat het zich in de inhoud en in de stijl is gaan bedienen van een liberale maar tegelijk ook zeer formele en procedurele benadering van politieke vraagstukken. Die benadering gaat er ten onrechte vanuit dat het liberalisme noodzakelijkerwijs individuele vrijheden als hoogste goed in het vaandel moet hebben staan; en dat het enige alternatief bestaat uit een benadering die de nadruk legt op de waarde van collectieve solidariteit, groepsbindingen en gemeenschapszin.

Theoretisch gezien maakt de nu gangbare sociaal-liberale benadering het moeilijk belangrijke hedendaagse thema's te politiseren die juist te maken hebben met de steeds verschuivende grenzen tussen publiek en privaat. Wat een individueel en wat een collectief probleem is, wat de staat moet doen en wat ook via marktwerking, vrijwillige associatie of via andere coördinatiesystemen te bewerkstelligen is, is voortdurend onderwerp van discussie. Individuele vrijheid of vrijzinnigheid is een te eendimensionale categorie om daar recht aan te doen.

Praktisch bezien zullen belangrijke groepen in de samenleving zich maar moeilijk herkennen in deze vorm van sociaal-

liberalisme, omdat het slechts in geringe mate appelleert aan de problemen waar zij in het dagelijkse leven tegenaan lopen. Haagser gezegd: grote groepen kiezers win je er niet mee. Als ouder en verzorger, als woningzoekende, als consument of als patiënt maken burgers steeds deel uit van een ander 'publiek' en op dat alledaags niveau, niet in een tekstboek of in een stemhokje, ontmoeten ze het democratische gehalte van onze instituties.

Ik pleit er niet voor het liberale programma in te ruilen voor de meer collectivistische stroming. Ook die traditie is met een beroep op de politieke theorie van het pragmatisme te bekritisieren. Juist omdat we er niet langer vanuit kunnen gaan dat we weten welke 'groepen' zich in de samenlevingen bevinden en hoe het overheidsbeleid deze zou kunnen bereiken, doet een progressief programma er beter aan zich van de notie van 'publieken' te bedienen. Sociaal gezien geeft die benadering er rekenschap van dat burgers meervoudige identiteiten kunnen ontwikkelen ten aanzien van verschillende maatschappelijke problemen waar ze tegenaan lopen. Bestuurlijk gezien erkent het dat het democratische gehalte van een politiek systeem niet alleen in politieke instituties of in de overheid zichtbaar moet zijn maar haar uitstraling zal moeten vinden in de hele publieke sector waar maatschappelijke problemen tot uitdrukking komen.

Wat GroenLinks mist, zo heb ik gesteld, is een samenhangend perspectief dat de kernwaarden van de partij kan vertalen in een diagnosticerend en hervormingsgericht politiek programma dat is toegesneden op actuele kwesties. Op grond van het voorafgaande kunnen daartoe in ieder geval de volgende wenken worden gegeven.

- 1 Zie democratie niet beperkt tot de formele politieke instituties van de vertegenwoordigende democratie, maar beschouw alle publieke instituties als democratische organisaties.
- 2 Geef er rekenschap van dat democratie niet altijd te maken heeft met formele regelingen om inspraak en zeggenschap te organiseren maar juist betrekking heeft op de identificatie en de organisatie van *publieken*: nieuwe groepen burgers die door onverwachte problemen getroffen worden.
- 3 Reflecteer ernstig op de vraag of 'vrijheid' of 'vrijzinnigheid' wel het juiste begrip is om democratie in deze zin te kenschetsen en om het belang van de zoektocht naar de nieuwe publieken in de samenleving te benadrukken.
- 4 Reflecteer evenzeer op de vraag of deze publieken nog wel adequaat worden aangeduid met klassieke noties als 'groep', 'gemeenschap' en 'collectief'.
- 5 Bevraag de waarde van de individualistische benadering in het liberalisme en tracht inspiratie uit het pragmatisme te halen waar het de belangrijke liberale waarden van ontplooiing, mondigheid en emancipatie in een progressief programma weet te verenigen zonder deze in tegenspraak te zien tot de vorming van publieken of de waarde van publieke instituties.
- 6 Besteed veel meer aandacht aan de bestuurlijke vormgeving van de publieke sector en de maatschappelijke dienstverlening (scholen, ziekenhuizen, woningbouwcorporaties). Neem deze 'democratisch' de maat. Bedenk of de invoer van

een nieuwe wet voor de Maatschappelijke Onderneming (een typische CDA-hybride) wel het inherent democratische belang van de publieke sector en de maatschappelijke dienstverlening onderkent.

=

LITERATUUR

- J. Dewey, *The Public and its Problems*, Chicago: The Swallow Press, 1927.
- H. Dijkstra, *De democratie anders. Politieke vernieuwing volgens Dewey en Latour*, Proefschrift Universiteit van Amsterdam, 2007.
- H.R. Van Gunsteren en E. van Ruyven, *Bestuur in de Ongekende Samenleving*, Den Haag: Sdu Uitgevers, 1995.
- J. Habermas, *Die Neue Unübersichtlichkeit*, Frankfurt am Main: Suhrkamp, 1985.
- F. Halsema, B. Snels e.a., *Vrijheid als ideaal*, Amsterdam: Boom, 2005.
- A. Schlesinger, *The Age of Roosevelt*, Vol. I, II & III, Boston & New York: Houghton Mifflin Company, 2002.
- R.B. Westbrook, *John Dewey and American Democracy*, Ithaca and London: Cornell University Press, 1991.
- Bewijzen van goede dienstverlening*, Wetenschappelijke Raad voor het Regeringsbeleid, Amsterdam: AUP, 2004.

Foto: Reinier Gerritsen / HH

De Wil

In december wordt veel en liefst lustvol gegeten. Maar na het genieten komt het grote lijnen. Volgens Ilja Fase bevindt onze samenleving zich in een boulimisch continuüm. Weten we hoe we eten, of dienen we al consumerend de belangen van staat en markt? Een visie op eten in het perspectief van de Franse filosoof Michel Foucault (1926-1984).

Vleeseters zijn dieren beulen. Sushi-eters zijn yuppen. Veganisten zijn enge mensen. Magere vrouwen hebben anorexia. Dikke mensen zijn ongedisciplineerd en zouden hogere verzekeringspremies moeten betalen! En kun je het niet opbrengen om constant op je eten te letten, dan laat je maar een maagband plaatsen of slik je eetlustremmers! Hoe komt het dat identiteit, discipline en controle zo nauw verbonden zijn met de westerse eetgewoonten? En wat is de rol van de kapitalistische markt en consumptiecultuur in dit alles?

Hoe mensen zich voeden en voortplanten is van essentieel belang voor de kracht van de natiestaat en precies daarom, stelt Foucault in 1976, is de manier waarop eenieder gebruik maakt van seks de kern geworden van de moderne westerse identiteit. Bijvoorbeeld: seks tussen mannen bestaat sinds mensenheugenis, maar homoseksualiteit wordt pas een identiteit in de negentiende eeuw. Net als bij seks gaat het bij eten om het bevredigen van een lichamelijke lust. En net als bij seks speelt eten een belangrijke rol in de reproductie van de soort en het individu. Reden genoeg om Foucaults *Geschiedenis van de Seksualiteit I* (1976) toe te passen op de relatie tussen identiteit en eetlust.

Foucault en biomacht

Met de natiestaat ontwikkelt zich vanaf de zeventiende eeuw een *staatsraison* waarbij onder regeren wordt verstaan:

het versterken van de staat op basis van kennis over hetgeen geregeerd moet worden, de populatie. Individuen zijn alleen interessant voor de staat in zoverre ze relevant zijn voor de kracht van de staat. Voor de ontwikkeling van het kapitalisme, en later de industrialisering, was het nodig dat de populatie door middel van demografische processen werd afgestemd op de eisen van de economie. De bevolking moest toenemen, maar burgers moesten tegelijkertijd nuttig en volzaam zijn.

Zo ontstond de moderne machtsvorm die Foucault *biomacht* noemt: macht over het biologische leven, een machtsuitoefening over zowel het individuele als het sociale lichaam (de populatie) door disciplineren en regulering. Via het onderzoeken van individuen werd kennis vergaard over de populatie (het geboortecijfer, ziektecijfer, de levensduur, vruchtbaarheid, gezondheidstoestand, kindersterfte, voedingsgewoonten, woonomstandigheden, etc.). Op basis hiervan werden normen opgesteld, bijvoorbeeld ter verbetering van de gezondheidstoestand. Deze normen fungeerden vervolgens weer als leidraad tijdens onderzoeken, bijvoorbeeld door de huisarts. Foucault onderscheidt drie disciplinaire machtstechnieken, het toezicht, de confessie (bijv. enquêtes) en het examen, die tegelijkertijd kennis opleverden en disciplineerden. Een voorbeeld hiervan zijn de woninginspecties eind negentiende eeuw. Wanneer de bewoning beneden het gewenste niveau was, hielpen opzichteressen de huisvrouw hierin verandering te brengen, maar in het uiterste geval kon huuropzegging volgen.

Seks is van alle tijden, maar *seksualiteit* ontstaat vanaf de zeventiende eeuw met de moderne natiestaat. Biomacht draait vooral om kennis over de seksualiteit, omdat seks cruciaal is voor de reproductie van de populatie. Foucault spreekt daarom wel van het macht-weten-lust-regime van biomacht.

De seksuele disciplineren begon in de achttiende eeuw bij de opkomende burgerij die zichzelf van een klassenidentiteit wilde voorzien. Daarvoor had zij een gezond, vruchtbaar en hygiënisch lichaam nodig. Een 'gezonde' heteroseksualiteit werd bepalend voor de bourgeoisie. Al het discrete gefluister over

seks was niets anders dan een confessionele techniek die zelfdisciplineren diende. Plantte het volk zich eerder vanzelf wel voort, in de loop van de negentiende eeuw werd ook de industriële arbeidersklasse het doelwit van seksuele disciplineren. Dit was een gevolg van het ontstaan van allerlei problemen rondom hun gezondheid en voortplanting, prostitutie, geslachtsziekten en de bevolkingsdichtheid. Consultatiebureaus, politie, huisartsen en pedagogen onderwierpen de arbeidersklasse in toenemende mate aan disciplinerende procedures.

De disciplineren als een normalisering van de seksualiteit vond plaats rondom vier thema's: de *hysterisering van het vrouwelijk lichaam* waarbij histerie (hysteria is Grieks voor baarmoeder) duidde op een onderstimulering van de baarmoeder, de *pedagogisering van de kinderlijke seks* (Handen Boven de Dekens!), de *socialisering van het voortplantingsgedrag* (gezinsplanning) en de *psychiatriëring van de perverse lusten* met homoseksualiteit als belangrijkste perversiteit. Zo werd de moderne samenleving een disciplinaire samenleving die normaliseerde door middel van seksualiteit: de 'wil tot weten' over de eigen seksualiteit werd bepalend voor de persoonlijke identiteit.

Een 'burgerlijk' lichaam

Ook eten speelde een belangrijke rol in de zelfdisciplineren van de opkomende burgerij. In de loop van 18e eeuw ontstond een burgerlijke zorg om gezonde voeding. Bijvoorbeeld, de Schotse arts en medische pionier George Cheyne (1671-1743) zocht de oorzaken van ziekte bij de bourgeoisie in hun overvloedige maaltijden. Zijn motto was: hoe minder bereiding, hoe minder de trek werd gestimuleerd, hoe natuurlijker en hoe gezonder. Zijn aanbevolen diëten bestonden uit melk en groenten. Daarnaast ontstond in de achttiende eeuw een campagne tegen de gewoonte om kinderen uit welgestelde families te laten voeden door een min. Vrouwen werden door pamfletten aangespoord of zelfs door wetten gedwongen hun kind zelf de borst te geven. En in de negentiende eeuw wordt anorexia nervosa als ziektebegrip en onderdeel van histerie in de medische literatuur opgenomen (anorexia kwam toen alleen in burgerlijke kringen voor). Voeding stond net als sek-

tot aan tafel met Foucault Eten

sualiteit in dienst van een gezond, 'burgerlijk' lichaam.

Pas later werd de disciplinerende van het eetgedrag van het proletariaat ingezet. Broodopstanden braken uit en vormden een onderdeel van de algehele West-Europese sociale onrust omstreeks het revolutiejaar 1848. Stedelijke armoede, inefficiënte arbeid en het dieet van de arbeidersklasse werden onderwerp van debatten en wetenschappelijke studies. De huishoudscholen deden hun intrede waarin toekomstige moeders leerden efficiënt en sober maar gezond te koken, waardoor de levensomstandigheden van de arbeidersklasse verbeterden en de sociale onrust afnam.

Tijdens de Tweede Wereldoorlog dreigde ondervoeding voor een groot gedeelte van de Nederlandse bevolking. Het Voorlichtingsbureau voor de Voeding werd opgericht en verstrekke adviezen over hoe men zich ondanks het tekort toch kon voeden, ondermeer recepten voor de bereiding van tulpenbollen of in het wild gevangen bevers. Na de oorlog bleef het Voorlichtingsbureau vanwege het vitaminetekort van veel mensen voortbestaan en het introduceerde in dit kader in 1953 'de schijf van vijf'. Inmiddels heet het bureau Voedingscentrum, en houdt het zich bezig met de dreiging van een nieuw gevaar: overvoeding. Momenteel worden allerlei projecten gelanceerd om dikke kinderen te leren eten (Handen Af Van Eten!). En mensen worden in toenemende mate gewezen op hun sociale verantwoordelijkheid voor hun eetgedrag, bijvoorbeeld door hen vanwege hun omvang meer voor hun vliegtickets te laten betalen.

Net als een wil tot weten over seksualiteit heeft de moderne mens een wil tot weten over eten ontwikkeld die bepalend is voor de identiteit. De vier eerder genoemde normaliserende ontwikkelingen *hysterisering*, *pedagogisering*, *socialisering* en *psychiatrisering* blijken, naast seks, ook belangrijk voor de disciplinerende van het eetgedrag door de tijd heen. En zeker nu de overvloed van de consumptiemaatschappij toenemend tot gezondheidsproblemen bij de populatie leidt, neemt de urgentie van een disciplinerende van het eetgedrag toe.

Discipline > controle

Onder invloed van globalisering verkeren de natiestaat en zijn instituties in een

crisis. Gilles Deleuze denkt hierover na in het spoor van Foucault. Hij constateert dat de erosie van de natiestaat en zijn kenmerkende instituties (gezin, school, fabriek, gevangenis) tot gevolg heeft dat de disciplinerende buiten de oevers van deze instituties treedt en de vorm aanneemt van permanente controle. De disciplinaire maatschappij is veranderd in wat Deleuze een controlemaatschappij noemt. Waar de discipline op lange termijn werkt, discontinu en beperkt is, daar beoogt de controle het kortetermijneffect en is zij altijd en overal aanwezig, in plaats van alleen binnen de muren van de instituties. De disciplinerende procedures zijn niet meer afhankelijk van de instituties die de procedures inzetten. De procedures zijn veralgemeniseerd en geïntensiveerd. Denk aan 'een leven lang leren', thuiswerken, toezichtcamera's, elektronische detentie, mobiele telefoons, internet, etc. De controle doorbreekt de grenzen tussen het private en het publieke.

Het verminderen van de invloed van de centrale autoriteit van de staat en zijn instituties heeft te maken met de opkomst van de vrije markt, die steeds meer aspecten van het persoonlijke leven commercialiseert. In plaats van een staatsraison domineert nu een marktraison. Marketing zorgt ervoor dat traditionele normen en betekenissen vervagen. Slechts één norm speelt de hoofdrol in reclameboodschappen, namelijk: geniet! De paradox daarbij is dat, om te kunnen genieten, je niet mag genieten. Om optimaal te kunnen genieten heb je een fit en sexy lichaam nodig en daarvoor moet je lijnen, trainen en pijn lijden, zoals de filosoof Žižek heeft opgemerkt. Het gevolg is dat de marktraison van consumptie onlosmakelijk verbonden is met haar schijnbare tegendeel, namelijk (zelf)discipline. De spanning tussen productie en consumptie, jezelf inhouden en jezelf laten gaan, is typisch voor een controlesamenleving. Vanuit de markt krijgen we constant tegenstrijdige signalen: eet, eet, eet, maar ook: dieet, dieet, dieet. Net als de voedselindustrie gaat het de dieetindustrie om winsten op korte termijn. Het gaat niet om een dieet als duurzame discipline, maar om een kortstondig inhouden waarna er weer geschrant kan worden. Of mensen echt gezonder gaan leven zal de dieetindustrie worst

wezen. Mensen laten zich dan weer gaan en houden zich dan weer in. Nu een stuk kaas, maar dan straks wel een half uur joggen. Vanavond zuipen, morgen ontgiften. Nu een koekje, straks een boterham minder.

Veel westerlingen bevinden zich op een boulimisch continuüm met aan de uiteinden de anorecten en de obesen. Boulimiapatiënten zijn overgeleverd aan een afwisselend patroon van vreten en kotsen/laxeren, anderen worden heen en weer geslingerd tussen eten en niet-eten; uitvluchten zijn jezelf dood eten of doodhonger. Grofweg twee mogelijkheden dienen zich aan om jezelf tegelijkertijd te handhaven en te weren tegen deze oscillatie: een *wil tot weten over eten* waarbij je jezelf 'ouderwets' disciplineert op basis van kennis over voeding, of een *wil tot eten zonder weten* waarbij je je lichaam voorziet van directe controles zoals de maagband of eetlustremmers. De uitdaging is gelegen in de eerste mogelijkheid door je eigen *wil tot weten over eten* te hanteren zonder al te veel schuldgevoelens en gezondheidsproblemen: het verheffen van eten tot levenskunst zonder daarmee de belangen van de staat of markt te dienen.

=

Literatuur

- I. Fase, *De Wil tot (W)Eten. Een Aanzet tot een Genealogie van de Nutricialiteit*, doctoraalscriptie Erasmus Universiteit Rotterdam 2006.
- M. Foucault, *De Wil tot Weten. De Geschiedenis van de Seksualiteit I*. Nijmegen: SUN 1976.
- G. Deleuze, "Postscript on the Societies of Control", October 59, Cambridge: MIT Press 1992, 3-7.
- G. Keller, *Melk, Macht en Maatschappij*, doctoraalscriptie UVA, 2006.
- A. de Regt, *Arbeidersgezinnen en beschavingsarbeid. Ontwikkelingen in Nederland 1870-1940*, Amsterdam: Boom, 1995 [1984].
- W. Schinkel, *Denken in een Tijd van Sociale Hypochondrie. Aanzet tot een theorie voorbij de Maatschappij*, Kampen: Klement 2007.
- B.S. Turner, *The Body and Society. Explorations in Social Theory*. London: Sage Publications 1996.
- VPRO (2005) *Lijnen*, Andere Tijden.
- S. Žižek, *The Parallax View*, Cambridge: MIT Press 2006.

**“Uitgangspunten
GroenLinks
heel levensvatbaar”**

Leo Platvoet (1951) was in het oprichtingsproces van GroenLinks onderhandelaar namens de PSP en tot aan het eerste partijcongres in november 1990 de eerste partijvoorzitter. Tussen 1990 en 1994 was Platvoet fractievoorzitter van GroenLinks in de Amsterdamse Gemeenteraad. Van 1999

tot 2007 was hij namens de partij lid van de Eerste Kamer. Hij is actief in de groep Kritisch GroenLinks. Leo Platvoet werkt op dit moment bij BMC, een adviesbureau voor ‘good governance’ in de publieke sector, waar hij zich vooral met projecten in Oost-Europa en de Balkan gaat bezig houden.

leo platvoet

Als bijdrage aan de discussie over de uitgangspunten van de partij, die tot de herfst van 2008 binnen GroenLinks wordt gevoerd, blikt De Helling met een aantal *founding fathers* van de partij terug op de ontwikkelingsgang van GroenLinks. Als eerste komt aan het woord: Leo Platvoet.

FOTO: Hapé Smeele

“Veel oude linkse dogma’s zijn in de loop van de jaren ‘80 verlaten. En het moet gezegd worden: te lang heeft de ontwikkeling in het denken binnen radicaal-links stil gestaan om met nieuwe ideeën en alternatieven te komen voor de vastgelopen situaties op tal van terreinen. Deze impasse wordt met de vorming van GroenLinks doorbroken. Daarbij is het de kunst om de diversiteit aan inspiratiebronnen waar GroenLinks uit put op zijn actuele meerwaarde te schatten. Niet om zo een nieuwe, afgeronde, dominante GroenLinkse ideologie te proclameren. Compromisloos en utopisch geformuleerde doelstellingen in termen van fundamentele mensenrechten zijn daarin even onontbeerlijk als de antifascistische strijdbaarheid van de CPN, de christelijke confrontatiebenadering van de EVP, het antimilitarisme van de PSP en de progressieve-coalitie oriëntatie van de PPR. GroenLinks moet de ambitie hebben tegen heersende opvattingen in een voortrekkersrol te vervullen. Een nauwe band met ontwikkelingen buiten de parlementaire circuits is daarvoor van levensbelang. Een open partijcultuur is nodig om duizend bloemen te laten bloeien. Partijgenoten, congres van GroenLinks, vandaag begint onze toekomst. Laten wij er een goede start mee maken.”

Aldus sprak Leo Platvoet op 24 november 1990 in zijn openingstoespraak op het eerste congres van GroenLinks. Dankzij de val van de Berlijnse muur en de ontideologisering van links door wat Platvoet in zijn toespraak noemt “de ontploffing van de communistische, totalitaire Oost-Europese regimes”, dankzij de toenadering tussen de kleine linkse partijen in hun verzet tegen de rechtse kabinetten van de jaren tachtig en tenslotte dankzij de val van het tweede kabinet Lubbers in mei 1989 was de nieuwe partij GroenLinks in relatief korte tijd uit de grond gestampt. Leo Platvoet was er nauw bij betrokken.

Wat verwachtte je destijds van GroenLinks?
“Eigenlijk wat iedereen toen verwachtte. We rekenden er op dat we konden waarmaken wat alle onderzoeken altijd aantonen: dat er links van de PvdA een fors electoraat zit. Door de fusie moest er een aansprekend, links alternatief voor de PvdA komen.”

Was het voor jou inhoudelijk een breuk, de overgang van PSP naar GroenLinks?
“Nee, op dat moment zeker niet. De typi-

sche dingen die voor de PSP heel sterk golden, zoals het antimilitaristische, het republikeinse en een uitgesproken links sociaal-economisch programma, staan allemaal heel redelijk in het eerste verkiezingsprogramma. Voor mij was het een hele verdedigbare overgang. De kernpunten in het uitgangspuntenprogramma van een paar jaar later zijn nog steeds verrassend actueel. Ik zit nu in het panel waar we over de uitgangspunten van GroenLinks praten, maar er is voor mij niet echt een reden om die fundamenteel ter discussie te stellen. Maar op de lange termijn gezien is er wel een verschuiving opgetreden. Het is misschien niet goed om te spreken van verrechtsing, maar er zit wel een verwatering in van een aantal opvattingen die de basis waren voor het ontstaan van GroenLinks en die volgens mij nog steeds heel levensvatbaar zijn.”

Kun je daar bepaalde momenten voor aangeven?

“Jazeker. Het eerste moment is de wijziging van het standpunt tegenover de NAVO die heeft plaatsgevonden door de druk om in te stemmen met de interventies in Joegoslavië. Het was in een periode dat wij groeiden, dat we begonnen na te denken over regeringsverantwoordelijkheid. Ik vond het heel onverstandig om daar over te praten als je in de oppositie zit. Ook had ik er grote moeite mee dat we wat betreft Joegoslavië akkoord zijn gegaan. Mijn kritiek was dat GroenLinks teveel de neiging had zichzelf te overschatten. GroenLinks zit niet aan de onderhandelingstafel met de VS en de NAVO en de EU als het gaat om het voormalige Joegoslavië. We gedroegen ons teveel alsof onze positie er iets toe deed in dat krachtenveld.”

“De NAVO is een vat vol tegenstellingen. De organisatie heeft zichzelf, zo stond onlangs nog in het *NRC*, volkomen overbodig gemaakt. Maar op het moment dat de NAVO in de jaren negentig over de rand moest worden geduwd, gingen wij mee helpen zoeken naar een nieuwe rol. Door het in standhouden van de NAVO dreigt er een nieuwe wapenwedloop, dat zie je aan de spanningen met Rusland. GroenLinks vindt dat internationale interventies onder VN mandaat zouden moeten plaatsvinden. Dat is niet te rijmen met steun aan de door de VS gedomineerde NAVO, die zich met al deze zaken bemoeit. Er is nog altijd reden om het anti-NAVO standpunt te handhaven.”

Zijn er nog meer van dat soort momenten?

“Het tweede hoofdpunt is voor mij de sociaal-economische politiek. GroenLinks baseert zich op verschillende inspiratiebronnen. Dat is prima. Maar nu wordt één punt, namelijk het vrijheidsbegrip, naar boven gehaald en bovendien aan het liberalisme gelieerd. Natuurlijk zijn vrijheid en individuele ontplooiing heel belangrijk. Maar in de negentiende eeuw waren het de socialistische die opkwamen voor burgerlijke vrijheden zoals algemeen kiesrecht en vrouwenkiesrecht, niet de liberalen. 1848 en 1917 waren revolutionaire momenten waarin niet de liberalen het voortouw hebben genomen. Daarom vind ik het zo slecht om het liberalisme die begrippen te laten claimen. Historisch klopt dat niet. Vrijzinnigheid vind ik overigens ook een onduidelijke term. Vrijheidslievend is wel mooi. Dat zat ook in het emancipatoire erfgoed van de PSP. Maar het liberalisme is nooit een bron van GroenLinks geweest. Al wil dan niet iedereen van liberalisme spreken, het is niet voor niets dat het NRC stelselmatig schrijft over de liberale oppositie en daarmee expliciet doelt op D66, VVD en GroenLinks.”

“Alsof dat vrijheidsbegrip het probleem van deze tijd is. Alsof een gebrek aan vrijheid het springende punt zou zijn in de Nederlandse politieke verhoudingen van dit moment. Alsof dat kiezers in beweging zou brengen. Is nou het gebrek aan vrijheid de factor die verhindert dat mensen die zich nu niet kunnen emanciperen, die kansen wel krijgen? Dat zie ik niet. Door het vrijheidsbegrip te laten prevaleren en het bovendien te verbinden met de economische context zijn we op een koers terecht gekomen die er toe leidt dat de kiezers waarvoor wij moeten opkomen, de zwakkeren in de samenleving, zich niet meer herkennen in GroenLinks. Dat verklaart ook waarom wij een zwak links profiel hebben.”

Als vrijheid niet het probleem van deze tijd is, wat dan wel?

“Het gaat om de juiste balans tussen solidariteit en vrijheid. Hoe zie je de essentie van de maatschappelijke ontwikkeling; wat zijn de sociaal-economische tegenstellingen die er toe doen in de maatschappij en die een bron van verandering kunnen zijn. Aan welke kant ga je staan? Die vragen moet je stellen. En daar zijn we nooit echt diep op ingegaan.”

Hoe is jouw analyse van die tegenstellingen?

“Neem nu de discussie over het ontslagrecht, de verplichte participatietrajecten, de verkorting van de WW: die is helemaal losgezongen van de vraag hoe in deze globaliserende wereld de macht van het kapitaal zich vertaalt. Het is gericht op ontwikkelingen als flexibilisering en de positie van freelancers. Maar de grote meerderheid van de werknemers werkt nog steeds in CAO's in bedrijfsverband. Die mensen hebben dus niets aan zo'n type discussie en dat soort maatregelen. Het uitgangspunt om in de sociaal-economische verhoudingen de kant van de werknemers te kiezen lijkt langzaam te verdwijnen in GroenLinks. Daar kan ik niet in meegaan. Want in mijn analyse zitten de cruciale tegenstellingen wel in die verhouding. De macht van ondernemers wordt echt niet ingetoomd door verkorting van de WW of flexibilisering van het ontslagrecht, integendeel!

Natuurlijk moeten we opkomen voor *outsiders*, maar niet op basis van een theoretisch denkmodel door een tegenstelling te creëren met werkenden. We zijn in een soort van blauwdrukdenken terecht gekomen, los van de concrete werkelijkheid zoals mensen die ervaren. In het rapport van Van Ojik dat de verkiezingsuitslag evalueerde wordt dat kernachtig verwoordt. In een van de conclusies wordt gezegd: we hebben geen sociaal profiel, we zijn te diep in een niche terecht gekomen, er is weinig warmte, we hebben abstracte doelgroepen. Dat vat voor mij de kritiek op de huidige koers wel samen.”

Wat bind jou nog aan GroenLinks?

“Ik voel mij nog heel goed thuis bij GroenLinks hoor. Het multiculturele, het internationale, de visie op ontwikkelings-samenwerking, op democratie – er zijn talloze opvattingen die ik deel. Bovendien is de discussie over de sociaal – economische politiek geen uitgemaakte zaak. Maar het is wel belangrijk voor mij hoe die afloopt.”

Voel je je een PSP'er of een GroenLinkser?

(lacht hard) “Nee, ik voel me, ja... Nou ja, ik ben nog steeds langer lid geweest van de PSP dan van GroenLinks. Kijk, ik merk wel dat mijn politieke ankerpunten niet zo vreselijk veel veranderd zijn. Als ik eerlijk ben is dat wel zo. Dus in die zin voel ik me ... nou ja... ook nog steeds een PSP'er. Het is zoiets als een dubbele identiteit.”

In de uitgebreide versie van dit interview op www.dehelling.net reageert Platvoet op het artikel van Huub Dijsselbloem van p. 8-13 en geeft hij zijn visie op de gang van zaken in het panel 'beginzelen', één van de vier panels in de uitgangspuntendiscussie dit op dit moment binnen GroenLinks gevoerd wordt.

=

Literatuur

P. Lucardie, W. van Schuur en G. Voerman, *Verloren Illusie, Geslaagde Fusie? GroenLinks in historisch en politologisch perspectief*, Leiden: DSWO press 1997

B. Ojik, *Scoren in de linkerbovenhoek*, juli 2007.

L. Platvoet, 'Onderhandelen, onderhandelen, onderhandelen....' Dagboek van de onderhandelingen tussen de oprichtingspartijen van GroenLinks, *De Helling* herfst 1989. Zie voor de tekst: www.leoplatvoet.nl/onderhandelen.htm

'Vandaag begint onze toekomst'. Openingstoespraak van Leo Platvoet op het eerste GroenLinkscongres in 1990, na te lezen op: www.leoplatvoet.nl/congrestoespraak.htm

gastcolumn: Soheila Najand directeur Stichting Inter-Art

> Het geweten van de samenleving <

Het is voor mij een retorische vraag of een kunstenaar zich mag bemoeien met de politiek: het kunstenaarschap staat of valt met de mogelijkheid je overal tegenaan te kunnen bemoeien. Dus ook de politiek. Daaronder versta ik geen partij, maar eerder begrippen als democratie, macht, solidariteit en bewustwording, begrippen die kunstenaars vrij moeten kunnen beoordelen en herdefiniëren. Een kunstenaar heeft geen grenzen en mag geen beperkingen opgelegd krijgen. Gebeurt dat toch, dan wordt hij monddood gemaakt en kun je niet meer over autonome kunst spreken. In Nederland geldt echter nog steeds de norm dat een kunstenaar niet op politiek hoort te reageren. Kunst is hier vooral een afstandelijke aangelegenheid waar reflectie op politieke gebeurtenissen niet tussen past. Maar die beperking is vanuit een rationeel waardeoordeel over kunst opgelegd aan de kunstenaar. De kunstwereld is daardoor een te gesloten circuit geworden om zich nog op de samenleving te kunnen richten. Maar kunst is juist het geweten van de maatschappij, waarin de kunstenaar als een soort antenne fungeert die allerlei vibraties en signalen uit de samenleving opvangt en vervolgens op zijn manier weer uitzendt. Politieke gebeurtenissen zijn constante trillingen die de samenleving beïnvloeden en voor ophef kunnen zorgen. Als iedereen het over politiek heeft, waarom zou een kunstenaar zich daar niet over mogen uitlaten? Als een kunstenaar ziet dat in onze maatschappij een bepaalde groep tot vijand wordt verklaard, wat vervolgens tot uitsluitingsmechanismen leidt, is het belangrijk dat hij op zo'n ontwikkeling kan reflecteren. Hij moet de toeschouwer wakker schudden, onrustig maken en de juiste vraag formuleren om de samenleving naar zichzelf te laten kijken. Als de kunstenaar daar niet toe in staat is, vind ik dat een gemis in zijn reflectievermogen. Een kunstenaar die in feite alleen voor zichzelf werkt en voor zichzelf geen maatschappelijke rol ziet kan wat mij betreft het beste zijn eigen hobbyistische werk thuis gaan doen en daar plezier aan beleven. Maar als een kunstenaar zich bewust is van zijn onmisbare rol voor de samenleving, dan zal hij zich durven bemoeien met de politiek wanneer

die niet naar behoren functioneert. En dat zie ik graag. Het maakt zelfs deel uit van de tweeledige taak die een kunstenaar volgens mij heeft: hij produceert kunstwerken waarmee hij zijn vakgebied verder inhoudelijk ontwikkelt, maar tegelijkertijd is hij daarmee een cultuurproducent, want zijn werk draagt bij aan de culturele ontwikkeling van de maatschappij. En omdat hij deze cultuur mede vorm geeft, mag hij reageren op alles wat daarin gebeurt. Sterker nog: hij móét hier volgens mij toe in staat zijn om überhaupt autonoom te kunnen zijn. Tegelijkertijd mag de politiek, dat ándere geweten van de samenleving, de kunstenaar veel meer uitdagen zijn maatschappelijke rol uit te oefenen. Het is een politieke opdracht om met het stellen van de juiste vragen erop te wijzen dat kunst een noodzaak heeft voor de samenleving: om verhoudingen van mensen tot elkaar zichtbaar te maken, troost te bieden en ons een spiegel voor te houden. Het is niet de bedoeling dat de politiek zich bemoeit met de vakmatigheid en kwaliteit van de kunst, maar zij kan door haar bemoeienis wel degelijk de richting van een debat bepalen, zonder zich te hoeven beroepen op oppervlakkige slogans. Helaas zijn er genoeg kunstenaars en kunstinstellingen in Nederland die last hebben van object- en kunstenaarsfetisjisme. Dit heeft te

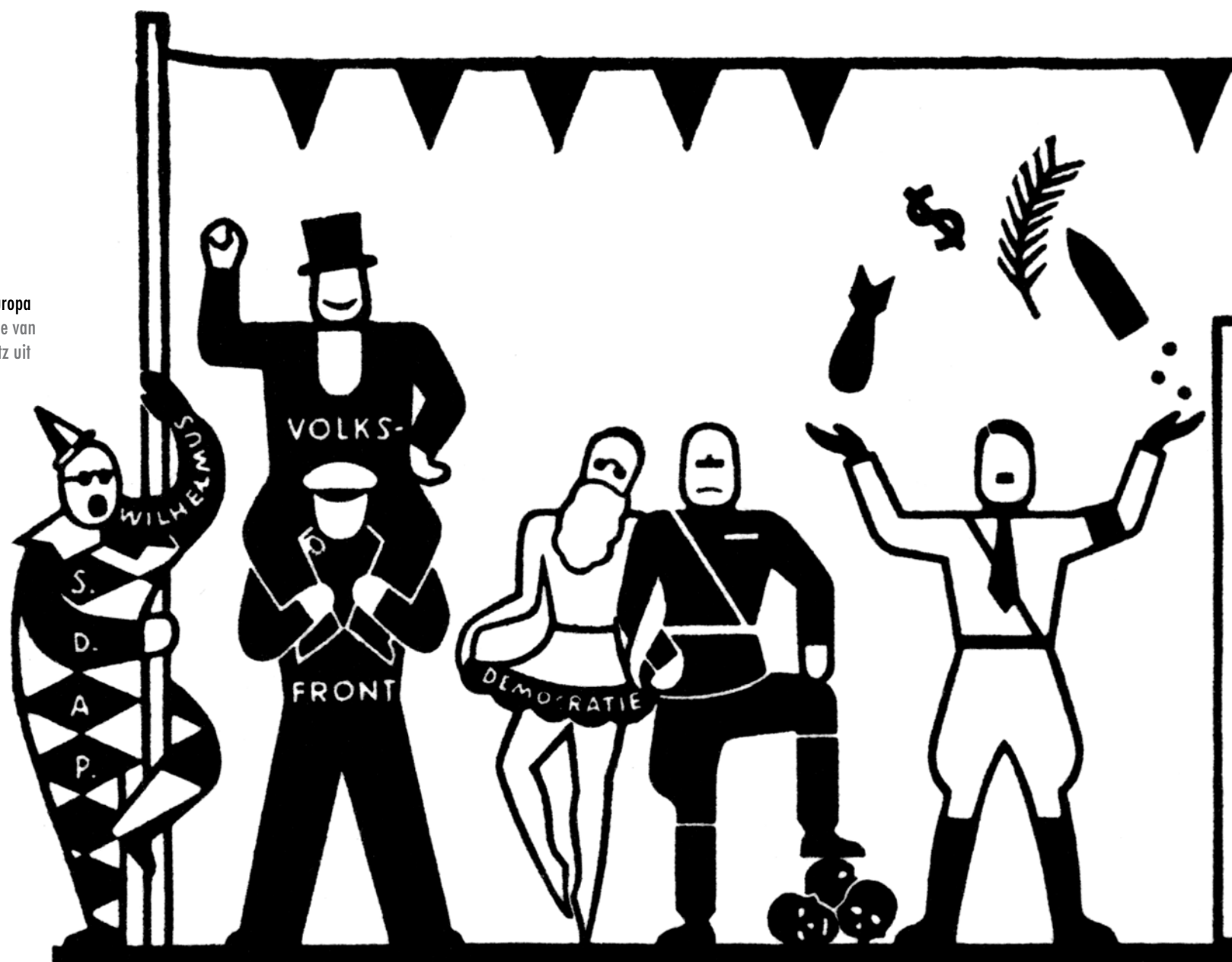
maken met een groep kunstenaars die vanuit hun verstandhouding met subsidiënten en kunstinstellingen voornamelijk bezig zijn hun ondernemerschap te onderhouden en daarbij het belang van hun maatschappelijke reflectie uit het oog zijn verloren. Het huidige Nederlandse subsidielandschap heeft de sociale noodzaak van kunst ernstig verzwakt. Kunstenaars leven in zo'n geïsoleerde wereld dat het geen uitdaging meer is om maatschappijkritisch werk te maken. Bovendien wordt hun werk voornamelijk beoordeeld door vakgenoten en kunsthistorici tijdens selecte onderonsjes. De jury's waar ik zelf regelmatig deel van uitmaak bestaan louter uit dergelijke leden, terwijl ik graag filosofen, sociologen, sociaal psychologen en pedagogen in zo'n jury zou willen hebben. In een beschaafde en gezonde samenleving hoort een multidisciplinaire confrontatie en uitwisseling plaats te vinden en mag reflectie niet voorbehouden zijn aan een kleine groep die het met elkaar eens is. Alleen dan vertrekt een discussie over kunst vanuit de noodzaak, blijft deze vitaal en kan deze de samenleving overlevingskracht bieden.

KUNST 6

de Helling
20
winter 2007

Circus Europa
Linosnede van
Gert Arntz uit
1936

CIRKUS EUROPA

POLITIEK

Met de nodige regelmaat hebben in de geschiedenis kunstwerken voor politieke ophef gezorgd. Een voorbeeld zijn de prenten van de graficus Gerd Arntz waarin hij het Derde Rijk op de korrel neemt. Eén ervan is op deze pagina afgedrukt. In 1936 zorgde zijn werk voor een diplomatieke rel tussen Duitsland en Nederland.

De laatste tijd lijken kunstenaars zich weer meer dan voorheen met politieke en maatschappelijke kwesties te bemoeien. Begin deze maand kwamen foto's in het nieuws van de kunstenares Sooreh Hera, waarop een homostel maskers draagt van de profeet Mohammed en zijn schoonzoon Ali. Het Haagse gemeentemuseum besloot daarop deze foto te weren uit een tentoonstelling.

Directeur Van Krimpen wil niet in een politieke discussie worden meegesleept, liet hij weten. Hij ontkende echter dat hij door deze keuze ook politiek bedreef.

Dit relletje roept veel vragen op: is er een verschil tussen 'gewone' kunst en 'politieke kunst'? Mogen politici en bestuurders zich inhoudelijk met kunst bemoeien of is dat dan censuur? Moet kunst gezien worden als een aparte categorie of is kunst politiek, omdat nu eenmaal alles politiek is? Maar wat is dan precies politiek, wat is kunst en wanneer is kunst politiek?

In dit deel van de Helling staan deze vragen centraal. Met overwegingen en praktijkvoorbeelden van politici en kunstenaars uit heden en verleden werpt deze Helling licht op deze kwesties. Niet omdat ze daarmee opgelost kunnen worden, maar om duidelijk te maken dat er alle reden is om de verhouding tussen politiek en kunst weer op de agenda van politieke partijen te plaatsen.

Alle beelden in dit thema-deel (t/m pagina 43) zijn tot 6 januari te zien op de expositie 'Vormen van Verzet, in het Van Abbe Museum in Eindhoven (www.vanabbe.nl)

De Helling-ontwerper Mark Schalken liep langs de chronologisch ingerichte zalen en fotografeerde, selecteerde en combineerde een beeldreeks over verbeelding en (on-)macht.

MEI 1936

"KUNST

Hoe ligt de relatie tussen moderne kunst en sociale verandering en hoe hebben kunstenaars hun talent gebruikt om te reageren op de radicale veranderingen in de samenleving? Daarover gaat de tentoonstelling *Vormen van Verzet* in het Van Abbe Museum in Eindhoven. Een interview met een van de samenstellers.

Vier historische momenten vormen het uitgangspunt van de tentoonstelling: de Parijse commune van 1871, de Russische revolutie van 1917, de Praagse Lente van 1968 en de val van de Berlijnse muur in 1989. Te zien zijn werken van Manet, Courbet, Lissitzky, Rodchenko en Malevich en van kunstenaarscollectieven als Atelier Populaire uit Parijs en Brigadas Ramona Parra uit Chili. Ook is een zaal gewijd aan vormen van recente 'kunstacties', zoals het museum dit noemt. Een team van conservatoren, onder wie de Brit Will Bradley, heeft de tentoonstelling samengesteld. Bradley, freelance conservator en schrijver, heeft fotografie en kunstgeschiedenis gestudeerd. Hij was in 1997 medeoprichter van The Modern Institute in Glasgow en heeft sedertdien aan diverse tentoonstellingen in Nederland, Denemarken, Noorwegen en de Verenigde Staten gewerkt.

Waarom deze tentoonstelling en waarom nu?

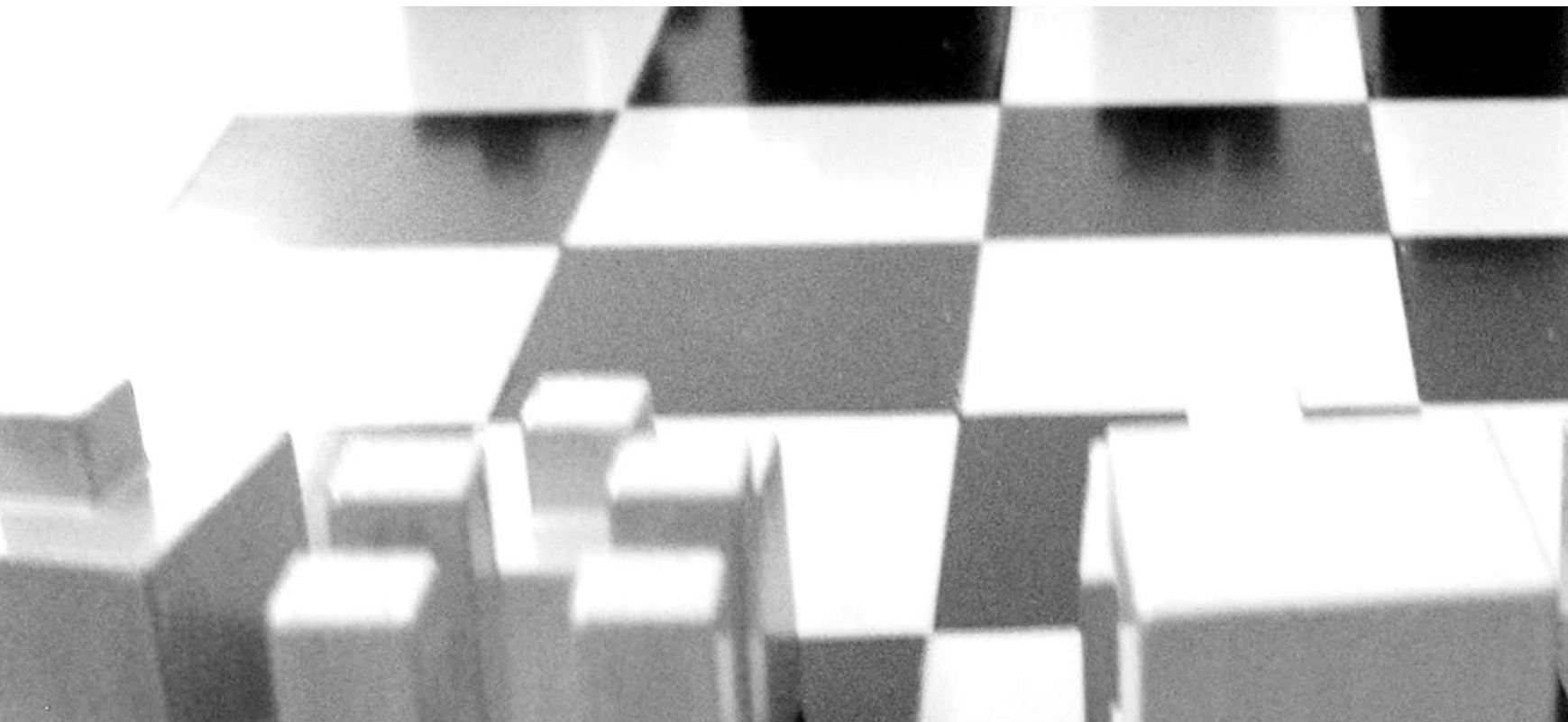
"Niet eerder is er een tentoonstelling gemaakt waarin zo duidelijk het verband is gelegd tussen bepaalde vormen van kunst en de sociale bewegingen waarbij de kunstenaars aansluiting zochten. De timing leek ons goed. Er is nu overal op de wereld sociale onrust, en ook in Europa is er weer een gevoel van politieke urgentie. Er is debat, zowel bij links als rechts. Ook de kunstwereld is gepolariseerd. Enerzijds is er de lucratieve praktijk waarin kunst

niet meer is dan koopwaar verhandeld op de vrije markt, anderzijds is er de subsidieafhankelijke en gepolitiseerde kunst. De vier gekozen historische momenten zijn ijkpunten in de geschiedenis van de industriële samenleving. We hebben gekozen voor kunst waarin het verzet tegen de heersende macht centraal stond. We laten werk zien van kunstenaars die bewust op zoek gingen naar dwarsverbanden in de samenleving, kunstenaars die voorbij de musea en galerieën aansluiting zochten bij de sociale bewegingen van hun tijd en worstelden met hun rol als individu in een gemeenschap. We hebben werken van kunstenaars uitgezocht die bezig waren met het ontwikkelen van alternatieve sociale modellen in hun werk en in botsing kwamen met de heersende kunstinstuties van hun tijd. Maar we hebben met de tentoonstelling niet de bedoeling gehad een sluitend theoretisch raamwerk te tonen."

De tentoonstelling laat het werk zien van kunstenaars die verlangden naar sociale verandering. Maar kan kunst wezenlijk bijdragen aan sociale verandering? Kan kunst politiek beïnvloeden?

"De dominante opvatting is dat kunst niet zou moeten willen bijdragen aan sociale verandering. Kunstenaars zouden zich verre moeten houden van de politiek. Dat vind ik een misvatting. Kunst heeft namelijk altijd een politieke context en is daarmee per definitie gepolitiseerd. De mas-sacultuur is niet vrij van ideologie. Dat was

Schaakspel
(onderdeel van
een Workersclub)
- een ontwerp
van Rodchenko

IS POLJTJEK"

ze vroeger ook al niet. De religieuze kunst was uiterst propagandistisch, bedoeld om de macht van de kerken te behouden. Tegenwoordig wordt de dominante beeldcultuur grotendeels bepaald door allerlei vormen van reclame-uitingen. Het is mischien waar dat de kunstwereld niet het meest geschikte platform is om politieke strijd te voeren. Toch is het zo dat kunstenaars over de hele wereld bijgedragen hebben aan het vocabulaire en de methodes van sociale verzetsbewegingen. Sommige technieken, zoals fotomontage en protestperformances zijn wereldwijd overgenomen. Contemporaine kunstenaars zoeken nu naar nieuwe vormen waarin kunst, media, technologie en politieke activisme samen kunnen gaan. Deze kunstenaars zullen een impuls moeten genereren om de kunstinstituten tot verandering te bewegen. Want daar wordt de kunstpolitiek bedreven. Een mooi voorbeeld van kunstenaarsverzet vind ik het *youtube* filmpje dat Lars von Trier maakte toen hij hoorde dat zijn film *The Idiots* een hoge notering in de Deense nationale canon zou krijgen. Hij knipt hierin het kruis uit de Deense vlag en vouwt vervolgens de rode vlag op terwijl op de achtergrond de Internationale draait."

Een algemeen aanvaarde stelregel is dat de politiek zich niet bemoeit met de inhoud van de kunst. Hoe beoordeelt u die regel?

"Bij de toekenning van publiek geld is de politiek altijd het eerst aan zet. De politiek bepaalt met de verdeling van de

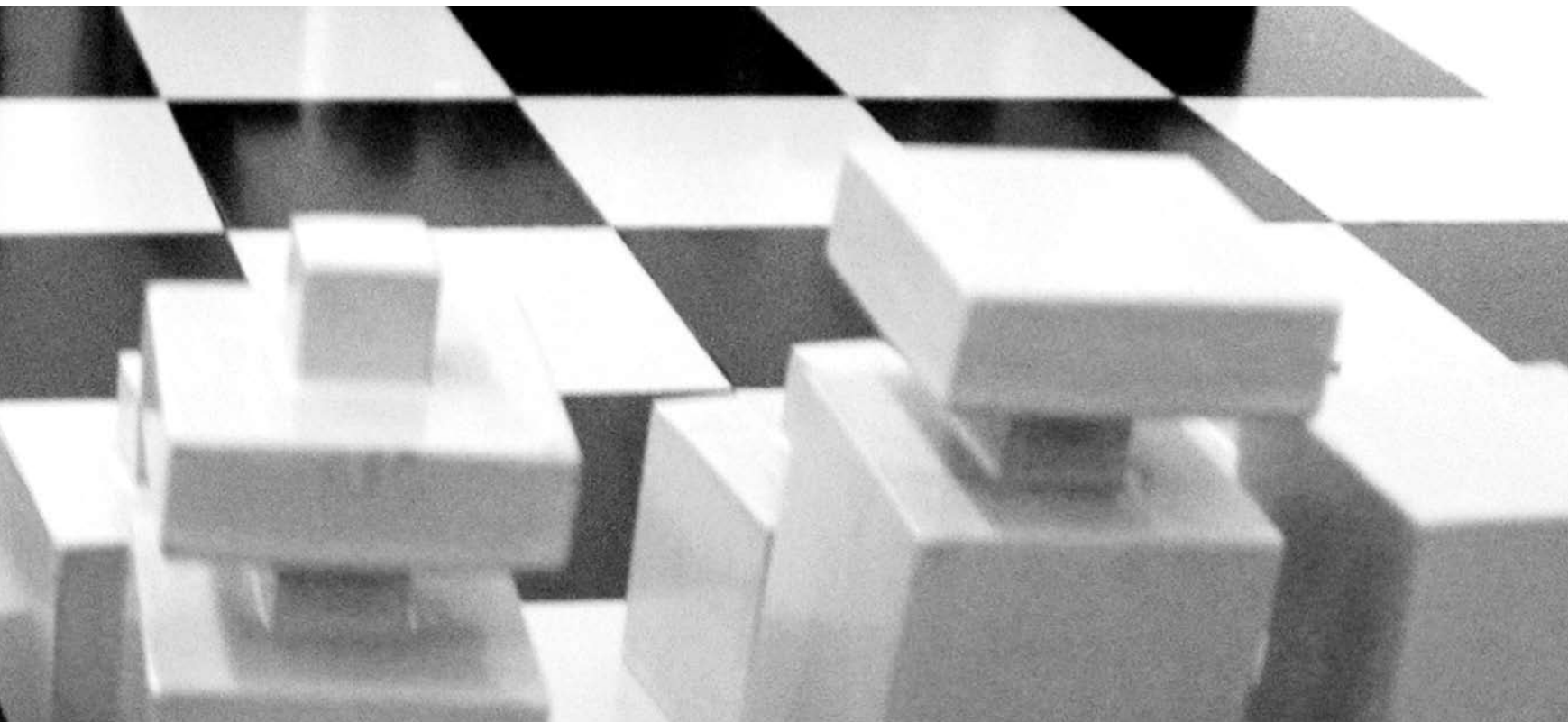
budgetten ook de agenda van kunstinstituten. Ook met kwaliteit als criterium voor subsidieverlening wordt politiek bedreven. Kwaliteit is namelijk een cultureel bepaald begrip, afhankelijk van het bepaalde type onderwijs dat mensen hebben genoten. Dat zou de politiek, maar ook de kunstsector openlijk moeten toegeven. Dan zou de politieke besluitvorming transparanter worden. Zo werd in de jaren negentig in Engeland geld beschikbaar gesteld voor de aankoop van gebouwen door kunstinstellingen. Dus kochten de instellingen massaal grote gebouwen op, om later te constateren dat er geen budget meer was voor de aankoop van kunst. De musea hingen vervolgens de zalen vol met *crowd pleasing* tentoonstellingen die *entertainment* boden aan een massapubliek om geld te genereren. Dit leidde tot een nieuwe vorm van concurrentie. Kunstenaars die in staat bleken de taal van de massa te verstaan redden het en trokken nog meer geld aan. Daarmee behielden de kunstinstellingen en galerieën wederom hun macht over de kunstenaars. Kunstenaars moesten weer op zoek naar alternatieve podia voor hun kunst en sommigen vonden die in internationale alternatieve bewegingen. Kunstenaars moeten een politieke agenda durven stellen. Kunstenaars verliezen terrein door zich afzijdig te houden van het politieke discours. Zij moeten hun werk in een politieke context durven plaatsen en de maatschappelijke ordening blootleggen en kritiseren."

Hoe vrij zijn kunstenaars eigenlijk? Is vrije kunst wel mogelijk?

"Dit vind ik geen specifieke vraag over kunst en kunstenaarschap. Want wanneer is een mens vrij? Jean Baudrillard stelde dat Marx een theorie had om de politieke economie te bevrijden, niet om de mensheid te bevrijden. Niettemin pleit die conclusie voor Marx in mijn opinie. Om vrije kunst mogelijk te maken, zou de politieke economie dus bevrijd moeten worden van het kapitalisme. De kunstsector wordt door de wijze waarop onze economie is ingericht aangestuurd door financiële belangen. Allerlei hybride vormen van financiering worden nu toegepast door kunstinstellingen en particulieren. De mondiale middenklasse heeft geld zat. Er is veel belangstelling voor moderne kunst en er wordt veel gekocht. Dit geld geeft de kunsten mede vorm, het depolitiseert voor een deel ook de kunstenaars. Maar er is wel degelijk ruimte voor vrije kunst. Kunstenaars maken nu bijvoorbeeld steeds vaker werken in opdracht van particulieren om met het verdiende geld hun eigen kunst te financieren."

Gelooft u zelf in kunst als katalysator van sociale verandering? Hoe ziet u in dit opzicht uw eigen rol als onderzoeker en conservator?

"De filosoof Immanuel Wallerstein concludeerde dat de opkomst en het verval van de Sovjet Unie het bepalende sociale experiment van de twintigste eeuw

"KUNST

is geweest. Wil je dat verval bij nieuwe sociale experimenten voorkomen, dan zal je eigen organisatie een weerspiegeling moeten zijn van de samenleving die je in de toekomst zou willen hebben. Bij dit denken sluit ik me aan. De jaren negentig waren jaren van decadentie en gezapigheid. Nu is er opnieuw een gevoel van urgentie. Er zijn nieuwe kunstenaarscollectieven ontstaan die cultureel activistisch zijn. Zij nemen initiatief en zoeken naar mogelijkheden om te komen tot radicale democratisering. *Superflex* in Kopenhagen is een mooi voorbeeld van een dergelijk kunstenaarscollectief. Dat is een groep kunstenaars die aansluiting heeft gezocht bij de kraakbeweging en zich bijvoorbeeld verzet tegen het regime van IP-rechten. Zij onderzoeken allerlei vormen van zelforganisatie en strategieën voor tegenbewegingen in weerwil van de macht van grote bedrijven en willen dat doen zonder zich neer te leggen bij de bestaande vormen van representatie en besluitvorming. Ik heb wel degelijk politieke idealen en hoop, maar zou mezelf toch geen activist willen noemen. Ik probeer een parallelle geschiedenis te laten zien van de ontwikkelingen in de moderne kunst en de maatschappelijke veranderingen. Ik wil daarmee ook de rol van musea in de samenleving *re-framen*. Geschiedenis teken je niet alleen op door middel van boeken, dat doe je ook met tentoonstellingen. De geschiedenis van de kunst die in musea hangt is al geschreven. Ik ben geïnteresseerd in de kunst van de straat."

=

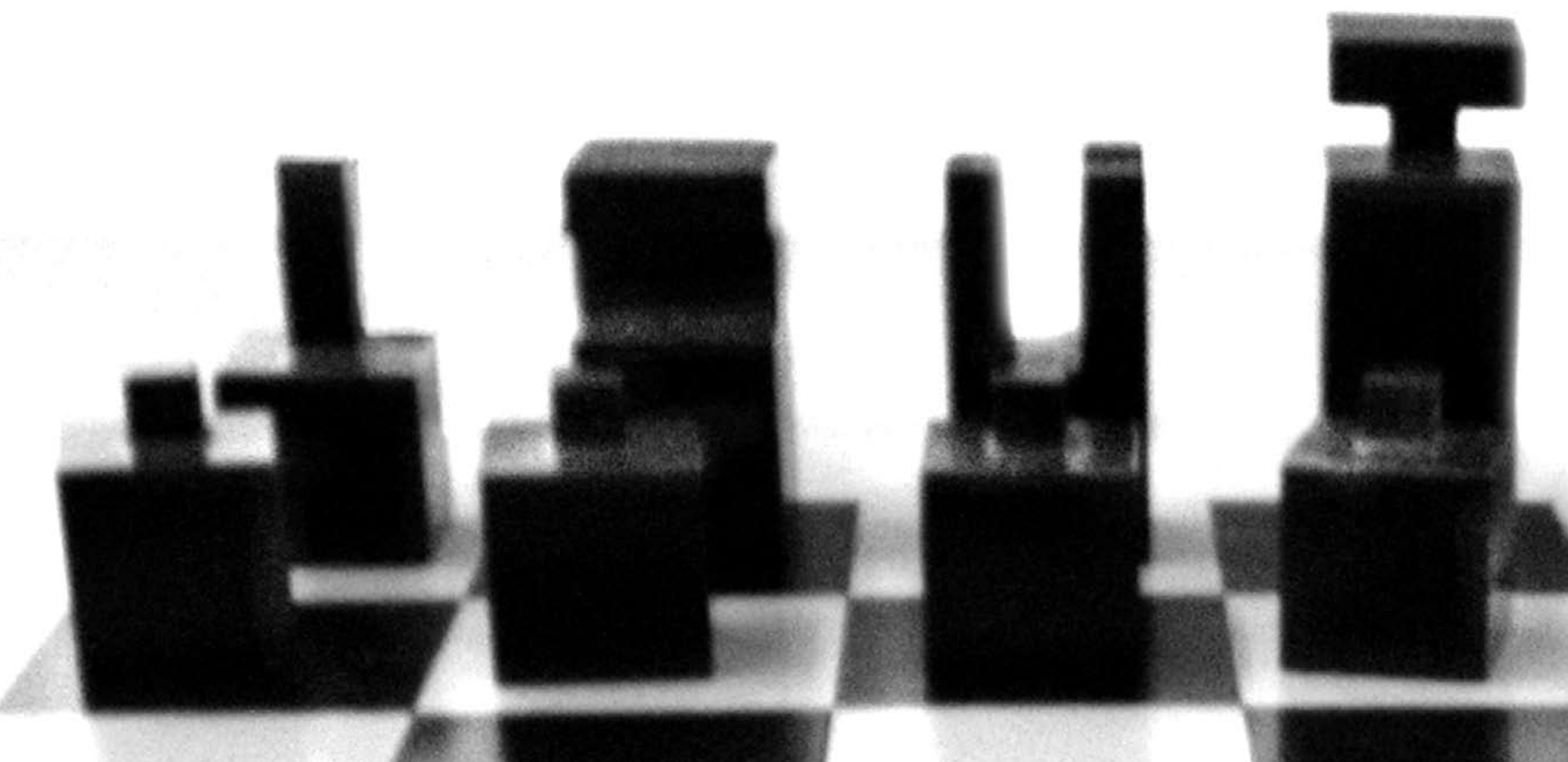
De tentoonstelling *Vormen van Verzet* is nog te zien tot 6 januari 2008. Momenteel werkt Bradley aan de tentoonstelling *Radical Software*, waarin het verband tussen experimentele film en videokunst, documentaire en open source software wordt onderzocht. De tentoonstelling zal te zien zijn in Kopenhagen en was eerder dit jaar al te zien in San Francisco.

Literatuur en internet
Will Bradley & Charles Esche, *Art and social change*,
Afterall Books/Tate Publishing, 2007.
www.vanabbemuseum.nl

Bestaat er een GroenLinks-beleid wat betreft kunst en cultuur? Het verkiezingsprogramma spreekt in algemene termen over een open, pluriforme cultuur. GroenLinks wil meer ruimte voor creatievelingen en hun experimenten. Hoe pakt dat uit in de praktijk?

Op een grijze novemberavond ontmoeten drie GroenLinks-wethouders met cultuur in hun portefeuille elkaar rondom een pan met boerenkool: Gerrit Berkelder uit Deventer, Wilbert Willems uit Breda en Cees van Eijk uit Utrecht. Orhan Kaya uit Rotterdam reageert per telefoon op zijn collega's.

Ik hoop op een spannend gesprek, want hoewel van dezelfde partij, zijn de wethouders elkaars concurrenten: Utrecht en Breda zijn beide in de race om in 2018 culturele hoofdstad te worden. In het Zuiden is ondermeer daartoe de Brabantstad gelanceerd, een samenwerkingsverband van de vijf grote steden en de provincie in die regio. Met een eigen filmfestival in 2009 en culturele speerpunten als audiovisuele kunst en grafische vormgeving tikkert Breda aan de weg. Rotterdam profileert zich als dé popstad van Nederland. In Deventer is het allemaal wat kleinschaliger, maar niet minder levendig. De

IS GEEN MIDDEL"

wethouders willen graag meer aandacht voor kunst en cultuurbeleid binnen GroenLinks, want daar schort het nu wel aan. Cees van Eijk: "het is binnen GroenLinks voor veel mensen niet duidelijk wat kunst en cultuur bijdraagt aan enerzijds onze groene en anderzijds onze sociale agenda." Willems: "Feit is dat er weinig ondersteuning is vanuit de partij op het punt van cultuurpolitiek. Ik moet het zelf bedenken."

Met dat laatste hebben de drie wethouders echter weinig moeite. Met groot enthousiasme praten ze over hun talloze projecten. De fles wijn die op tafel komt om de boerenkool op te vrolijken is aan het eind van de maaltijd nog halfvol, want na dit gesprek wacht nog werk. Maar wijn hebben deze wethouders niet nodig om op dreef te komen.

Geld

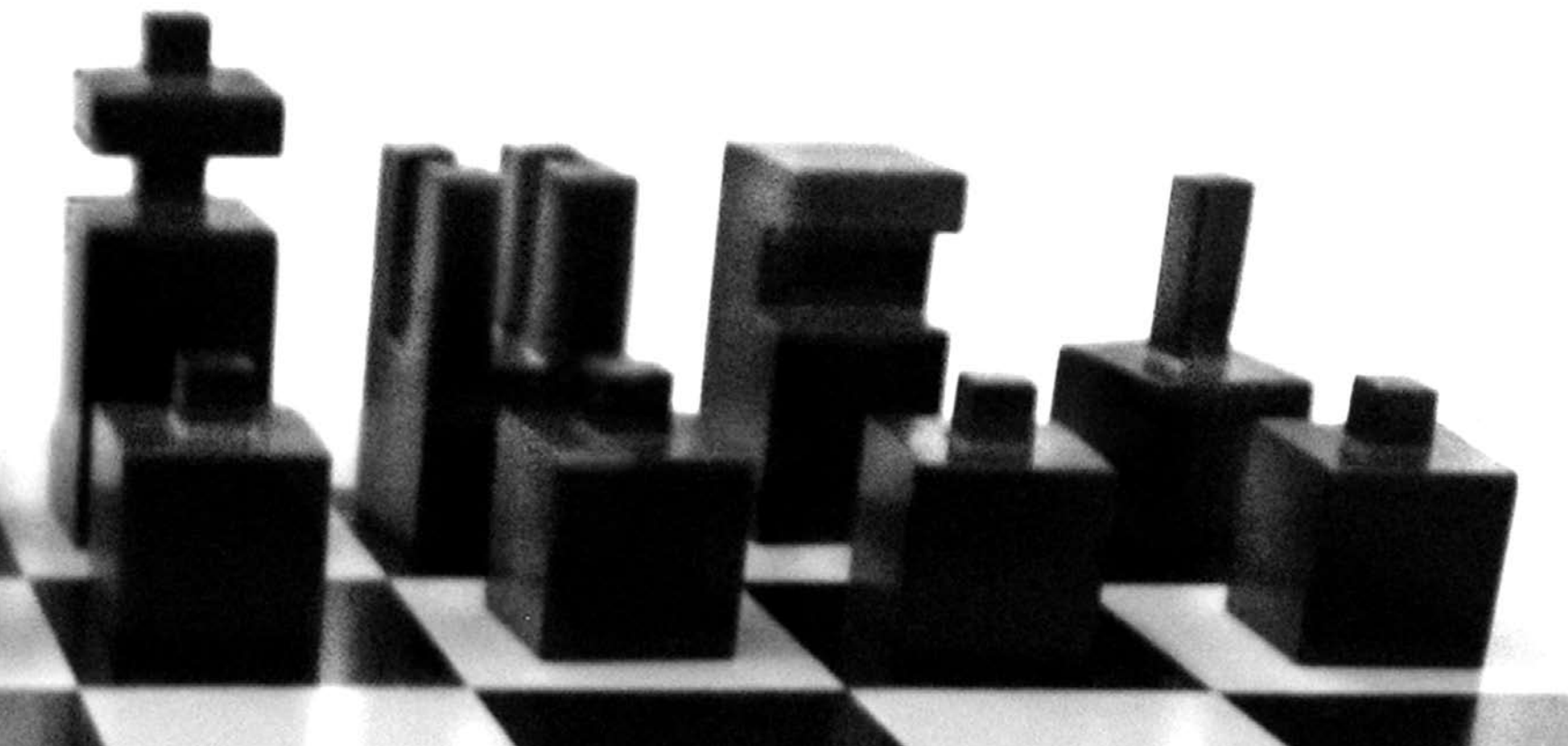
Gerrit Berkelder is drie jaar wethouder in Deventer, sinds de laatste verkiezingen in een college met PvdA (2), VVD (1), GroenLinks (1) en CDA (1). Cultuur leeft in Deventer, vertelt hij. Kunstenaars en culturele groepen barsten van de ideeën en er is veel onderlinge samenwerking. Berkelder heeft twee groepen aan elkaar gekoppeld die traditioneel weinig met elkaar op hebben in een project onder de noemer 'cultuur en economie'. Het is begonnen met een simpele opdracht aan kunstenaars om de feestverlichting te maken waarmee de winkeliers elk jaar de straten versieren. Maar het gaat om meer: "Het is voor het bedrijfsleven belangrijk om te investeren in denkkraft.

Kunstenaars en mensen uit de cultuursector kunnen impuls geven aan innovatie", aldus Berkelder. Hij heeft succes: ondernemers zijn inmiddels actief in de besturen van de schouwburg en het muziekcentrum. Hun geld is welkom, aangezien zij geen invloed willen uitoefenen op de programmering. De samenwerking blijkt vruchtbaar: ze versterkt een sector die weliswaar bloeit, maar toch heel kwetsbaar is omdat er van alles maar één is: één schouwburg, één jeugdpoppodium enzovoort. Veel draait op vrijwilligers. Berkelder wil de culturele sector zoveel mogelijk op eigen benen laten staan; want wanneer ze voldoende eigen vermogen opbouwt, ontstaat ook de vrijheid om activiteiten te ontplooiën.

Berkelders collega's zetten eveneens in op het versterken van de culturele sector. Ook in Breda wordt gebruik gemaakt van het feit dat het bedrijfsleven baat heeft bij kunst en cultuur in de stad omdat dit bijdraagt aan het investeringsklimaat. Een schenking van een miljoen door een projectontwikkelaar voor de ontwikkeling van cultuur in de omgeving van het spoor, is welkom wat betreft Wilbert Willems. Sinds april 2006 is hij wethouder in een college met de PvdA (2), CDA (2) en een lokale partij Breda '97.

Vrees voor een te grote greep van het bedrijfsleven op de kunsten hebben de wethouders niet; zij juichen een zo groot mogelijke financiële zelfstandigheid van culturele instellingen juist toe. Orhan Kaya, enige GroenLinks-wethouder in een college met de PvdA (3), CDA (2) en VVD (2) ziet graag maatschappelijke betrokkenheid vanuit het

bedrijfsleven. Willems heeft geen bezwaar tegen een zekere marktwerking in de culturele sector, zolang de toegankelijkheid er niet onder lijdt. Cees van Eijk, sinds een jaar wethouder in Utrecht in een college van PvdA (3), GroenLinks (2), CDA (1) en ChristenUnie (2) onderschrijft dit. "Marktwerking op zichzelf is niet vies", zegt hij, "Het gaat erom wat je er precies mee bedoelt. Wanneer je het over toepassing van het profijtbeginsel in de culturele sector hebt, dan kan dat wat mij betreft alleen via de toegangskaartjes en daarmee bedoel ik dan het maken van winst door het aanbieden van speciale arrangementen, het invoeren van verschillende rangen etc." In Utrecht is er veel cultureel potentieel: er is een hoogopgeleid publiek en er zijn veel kunstopleidingen in de stad die jong talent afleveren. Anders dan in Deventer is de culturele sector in Utrecht geprofessionaliseerd, maar Van Eijk spreekt wel van "kwetsbaar professioneel". Veel mensen bevinden zich op de rand van CAO's en door de professionele organisatie zijn er weinig vrijwilligers die eventuele gaten kunnen opvangen. Van Eijk wil in Utrecht het "cultureel ondernemerschap" bevorderen. Met Berkelder en Willems zet hij in op het stimuleren van de vrije uitoefening van kunst met zo min mogelijk subsidie en zoveel mogelijk eigen geld. "Het is wel steeds weer de vraag wat je aan de markt overlaat en waar je subsidieert", aldus Van Eijk. Willems vult dit aan met een voorbeeld uit Breda: "De gemeenteraad wil een poppentheater subsidiëren, maar ik ben daar tegen. Dat soort kunst kan zichzelf gemakkelijk bedrui-

pen door optredens op feesten en partijen.” “Inderdaad”, reageert Van Eijk, “Cultuur mag natuurlijk geen werkgelegenheidsproject zijn. Je subsidieert de doelgroep, niet de makers.” Maar al is het soms lastig in de (politieke) praktijk, de wethouders zijn het wel eens over het criterium aan de hand waarvan je besluit wie je subsidieert en wie niet, namelijk een bijdrage aan een zo groot mogelijke participatie en toegankelijkheid. Als die in het gevaar komt, is subsidie nodig.

Broedplaatsen

De combinatie van het bevorderen van brede toegankelijkheid en “cultureel ondernemerschap” betekent voor de wethouders ook ruimte scheppen voor kunstenaars die buiten de grote stedelijke instellingen opereren en daardoor ander publiek aantrekken. Ze willen breken met een institutionele benadering van stedelijke kunst en cultuur. De gemeentelijke kunstinstellingen zoals musea en schouwburgen krijgen verhoudingsgewijs een groot deel van het cultuurbudget. Soms vallen hier ook de bibliotheken onder. In Utrecht gaat er bovendien veel geld naar ‘steen’: het onderhoud van gebouwen met een culturele functie. Deze traditionele cultuurtempels slokken met elkaar het leeuwendeel van het geld op.

Wilbert Willems probeert de vanzelfsprekendheid hiervan ter discussie te stellen. Hij verdeelt het geld via inhoudelijke lijnen, zodat vastgeroeste gewoontes wat worden opgeschud. Wie geen plan opstelt, krijgt niet vanzelf grote sommen. In Deventer probeert men het museum meer bij de stad te betrekken door de VVV in het gebouw te vestigen, zodat het museum gaat fungeren als een stadspodium. Van Eijk wil dat de instituten hun grote kennis delen met anderen, zodat zij meer onderdeel worden van het culturele leven in de stad. Het vernieuwen van de culturele instituten zien de GroenLinks-wethouders als hun opgave, al gaat het vaak niet gemakkelijk.

Willems biedt bijvoorbeeld ruimte aan net beginnende kunstenaars die van de HBO-opleidingen in de stad afkomstig zijn. Vaak verlaten zij Breda, maar Willems wil hun artistieke talent graag voor de stad behouden en ondersteunt in het oude postkantoor en leegstaande bedrijven en kantoren kleine ateliers voor deze starters. Dit soort broedplaatsen voor jonge kunstenaars vragen veel tijd en energie, maar de GroenLinks-wethouders zijn meer geïnteresseerd in dit soort projecten dan in het in stand houden van de grote cultuurmoloch. Kaya probeert in Rotterdam de sfeer van ‘ons

kent ons’ in de gevestigde culturele instituten te doorbreken door ze aan te moedigen talent te zoeken in kringen die traditioneel niet vanzelfsprekend zijn, zoals migrantenmilieus.

Volgens Willems onderscheidt GroenLinks zich hier van andere partijen zoals bijvoorbeeld het CDA, dat denkt in termen van instituten. Door het alternatieve en activistische verleden van GroenLinks leggen politieke vertegenwoordigers van deze partij gemakkelijker contact met kunstenaars buiten de traditionele subsidiekanaalen. Ze gaan meer het veld in en kunnen beter overweg met onconventionele kunstenaars en ‘culturele ondernemers’.

Middel of doel

Betekent dit ook dat de wethouders een voorkeur hebben voor geëngageerde kunst? Ze doen veel aan het trekken van nieuw publiek. In Deventer worden tegenwoordig ook Turkse inwoners in de schouwburg gezien, dankzij een op hen afgestemde programmering. De wethouders zijn dol op kruisbestuivingen tussen verschillende groepen. Cees van Eijk: “cultuur is nu vaak teveel een eiland. Het gaat alleen over genieten, terwijl het ook te maken heeft met onderwerpen als emancipatie en diversiteit.

Wandschildering
(15 x 4 m) van
Brigada Ramona
Parra uit Chili
2007

Om die reden is de brede toegankelijkheid ook van zo groot belang.” Er liggen tal van verbandingen met andere beleidsterreinen: cultuur en stadpromotie, cultuur en economie, cultuur en toerisme en cultuur en de sociale cohesie in de stad. Orhan Kaya is van de wethouders het meest uitgesproken als het gaat om de maatschappelijke betrokkenheid van kunstenaars. Het cultuurbeleid in Rotterdam steunt op drie pijlers: cultuureducatie, participatie en internationalisering. Kaya doet er alles aan om kunstenaars en culturele instellingen bij de stad te betrekken. “Bij veel kleine initiatieven zit dat er al vanzelf in”, vertelt hij, “zij zorgen er wel voor dat de stad bruist. Bij de grote instituten moet je het op de agenda zetten. Maar ook de elite heeft een verantwoordelijkheid voor de stad, net als het bedrijfsleven. Dat mag je van iedereen vragen.” Kaya heeft voor elkaar gekregen dat leden van het Rotterdams Philharmonisch Orkest betrokken raken bij muzieklessen in wijken. Hij heeft er plezier in om keurig in het pak bij een galadiner aan te schuiven en daar dan te vragen: wat is jullie bijdrage aan de culturele potentie in de oude wijken? “Het versterken van de relaties tussen amateurs en professionals, hoge en lage cultuur draagt enorm bij aan de binding in de stad. En dat vind ik typisch GroenLinks.”

Mag hieraan de conclusie worden verbonden dat kunst een manier is om bijvoorbeeld de sociale samenhang in de stad te bevorderen? Berkelder, Van Eijk en Willems wijzen dit alledrie met grote stelligheid af. Ze blijken hierin opvallend eensgezind: kunst en cultuur mag nooit ingezet worden als middel. “Kunst vertegenwoordigt de emotionele kant van het leven”, legt Willems uit, “en daarom draagt ze ook bij aan participatie en het sociale leven in een stad. Maar dat is iets anders dan bewust kunst inzetten als middel om binding tussen de bevolking te bewerkstelligen.” Een wethouder sociale zaken mag dat wel, maar een cultuurwethouder niet, vinden ook van Eijk en Berkelder. Die heeft als taak kunst en cultuur als zodanig te bevorderen en te versterken. Hoezeer een wethouder zich er ook van bewust is dat cultuur bijdraagt aan het investeringsklimaat, het toerisme en de sociale samenhang, toch mag dat niet zijn doel zijn. Kunst is geen middel, maar een waarde in zichzelf. “Een wethouder mag niet van een kunstenaar eisen dat hij geëngageerde kunst maakt, hoe mooi hij dat zelf ook vindt.” Orhan Kaya staat wat anders in deze discussie; de angst voor instrumentalisering van kunst vindt hij overduidelijk. “Als bestuurder mag je van iedereen vragen dat hij zich inzet voor de stad, ook

van kunstenaars. Die zijn daar overigens het best in.”

Hoewel de wethouders weinig overleg met elkaar plegen, blijken ze op veel punten hetzelfde beleid te voeren. Echt spannend werd het gesprek niet. Alle vier willen ze het cultuurdebat oprakelen en de culturele sector versterken. Allevier hebben ze een ondogmatische houding ten opzichte van marktwerking en financiering van kunst door het bedrijfsleven, zolang de brede toegankelijkheid van kunst is gewaarborgd of liefst wordt vergroot. Allevier zetten in op vernieuwing en kruisbestuiving, wat betekent dat zij buiten de paden van de gemeentelijke instituten gaan en ruimte scheppen voor nieuw talent en kunst ‘op straat’. Het was jammer dat Kaya niet direct met zijn collega’s in discussie kon gaan over de vraag of kunst een doel in zichzelf is, of een middel tot versterking van de sociale binding in de stad. Toch heb ik het vermoeden dat het onderscheid op dit punt in de praktijk van het beleid weinig verschil maakt. Het lijkt er op dat er wel degelijk een typische GroenLinks-benadering van kunst en cultuur bestaat. De partij zou daar meer mee aan de weg mogen timmeren.

=

BEPERKTE

In deze bijdrage blikt Cas Smithuijsen in vogelvlucht terug op de ontwikkeling van de relatie tussen het openbaar bestuur en de cultuur. Ondanks de voortdurende discussies op dit terrein blijkt er sprake te zijn van een grote mate van continuïteit.

Over de relatie tussen de overheid en de cultuur is vaak van alles te doen. De prestaties van onze beeldende kunstenaars stellen internationaal niets voor, onze taal wordt bedreigd door slechte opleiding en onvoldragen inburgering, het Rijksmuseum krijgt schandelijk veel geld en de oostelijke provincies schandelijk weinig. Maar op de langere termijn is die relatie tamelijk stabiel, zeker als je kijkt naar het cultureel erfgoed. Dat betekent echter niet dat er in de sector cultuur geen gevaar meer dreigt. De publieke omroep wacht nog steeds op een kloeke besluitvorming. En de politieke betrokkenheid met de aanmaak van nieuwe kunst en cultuur loopt terug. Er is geen reden tot paniek, maar beperkte dijk-bewaking blijft noodzakelijk.

Het verhaal van de relatie tussen politiek en cultuur kan het best worden verteld in drie fasen: van 1875 tot de Tweede Wereldoorlog, de periode 1945 – 2000 en de actualiteit.

Holland op zijn smalst

CULTUURZORG 1875–1940

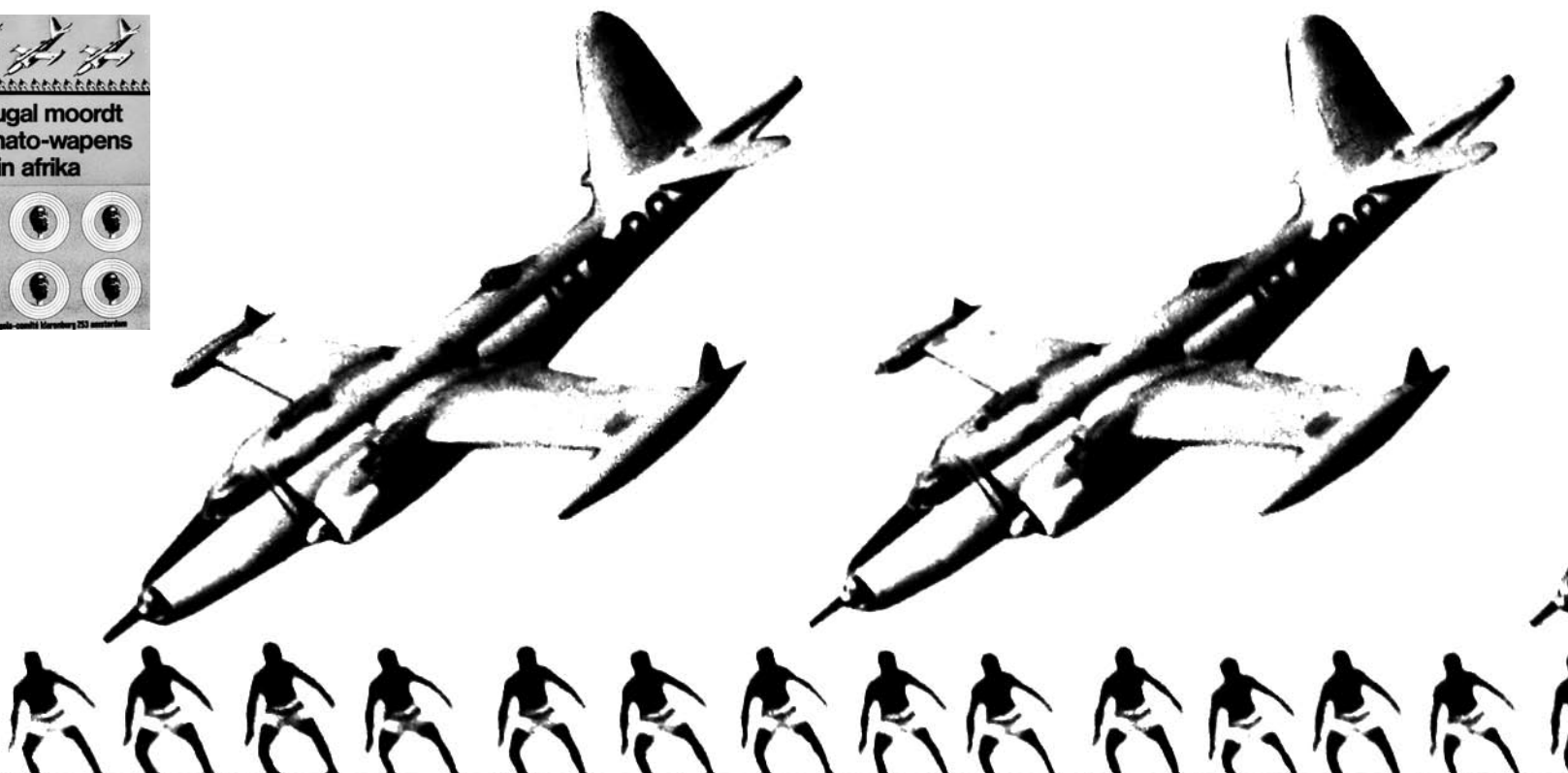
In 1873 slaat de kunstgevoelige aristocraat Victor de Stuers (1843–1916) alarm in het tijdschrift *De Gids*. In een artikel getiteld 'Holland op zijn smalst' geeft hij een huiveringwekkend overzicht van culturele afbraak. Bijna alle schilderijen van Rembrandt zijn via veilingen naar het buitenland verdwenen en zelfs delen van monumenten worden losgezaagd en aan

buitenlandse musea verkocht. De gegoede burgerij neemt vervolgens in versneld tempo initiatieven om Nederland weer te doen aansluiten bij het Europese culturele leven dat in de omringende landen op veel hoger peil staat. In 1876 houdt de Vereniging Het Nederlandsch Tooneel zijn constituerende vergadering; in 1883 begint de Vereniging Rembrandt met het opbouwen van het openbaar kunstbezit; in 1884 start de Wagnervereniging met haar pogingen opera in Nederland een vaste plek te geven; in 1888 opent het nieuwe Concertgebouw zijn deuren. In dezelfde periode ontstaan het Rijksmuseum en het Amsterdamse Stedelijk Museum.

In de tweede helft van de negentiende eeuw neemt in Nederland de welvaart toe en groeit de belangstelling voor immateriële zaken. Berichten over de teloorgang van de Nederlandse cultuurschatten vinden meer gehoor en leiden sneller tot collectieve verantwoordiging. Individuele of gezamenlijke inzet voor de cultuurzorg is daarvan het resultaat. Maar er is meer dan dat: door zo te handelen dwingen deze particulieren uiteindelijk ook de overheid haar onverschilligheid jegens de kunsten te laten varen. Het eerst gebeurt dat op lokaal en regionaal niveau, later gaat ook de rijksoverheid substantieel in de cultuurzorg delen. Naarmate de overheidsbudgetten voor kunst en cultuur in omvang en aantal toenemen worden de particulieren die dat bestel beheren meer afhankelijk van besturende en controlerende politici, en van hun visie op de functie

Portugal moordt
Affiche van Jan
Wolkers uit 1970

Crushed Missile
Fotomontage
van Peter Kennard
uit 1980

DIJKBEWAKING

van kunst en cultuur in de samenleving. In de loop van de negentiende eeuw komen geleidelijk aan meer cultuurpolitieke denkbeelden in omloop. Ze komen te voorschijn uit een botsing van meningen tussen liberalen, socialisten en confessionelen.

De liberalen ontwikkelen onder aanvoering van Jan Rudolf Thorbecke (1798-1872) de stelling dat de staat zich geen inhoudelijk oordeel moet aanmeten over de inhoud van kunst en wetenschap. Ook al wordt deze benadering vaak als negatief beoordeeld, toch is daarmee de basis gelegd voor de professionele vrijheid en duurzame onafhankelijkheid van wetenschappers en kunstenaars. De confessionelen richten zich primair op behoud van roerend en onroerend erfgoed (waaronder uiteraard kerkgebouwen). Het gaat hier voornamelijk om katholieken, want de calvinisten houden zich in het culturele debat meestentijds afzijdig. De Anti-Revolutionairen leggen zich in de politieke arena meer toe op het onderwijsdebat. De al genoemde Victor de Stuers kan gezien worden als de grote stimulator van een cultuurgevoelige mentaliteit onder confessionele bestuurders en politici. Daarmee worden ze de grondleggers van het model waarmee het 'maatschappelijk middenveld' met overheidssteun taken van algemeen belang kan uitvoeren. Zo wordt subsidie aan bijvoorbeeld particuliere bibliotheken mogelijk, omdat politiek wordt erkend dat zij een taak van publiek belang uitoefenen. De socialisten, met als culturele voorman

Emanuel Boekman (1889-1940), richten zich vooral op cultuurspreiding en -participatie. De overheidsrol jegens de cultuur mag in hun ogen pas geslaagd heten als alle lagen van de bevolking van de cultuurschatten profiteren.

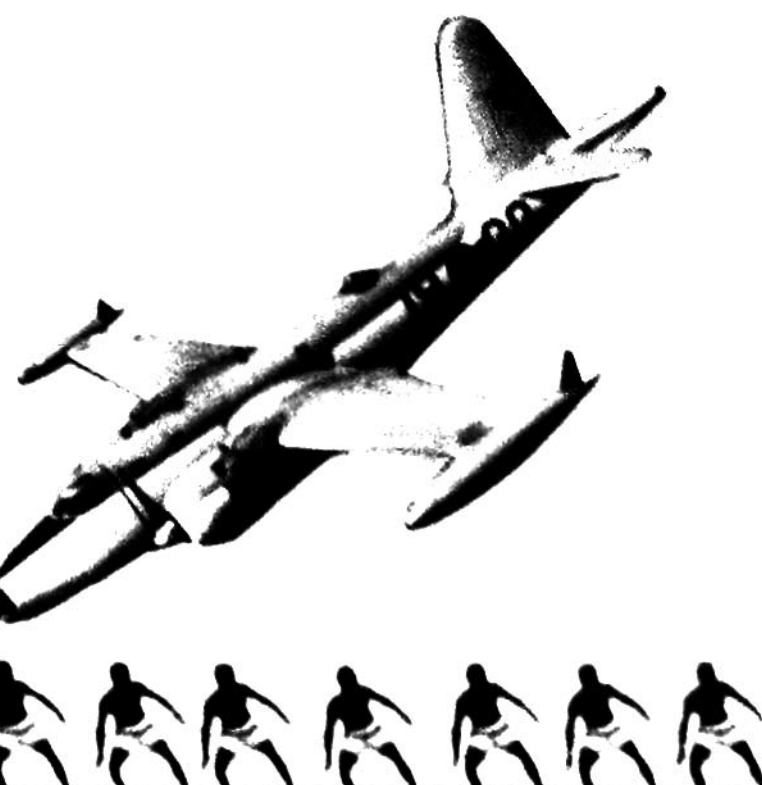
Een duaal bestel

CULTUURBELEID 1945-2000

Tussen 1945 en 1960 is de grootste cultuurpolitieke opdracht het volk indringend met schone kunst te confronteren. De daaruit voortkomende schoonheidservaring zou het verheffen boven het platte en verdovende amusement. Want de Amerikaanse Marshallhulp blijft niet beperkt tot hulp die Nederland er economisch weer bovenop helpt. Zij bespoedigt ook de komst van moderne massacultuur: film, populaire muziek, alsook de verbreiding van een moderne levensstijl die de amusementsindustrie een stevige rugwind geeft. De politici van de Rooms-rode coalities komen met grootse plannen om de massa desnoods met overheidsdwang van slechte smaak en liederlijk gedrag af te houden. Naast de commerciële bedrijfstak van het amusement maken overheden een non-commerciële, fijn vertakte infrastructuur operationeel. Aan de basis is deze infrastructuur verzuild. Particulieren besturen de 'eigen' omroepvereniging, bibliotheek, school, filmclub enzovoort. Alleen het topsegment van grote nationale instellingen – in handen van professionals – steekt boven de zuilen

uit. Gedurende decennia ontwikkelen het gesubsidieerde en commerciële segment zich vrijwel gescheiden van elkaar: het duale bestel. Het overheidsgesubsidieerde gedeelte wordt inhoudelijk aangestuurd met cultuurpolitieke programma's en nota's. Belangrijkste actoren worden overheidsdepartementen, rijksinstututen, adviesraden en een groot aantal particuliere instellingen die subsidie ontvangen: zij spannen zich binnen een corporatistische bestuursstructuur in om de hoge kunst van het lage amusement af te schermen.

Na 1960 wordt de kunst geleidelijk opgenomen in de meeromvattende politieke doelstellingen van de verzorgingsstaat. Zij lost op in een pakket voorzieningen waarop elke burger krachtens het principe van een gelijke verdeling van inkomen, kennis en macht aanspraak kan maken. Het principe van de gelijke verdeling is een antwoord op de golf van onrust die omstreeks 1970 door het land gaat en de verhoudingen overal losser stelt. Nederland neemt afscheid van zijn zuilenstructuur, van zijn lekkagevrije afscheiding tussen politieke stromingen, van zijn corporatistische bestuursstructuur, van zijn robuuste maatschappelijke hiërarchie. Nieuwe ideeën doen opgeld: iedereen moet op staatskosten kunnen studeren, openbaar vervoer moet gratis, allemaal gaan we hetzelfde verdienen, opvoeding wordt anti-autoritair ingericht, alle welzijnsvoorzieningen worden gesubsidieerd en iedereen kan kunstenaar worden.

Meeslepende programma's zijn het, met een hoog utopiegehalte. Ze worden slechts ten dele verwezenlijkt, maar in de periode 1965 – 2000 staat Nederland wereldwijd bekend als tolerant land, als een natie met onbegrensde mogelijkheden en een samenleving die buitenlandse invloeden gretig in zich opneemt, die diversiteit en afwijkende meningen duldt en die duizend artistieke bloemen met overheidssteun laat bespreken.

Na het linkse kabinet Den Uyl (1973-1977) komt hierin verandering. In het no nonsense perspectief van de kabinetten van Ruud Lubbers (1982-1994) wordt een grens gesteld aan de welzijnsstaat, haar ideeëngoed en haar rijkelijk vloeiende subsidies. Ook het cultuurbeleid wordt 'gedepolitiseerd'. Anders gesteld: het cultuurbeleid wordt beroofd van krachtige, politieke impulsen en inhoudelijke discussie. In het cultuurbeleid gaat het steeds vaker over procedures, effectiviteit en efficiency, over reorganisatie en periodieke integrale heroverweging, over verzelfstandiging, over taakafstemming tussen overheden en tussen binnenland- en buitenlands beleid. Overheidssubsidies blijven verstrekt worden ter ondersteuning van de autonome, artistieke waarde van kunst en cultuur. Daarvoor is politieke steun, en ook voor de gedachte dat deze waarden met behulp van educatie (voornamelijk binnen-schoolse) op volgende generaties moeten worden overgedragen. Maar over het publieke belang van culturele waarden spreekt de politiek zich steeds minder uit, laat staan

over de bescherming of te bevordering daarvan. Zonder politieke inspiratie klampt het cultuurbeleid zich steeds meer vast aan de automatisch piloot. Culturele instellingen worden door de Raad voor Cultuur gesorteerd en al of niet toegelaten in een systeem van vierjarige subsidie. De belangrijkste verbindingen worden die tussen de gesubsidieerde instellingen, de Raad voor Cultuur en het subsidiërende ministerie. Het wegvallen van overkoepelende cultuurpolitieke opdrachten bespoedigt een situatie van 'cultuurzelfbestuur'. Daarvoor zijn inmiddels in ruime mate middelen aangedragen, en ook valt steeds minder te klagen over de inhoudelijke kwaliteit van het aanbod en het professionele management van de organisatie. Maar de discussie over het waarom van overheidssteun aan de levende cultuur blijft meestendeels beperkt tot lobbyachtige pleidooien voor meer geld, of tot redeneringen die al te zeer zijn toegespitst op het directe nut van overheidsinvesteringen.

Culturele diversiteit, canon, cultuurindustrie

CULTUURPOLITIEK NA 2000

Al in 1980 zijn sommige kunstinstellingen zich ervan bewust dat ze zich teveel op de autochtone Nederlandse bevolking richten. Voor beleidsontwikkeling ten gunste van culturele diversiteit laten zij zich vooral inspireren door Britse voorbeelden. Adviesraden en beheerders van subsidielokketten, vooral gemeentelijke, ontwikkelen

allerlei beleidsvarianten waarmee nieuwe Nederlanders het culturele leven alhier kunnen ontdekken. Ze stuiten daarbij telkens op hetzelfde educatieve dilemma: moet dat door bij hen belangstelling te wekken voor het Nederlandse (gesubsidieerde) aanbod? Of moeten er budgetten afgesplitst worden waarmee minderheidsgroepen hun 'eigen' kunstprojecten kunnen realiseren? Die vraag is nog niet beantwoord als tijdens het tweede kabinet Kok (1998-2002) meer nadruk wordt gelegd op migrantenbeleid. Staatssecretaris Van der Ploeg (PvdA) gelooft niet in het aanpassingsvermogen van de culturele instellingen. Hij decreteert subsidievoorwaarden van bovenaf teneinde een etnisch ruimer gesorteerde participatie af te dwingen.

Na 2000 wordt de situatie grimmiger. Vrij plotseling stelt de een na de ander het regerende kabinet verantwoordelijk voor de overlast die het gevolg zou zijn van groeiende groepen allochtonen. De moord op de opstandige politicus Pim Fortuyn (6 mei 2002), die de zittende klasse van openbare bestuurders onomwonden de les leest, als ook de moord op de journalist en filmmaker Theo van Gogh (2 november 2004), die op zijn provocerende wijze de strijd met de fundamentalistische uitwassen van de islam aanbindt, wakkert de onrust verder aan. Daardoor gealarmeerd stellen de politici hun programma's bij. De immigratie dient betuigd, integratieprogramma's opgelegd, de eisen die aan het Nederlanderschap worden

Stop the War
Walter Crane
1899

Ulrike Meinhof
Expositie-affiche
van het Kulturhuset, Stockholm
1976

Do women have to be naked?
Poster van de Guerilla Girls
uit 1989

gesteld beter nageleefd. Leraren krijgen de verplichting de Nederlandse geschiedenis er bij alle leerlingen in te stampen met behulp van een van overheidswege vastgestelde canon. Allemaal maatregelen om intolerantie tegen te gaan. Waarbij voor lief wordt genomen dat daarmee de verhoudingen in de samenleving ook verstrakken. Als de rust is teruggekeerd, mede onder invloed van een aantrekkende economie, blijven strakke teugels voelbaar.

De 'nieuwe nuchterheid' leidt tot een heroriëntatie van het cultuurbeleid. Na incidentele beleidsaanzetten in de richting van cultureel pluralisme wordt nu rigoureus omgeschakeld naar integratie op basis van de formule van 'interculturele ontmoetingen'. De D66 bewindslieden Medy van der Laan en Laurens Jan Brinkhorst komen in 2005 met het politiek minder beladen thema van 'Cultuur en Economie'. Daarvan is het doel 'de economische potentie van cultuur en creativiteit te versterken door het creatieve vermogen van Nederland een impuls te geven'. Maar ook een thema met internationale ambities: de creatieve industrie kan helpen de doelstellingen die de EU in de zogenaamde Lissabon-agenda heeft neergelegd te realiseren. De agenda geeft het voornemen van EU weer om van Europa een groot en in de wereld toonaangevend gebied van kennisintensieve industriële bedrijvigheid te maken. D66 neemt ook het voortouw in de reorganisatie van de publieke omroep, waarin een gigantische bezuinigingstaak besloten zit.

Cultuurpolitiek anno 2007

In juli 2006 valt het kabinet Balkenende II, doordat D66 eruit stapt. Dit heeft overigens geen enkele consequentie voor het thema cultuur en economie: dat wordt in de kabinetten Balkenende III en IV ongewijzigd voortgezet. Voor de publieke omroep is het vertrek van D66 een zegen: de bezuinigingsvoornemens blijven halverwege steken. Als minister Plasterk (PvdA) als lid van het kabinet Balkenende IV zijn cultuurnota *Kunst van Leven* presenteert kan hij royaal putten uit de politieke partijprogramma's die ten behoeve van de Tweede Kamerverkiezingen in 2006 zijn gepubliceerd. Onverminderd sterk daarin is het pleidooi voor behoud van cultureel erfgoed. Niet alleen omwille van dat erfgoed zelf, maar ook omdat volgens het CDA 'onze nationale geschiedenis aan de hand van het erfgoed compleet kan worden verteld'. Ook PvdA en CU stellen het erfgoed centraal in hun programma's en het is dus niet verwonderlijk dat het nieuwe kabinet daar veel extra middelen voor uittrekt. De canon voor de Nederlandse geschiedenis waarvoor D66 ijvert is inmiddels in elkaar gezet en door Plasterk als verplicht lesmateriaal opgelegd. Bij de canon past een Huis voor de Nederlandse geschiedenis, een wens van de SP. Ook hier is Plasterk voortvarend: het Nationaal Historisch Museum opent over enkele jaren in Arnhem zijn deuren.

Politieke voorstellen ter bevordering van toegankelijkheid van, spreiding in en deelname aan cultuur spitsen zich toe op de

omroep. Met meer kwaliteit in de programmering en minder reclame kan het publieke compartiment in het duale bestel zich beter zichtbaar maken naast de commerciële aanbieders. PvdA, D66, VVD en GroenLinks willen evenwichtig toegankelijke media en een publieke omroep met meer maatschappelijk bereik, meer kwaliteit, pluriformiteit, actualiteit en onafhankelijkheid. CDA, SP en GroenLinks willen geen reclame op de publieke omroep. GroenLinks wil de huidige omroepverenigingen omvormen tot productiehuisen die effectiever werken voor minder publieke zenders, namelijk twee. CDA, SP en ChristenUnie opteren voor het behoud van particuliere, ledengebonden verenigingen. CDA wil ruimte voor culturele minderheden. De Partij voor de Vrijheid (PVV) vindt een publieke omroep met 1 radiozender, 1 tv-zender en 1 radiozender voor de wereldomroep genoeg.

Minder politieke steun is er voor actuele cultuurproductie. Daar worden ook bezuinigingsmogelijkheden gezien, met name in het midden en aan de rechterzijde van het politieke spectrum. De rechterflank keert het actuele culturele leven zelfs in toenemende mate de rug toe. Alleen links houdt onverminderd vast aan steun op dit terrein. GroenLinks pleit voor meer experimenteermogelijkheden en opteert voor een brede definitie van kunst en cultuur: ook amuserende kunst hoort daarbij. SP komt op voor Nederlandse popmuziek. D66 wil expliciet aandacht voor autonome kunstproductie. De PvdA wil minder, maar betere

Do women have to be naked to get into the Met. Museum?

Less than 5% of the artists in the Modern Art sections are women, but 85% of the nudes are female.

GUERRILLA GIRLS CONSCIENCE OF THE ART WORLD
www.guerrillagirls.com

opleidingen ten gunste van een hoogwaardig kunstaanbod. De partij wil ook een minder versnipperd aanbod. Voorts moet er voor afgestudeerden een betere aansluiting komen op de cultuurindustrie. De VVD communiceert met regelmaat opvattingen over subsidiekortingen bij podiumkunst ten gunste van meer consumentensoevereiniteit. In haar programma bepleit zij echter subsidie voor een bloeiend en divers kunstaanbod *tout court*. De PVV van Wilders vindt dat overheid geen taak heeft op het gebied van film en podiumkunst. Daarover beslissen burgers zelf. In totaal denkt PVV €1.3 miljard op de uitgaven aan cultuur en omroep te kunnen bezuinigen. De Partij voor Nederland van Nawijn wil directe steun aan cultuur met forse belastingverlaging, waardoor het publiek wordt uitgedaagd tot meer directe bestedingen in de cultuur. Dan kan de overheidssubsidie omlaag. De SGP, EénNL, Lijst Fortuijn en de Partij voor de Dieren hebben geen opmerkingen over kunst en cultuurproductie in hun verkiezingsprogramma's.

Blijkens cultuurnota *Kunst van Leven* heeft Plasterk een goed gevoel voor politieke verhoudingen. Hij vraagt aandacht voor kunst als autonome activiteit – te vergelijken met wetenschap. Hij pleit voor het bevorderen van artistieke topprestaties, voor internationaal erkende *excellence*. En daarnaast voor participatie, niet naar specifieke bevolkingsgroep, maar participatie in het algemeen. Het feit dat culturele diversiteit in zijn prio-

riteitenlijst spectaculair omlaag stort, roept geen noemenswaardig protest op. Maar ook komt hij centrum-rechts tegemoet met zijn référence naar het profijtbeginself. Tot op heden is er overigens nog geen discussie geweest over het cultuurbeleid van Balkenende IV en de vraag is natuurlijk of er in enig opzicht nog creatief vuurwerk valt te verwachten.

Balans

De voornemens van Plasterk met betrekking tot de cultuurzorg zijn talrijk en divers: niemand kan er wat tegen hebben, maar zijn voorstellen zullen ook geen hemelbestormende effecten sorteren. Na de turbulenties van de afgelopen periode is het in de cultuurpolitiek kennelijk tijd voor een pas op de plaats.

Dit vestigt de aandacht op de grote mate van stabiliteit in het cultuurbeleid. Er is sinds 1875 een hecht fundament gelegd onder het culturele erfgoed. De monumenten zijn in groten getale hersteld, de collectie Nederland is door talrijke (en dure) aankopen op peil gebracht en er wordt veel werk verzet om haar maatschappelijk te laten renderen. Op het gebied van toegankelijkheid en participatie is het moeilijker de beleidsresultaten te meten. Dat komt vooral door de enorme uitwaaiering van het aanbod. Boekman en zijn generatiegenoten konden het aanbod nog konden definiëren als datgene wat zich op de podia – schouwburgen en concertgebouwen – en op de schappen van leeszalen en boekhandels en

aan de muren van musea bevond. Nu is er een veel breder cultureel aanbod voorhanden via festivals, internet, *glossies*, tv en radio en wat er al niet nog meer aan informatiedragers en -transporteurs actief is. De overheid heeft grenzen aan de steun voor dit aanbod gesteld door te werken met een duaal cultuurbestel. Nog steeds is het hier en daar mogelijk van de wieg tot het graf een leven te leiden in het door overheden gereguleerde non-profit compartiment. Dat blijft alleen mogelijk als dit compartiment – in welke vorm dan ook – zich in de toekomst binnen de democratische verhoudingen door de overheid geschraagd weet. De strijd om het openbare culturele domein waarvan non-commerciële instellingen de ruggengraat vormen zal zich de komende tijd toespitsen op de publieke omroep. De kans op een succesvolle afloop van die strijd wordt bepaald door de mate waarin politieke partijen erin zullen slagen een kwaliteitsaanbod te combineren met een toegang tot en belangstelling voor dat aanbod vanuit de onderscheiden bevolkingsgroepen.

Tenslotte worden de ontwikkelingskansen voor de Nederlandse cultuurproductie grotendeels bepaald door de steun die zij vanuit de politiek weten te verwerven. Het werk van kunstenaars en wetenschappers wordt hier te lande al eeuwen gekarakteriseerd door sterke invloeden van buitenaf, door migratie van mensen en handel in goederen. Na 1980 is de *global culture* ook achter de Nederlandse dijken overheersend gewor-

Krant van de internationale revolutionaire socialistes, met tekening van Walter Crane, eind 19e eeuw

Revolutionary
NEWS
FROM
ALL
COUNTRIES

HOW
THE
CLASSES
ROB
THE
MASSES

SOCCIAL

den. Definiëring van een nationale cultuur met behulp van een culturele canon lijkt dan ook een hachelijke onderneming. Niet alleen vanwege de *global culture*, maar ook gelet op de aanwezigheid van zelfbewuste regio's (Friesland), overzeese gebiedsdelen en omvangrijke migrantengroepen die zich niet voor de wet, maar wel in taalgebruik en andere culturele gewoonten van de autochtonen onderscheiden. Anderzijds moet de kunstproductie ook niet helemaal worden uitgeleverd aan de internationale cultuurindustrie. Misschien lijkt het nostalgisch om terug te verlangen naar de 'Nederlandse' tolerantie en de duizend bloemen van de jaren zestig en zeventig van de vorige eeuw. Aan de andere kant werd tolerantie, belangstelling voor experiment, hang naar vrije expressie, nieuwsgierigheid voor alternatieve trajecten en een open opstelling voor vreemde culturen toen juist iets waarmee Nederland zich in de wereldgemeenschap gunstig onderscheidde. De politiek kan tolerantie en vrijheid echter niet op eigen houtje bevorderen. Ze kan deze verworvenheden – net als het materiële erfgoed – wel een belangrijke plek geven in het cultuurbeleid.

=

Literatuur

- Fenna van den Burg en Hans van Dulken (red.) *Jan Kassies 1920-1995. Tussen politiek en cultuur.* Amsterdam: Boekmanstudies, 1996.
- J, W Heilbron, W. de Nooy, Tichelaar (red.), *Waar in een klein land. Nederlandse cultuur in internationaal verband,* Amsterdam: Prometheus, 1995.
- Cultuurbeleid in Nederland,* Ministerie van OCW/ Boekmanstudies, 2007.
- Martinus Warna Oosterbaan, *Schoonheid, welzijn, kwaliteit. Kunstbeleid en verantwoording na 1945,* Den Haag: SDU/Gary Schwartz, 1990.
- Roel Pots, *Cultuur, koningen en democraten. Overheid & cultuur in Nederland.* Nijmegen: SUN, 2000.

Websites

- www.cultuureconomie.nl
<http://www.boekman.nl/documenten/verkiezings-programmazoo6.pdf>
www.entoen.nu

SOCIALISM!

THE
COMMONWEAL

ORGAN OF INTERNATIONAL REVOLUTIONARY SOCIALISM

Revolutionary
NEWS
FROM
ALL
COUNTRIES

HOW
THE
CLASSES
ROB
THE
MASSES

PRICE ONE PENNY

Published at the Depot for International Socialist Literature:
24, Great Queen Street, Lincoln's Inn Fields, London, W.C.

ISM!

HYMNEEN

Hoezeer kunst altijd verweven is met de politieke context waarin zij ontstaat, is goed af te lezen aan de teksten van de vroegromantische dichter Novalis. De romantiek, bekend als een beweging die vlucht voor de harde werkelijkheid door zich terug te trekken in een droomwereld, blijkt bij nader inzien nauw verweven met de Franse Revolutie.

“Eens, toen ik bittere tranen vergoot – toen mijn in pijn opgeloste hoop veruloog en ik eenzaam bij de dorre heuvel stond die in een nauwe donkere ruimte de gestalte van mijn leven begroef, eenzaam, zoals nog niemand eenzaam was, gedreven door onuitsprekelijke angst, krachteloos, niet meer dan één ellendige gedachte, – hoe ik daar naar hulp omkeek, en niet voor- of achteruit kon, – en met oneindig verlangen aan het vluchtende, uitgedoofde leven hing – toen kwam uit blauwe vertes, uit de hoogte van mijn oude zaligheid een siddering van ochtendgloriën – En in één keer scheurde de band van mijn geboorte, het vehikel van het licht – Weg vloog de aardse heerlijkheid en mijn verdriet met haar. Tegelijk vloeide de weemoed in een nieuwe ondoorgronde-lijke wereld – Jij nachtbegeestering, hemelse sluimer, kwam over mij. De omgeving tekende zich zacht af – boven haar zweefde mijn vrijgekomen nieuwgeboren geest. De heuvel werd een stofwolk en door die wolk zag ik de lichtende trekken van mijn geliefde – In haar ogen rustte de eeuwigheid – ik greep haar handen en de tranen werden een fonkelende, onverbreekelijke verbinding. Duizenden jaren trokken als onweer weg in de verte – aan haar borst huilde ik opgetogen tranen over het nieuwe leven. Dat was de eerste droom in jou. Hij ging voorbij, maar zijn glans bleef: het eeuwige onwankelbare geloof in de nachthemel en zijn zon, de geliefde.”

Staande aan het graf van zijn jonge verloofde Sophie en met het doodsbericht van zijn lievelingsbroer Erasmus nog in de oren, wordt de vroegromantische dichter Friedrich von Hardenberg (1772–1801) op Paasmorgen 1799 midden in zijn vertwijfeling overweldigd door een bevrijdende ervaring van eenheid, waarin zelfs de grens tussen dood en leven wordt opgeheven. Juist door zich af te keren van het leven en het licht en zich over te geven aan nacht en duisternis vindt Von Hardenberg nieuw, gelouterd leven. De nacht met de gestorven geliefde als koningin is voortaan zijn toevluchtsoord en vrijplaats.

De dichter verwijderd zich hier ver, zeer ver van de alledaagse werkelijkheid. Door het overlijden van zijn broer en vooral zijn geliefde heeft hij weinig reden die werkelijkheid te omarmen. Bovendien is in 1799 de politieke hoop dat de Franse Revolutie ook in Duitsland voet aan de grond zal krijgen vervlogen. Er is geen enkel uitzicht meer op een beter leven. Von Hardenberg troost zich dus met de dood en met de illusie dat zijn droom aan gene zijde verwerkelijkt is. Dat is de indruk die deze tekst bij eerste lezing wekt. Maar is die indruk terecht? Hoever staan dit gedicht en deze dichter werkelijk af van de politieke context van zijn tijd?

Het persoonlijke is politiek

Om die vraag te kunnen beantwoorden is meer inzicht nodig in de wereld van de vroe-

Ledenkaart voor de Democratic Federation
Ontwerp van William Morris
uit 1883

De start van een lange strijd
Affiche van het Atelier Populaire
uit 1968
(IISH A'dam)

ge romantiek. De schrijversnaam die Von Hardenberg koos en waaronder hij beroemd is geworden verwijst naar zijn nachtgezicht: Novalis – nieuw land. Maar dit nieuwe land was niet alléén het droomland waar dood en leven zich verzoenen, het verwees ook naar de nieuwe politieke wereldorde die hij voor ogen had.

Romanticus zijn vlak na 1789 betekende gegrepen zijn door de droom van de Franse Revolutie, die alle mensen tot gelijkwaardige burgers zou maken. Maar het betekende ook geconfronteerd worden met de werkelijkheid in Duitsland rond 1800. De politieke verbodsketting en het naast elkaar bestaan van zowel feodale als liberaal-economische productiewijzen maakten de voor de verwelkoming van de Franse idealen noodzakelijke alliantie tussen volk en burgerij tegen de adel onmogelijk. Novalis en zijn vrienden namen hun toevlucht tot een literaire revolutie: ze uitten hun ideeën in essays, romans en gedichten. Daarbij was stevige kritiek op de Verlichting hen niet vreemd. De romantiek is daardoor – en door haar latere ontwikkeling – bekend geworden als tegenbeweging van die Verlichting, maar de vroege romantici stonden veel dichterbij hun tegenpool dan doorgaans wordt gedacht. Zij deelden het moderne geloof in het menselijke kunnen: ‘wat de mens wil, dat kan hij’ was een lievelingszin van Novalis. Maar hij wenste deze zin niet te beperken tot het rationele kunnen van de mens. Hij geloofde

in de samenhang der dingen en de eenheid van alle levensterreinen. Novalis' vriend en eerste biograaf Just, zelf een rationalist en pragmaticus, schrijft hierover: “De op zichzelf juiste, alleen in deze algemeenheid niet toepasbare zin ‘wat de mens wil, dat kan hij’ verleidde hem te geloven, dat zijn Sophie niet kon sterven.” Novalis zelf definiëerde het zo: “Wat je werkelijk liefhebt, dat behoud je.” En hij geeft daar in zijn roman *Heinrich von Ofterdingen* uiting aan in zinnen als: “Ja Mathilde, wir sind ewig, weil wir uns lieben... auch der Tod wird uns nicht trennen.” Deze onvervalst romantische zin staat dus niet haaks op de Verlichting, maar is er in feite een radicalisering van.

De vroege romantici hoopten de droom van vrijheid, gelijkheid en de belofte van de mensheid als één grote familie alsnog te redden door de verhoudingen te ‘romantiseren’. Novalis doelde met die term op een specifieke dialectiek tussen vreemd en eigen: “wanneer ik het gewone een hogere betekenis geef en het alledaagse een geheimzinnig gezicht, wanneer ik het bekende de waardigheid van het onbekende geef en het eindige een oneindig schijnsel, dan romantiseer ik het.”

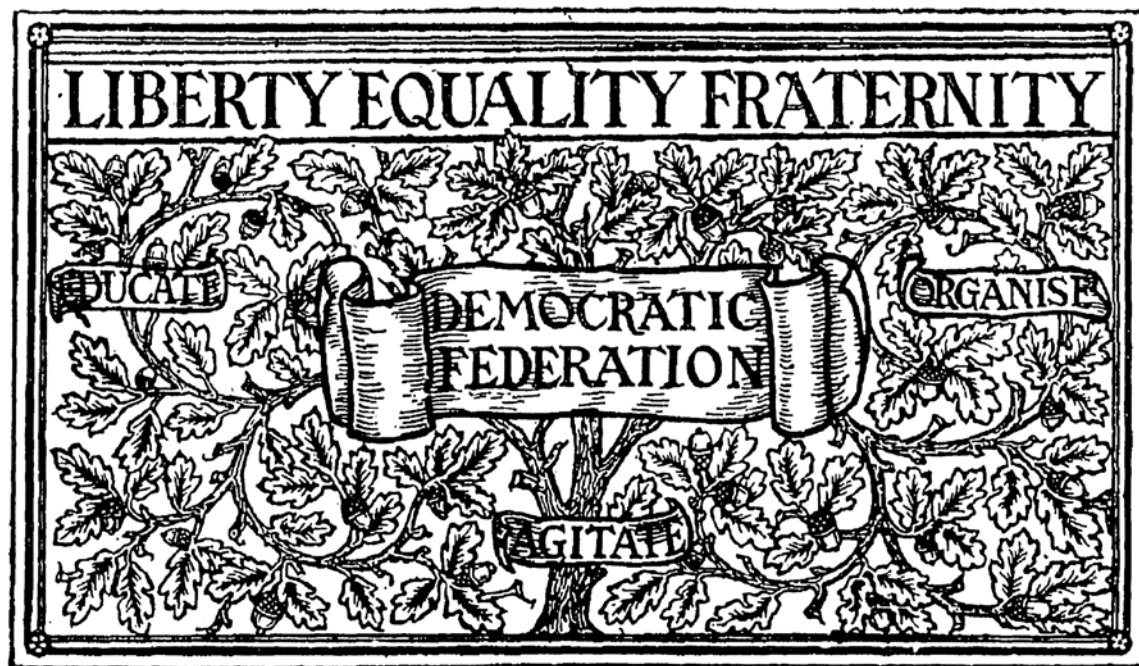
Deze methode paste Novalis overal toe: in zijn filosofische en politieke bijdragen en zijn literaire geschriften net zo goed als in zijn persoonlijke leven. Juist die samenhang der dingen is voor hem cruciaal. Na zijn verloving schrijft hij aan een vriend:

“mijn lievelingsstudie heet in feite net zo als mijn bruid. Sophie is haar naam. Filosofie is de ziel van mijn leven en de sleutel tot mijn eigenste zelf.” Vanwege deze samenhang heeft alles wat Novalis schreef meerdere betekenislagen. Dat geldt ook voor zijn *Hymnen aan de nacht*, waarin hij zijn mystieke nachtervaring beschreef. Deze hymnen zijn een hoogstpersoonlijk getuigenis over de dood van zijn geliefde en tegelijk een politiek statement. Zijn liefde voor de nacht en haar koningin is zowel een persoonlijke worsteling met zijn verlies als ook een manier om zich teweer te stellen tegen de tijdgeest.

Verlichtingskritiek

Na de dood van Sophie nam Novalis het besluit haar ‘na te sterven’ en zich van het leven af te keren. Een van de hymnen draagt de titel ‘doodsverlangen’. In een andere schrijft hij: “ik wend mij af [van het leven, het licht], naar de heilige, onuitsprekelijk geheimzinnige nacht.” De hymnen beginnen echter met een ode aan het licht, dat bij Novalis zowel voor het dagelijkse, burgerlijke leven staat als voor de idealen van de Verlichte burgers. Hij prijst het vreugdevolle licht met zijn kleuren en stralen, zijn milde alomtegenwoordigheid en noemt het de ziel van het leven en de koning van de aardse natuur.

Maar dan wendt hij zich af: in de tweede strofe heerst weemoed en eenzaamheid. De nacht is de plek voor herinneringen en

dromen. Vergeefse hoop trekt voorbij als avondnevel, gehuld in grauwe kleren. Hier heerst de angst dat het licht niet zal terugkeren tot hen "die met een onschuldige geloof aan hem hangen". Maar dat gevoel slaat om. Opnieuw beschrijft Novalis zijn troostende ervaring en spreekt de nacht direct aan: "Balsem dropt uit je hand. De zware vleugels van het gemoed hef jij op. We voelen ons donker en onuitsprekelijk ontroerd." En even verderop: "hoe arm en kinderlijk lijkt het licht me nu".

De nacht blijkt in de hymnen de plek voor de 'dienenden', een toevluchtsoord voor troostelozen van allerlei pluimage. Hier zijn ze veilig en kunnen zich onttrekken aan de overheersing van het licht, dat hen door de sterren zelfs 's nachts nog aan zijn almacht wil herinneren. Hier wordt de toon kritischer en krijgen de hymnen politieke trekken: "moet de morgen altijd komen?", vraagt Novalis zich af. "Eindigt het aardse geweld nooit?" De dag blijkt het domein van de sterren, die geweld niet schuwen om hun macht uit te oefenen.

Wat in de hymnen poëtische taal blijft, wordt in Novalis' essay over Europa tot openlijke kritiek op de Verlichting. Het "aardse geweld" blijkt te bestaan uit de tendens alles van zijn vreemde eigenheid te ontdoen en tot gebruiksobject te maken:

de natuur, de geschiedenis en uiteindelijk ook andere mensen. Ook de moderne burger, die zichzelf tot autonoom subject uitriep, dreigt object te worden: hij wordt uitgeleverd aan maatschappelijke processen waar hij geen greep meer op heeft, voorziet Novalis. De Verlichting en haar eenzijdig rationele benadering heeft "de oneindige creatieve muziek van het heelal tot het monotone klapperen van een reusachtige molen" gemaakt, "een molen zonder bouwmeester en molenaar en eigenlijk een echt perpetuum mobile, een zichzelf malende molen".

Ook Novalis wil dat de mens subject is, maar hij kan dit wat hem betreft pas werkelijk zijn als hij "de oneindige diepe samenhangen van de gehele wereld" aanvaardt en zichzelf daarin opgenomen ziet. Novalis neemt het op voor het vreemde en onkenbare. De woonplaats van het ondoordringbare en raadselachtige, dat door de Verlichting is verjaagd, is begrijpelijkerwijs ver van het licht: in de veilige armen van de oneindige nacht. Sterker nog, in de dood. De dood is de vreemde bij uitstek. De dood is de onbeheersbare, waar ook de Verlichting geen grip op krijgt. Daar ontkomt Novalis aan het uitzichtloze heden. Daar zoekt hij zijn toevlucht, want daar is bovendien zijn geliefde.

Droom & werkelijkheid

Bevindt het nieuwe land waar Novalis zich naar heeft genoemd nu echt aan gene zijde? Geeft Novalis de dagelijkse werkelijkheid op? Ik betwijfel het. Ook na zijn nachtgezicht heeft hij zich intensief ingezet voor zijn politieke en literaire idealen. Al lijkt het er in sommige teksten op, de verbinding met het hier en nu wordt nooit geheel doorgesneden: "Het ideaal moet verwerkelijk worden, dat wat zich buiten de tijd bevindt kan alleen in de tijd werkzaam en zichtbaar zijn", schrijft hij. Novalis had zijn politieke hoop gesteld op het toenmalige koningspaar van Pruisen, Louise en Friedrich Wilhelm III. Zij zouden republiek en monarchie met elkaar verenigen en bijdragen tot de "opvoeding van alle mensen tot koningen". Slagen zij niet, dan is wat hem betreft alle hoop op een moderne wereld vervlogen en was "de hemelse verschijning" niets anders dan "mooie muziek van een stervende..." We weten niet of Novalis zich zoals andere romantici in zijn droomwereld zou hebben teruggetrokken toen bleek dat Louise en Friedrich de verwachtingen niet vervulde, of dat hij deze zou hebben opgegeven. Hij stierf slechts enkele jaren na Sophie en zijn broer Erasmus aan dezelfde ziekte als zij: tuberculose.

We weten wel dat Novalis' banden met het werkelijke, alledaagse leven sterk waren.

Tekening van
Walter Crane,
eind 19e eeuw

Toch denk ik,
dat U mij niet de
juiste motieven
toeschrijft
Hans Haacke
1978-79

Als enige van de vroege romantici had hij een volledige baan als ingenieur in de mijnen van Weissenfels. Al van jongs af aan legde hij veel nadruk op een juist evenwicht tussen droom en werkelijkheid: “verval nu niet in het andere extreem”, raadde hij in 1793 zijn broer Erasmus, “dat je het actieve leven, de onbeduidendheid van het alledaagse en de ware praxis van alle filosofie ontvlucht en slechts in aangename dromerijen van je ziel en in gevoelens en voorstellingen leeft die echter niet bestaan omwille van zichzelf, maar alleen vanwege de werkelijke wereld en het ware actieve leven, en tenminste daar hun geldige waarheid aan ontlene.”

Juist de mystieke verschijning van Sophie lijkt Novalis de kracht te hebben gegeven om weer in het werkelijke leven terug te keren. Het begon met het besluit om Sophie in de dood te volgen, maar de nacht wijst hem weer naar het leven terug. In brieven uit deze tijd spreekt hij van een groeiende liefde voor het “nuchtere en werkelijk vooruitstrevende”, hij verloofde zich opnieuw en maakte plannen voor de oprichting van een “literair-republikeinse orde”.

De nacht heeft hem weer tot mens gemaakt, en zijn hart zal trouw blijven aan dit geheim, maar intussen wil hij “graag de vlijtige handen roeren, overal waar jij (het

licht) me nodig hebt”, zo schrijft hij in de vierde hymne. Novalis blijft niet in het duister van zijn heilige nacht; hij wil deze uiteindelijk integreren in de lichtwereld. Zijn blik is gericht op het geheel, op het verzoende leven. De laatste morgen breekt aan wanneer “het licht de nacht en de liefde niet meer schuwt”, staat in dezelfde hymne. Het nieuwe land van Novalis is een plek waar het koude rationele licht met haar tendens tot controle en beheersing zich heeft verzoend met de zichzelf overgeevende liefde.

De vervulling van deze droom speelt zich bij Novalis af in een andere wereld. Hij schijnt daarmee de politieke realiteit echter niet te willen ontkennen, maar deze er juist aan te willen herinneren dat er niet alleen een klaarlichte dag is, bij welke alles er overzichtelijk en begrijpelijk uit ziet, maar ook een nacht vol dromen, een onbegrijpelijke natuur en een verleden vol beloften. De menselijke geschiedenis wordt niet alleen door het politieke heden bepaald, zij wordt door hoop en herinnering voortbewogen. Maar ook bij Novalis is het heden het moment waarop beide elkaar raken en een nieuwe tijd kan ontstaan.

=

Gebruikte teksten van Novalis
(verkrijgbaar in verschillende uitgaven)
Hymnen an die Nacht, 1799-1801
Heinrich von Ofterdingen
Briefe
Glaube und Liebe und Politische Aphorismen, 1798
Die Christenheit oder Europa, 1799
Alle Duitse citaten van Novalis zijn vertaald door
Erica Meijers

De Philips...
PHILIPS

Toch denk ik, dat u mij niet de jekke machine beschikt. U moet het voor alles de meest en het...
PHILIPS

PHILIPS

DEMOCRATIE VAN DE

Afgelopen maand verscheen een Nederlandse vertaling van werk van de Franse denker Jacques Rancière. Kunst is politiek voor zover ze een eigen ervaring van tijd en ruimte creëert die afwijkt van de gewone orde, zegt hij. Een inleiding op zijn werk.

Op een van de schaarse zonnige dagen in de zomer van 2007, voor het huis verdiept in de krant, verraste het buurmeisje me toen ze langsliep. Niet door haar vriendelijke groet, maar door het legergroene T-shirt dat zij droeg met daarop in zwarte blokletters het woord *allochtoon*. Veel later zag ik het verband met de politieke filosofie van Jacques Rancière, emeritus hoogleraar filosofie van de Université Paris VIII. Zijn lastig te situeren oeuvre dat zich tussen disciplines als geschiedschrijving, esthetica, sociologie, pedagogie en filosofie beweegt, is vanaf de eerste publicaties expliciet en op eigenzinnige wijze politiek. Hij schreef talloze boeken en essays over onderwerpen die uiteenlopen van politiek en de erfenis van het Marxisme, tot didactiek, film en literatuur.

De politieke filosofie is weer prominent

aanwezig sinds de grote veranderingen die zich vanaf 1989 hebben voorgedaan. Illustratief is de anders-globalisten bijbel *Empire* (2000) van Ton Negri en Michael Hardt. Het globaliseringproces sluit iedereen in, zo menen zij. Het tijdperk van het individualisme is voorgoed voorbij, mensen zijn voor alles sociale en politieke wezens. En daarom worden de belangrijke vragen van onze tijd in de politieke filosofie gesteld. In deze context is de openingszin uit Rancière's belangrijkste politiek-filosofische werk *La méésentente* (1995) op zijn minst verrassend. "Bestaat er eigenlijk wel zoiets als politieke filosofie?" vraagt hij provocerend. Wat volgt is een grondige analyse van de geschiedenis van de politieke filosofie vanaf Aristoteles, waarna Rancière concludeert dat wat onder de naam van politieke filosofie naar voren is gebracht niets anders tot doel heeft gehad dan het beheersen en ontkennen van elk werkelijk politiek conflict.

Policing en politiek

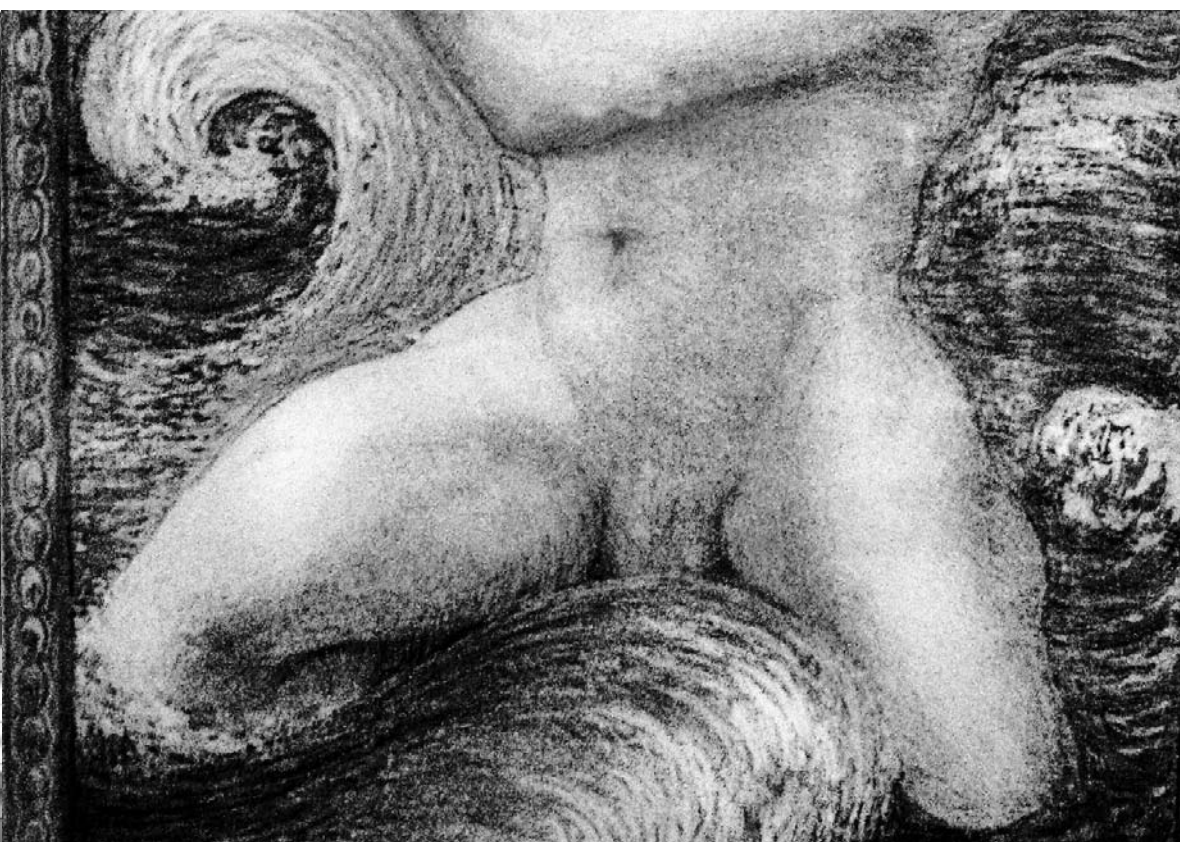
Rancière onderscheidt wat hij werkelijke politiek noemt van *policing*. Met deze door Michel Foucault geïntroduceerde term refereert hij aan datgene wat we normaal gesproken begrijpen onder 'de politiek'. Tegenstellingen en conflicten worden in bestuursorganen opgelost doordat vertegenwoordigers van onderscheiden belangen een consensus vinden. Beleidsontwikkelingen worden gevoed door wetenschappelijke, juridische en popu-

laire verhandelingen waarin de structuren van de maatschappij worden onderzocht en benoemd. De concepten die in deze vertogen worden gemunt, produceren de opvattingen die het publieke en privé leven reguleren. Maar dit is niet het hele verhaal. Rancière voegt een extra, esthetisch argument aan deze politieke analyse toe. Deze beheers- en bestuursordening is alleen mogelijk omdat, vooraf aan elk politiek beleid, de wijze waarop we überhaupt kunnen ervaren voorgeschreven is. De vormen van de zintuiglijkheid organiseren dat wat is gegeven aan onze ervaring, daarin ligt vast wat gezien en gezegd kan worden, en bij implicatie wat niet gezien en gezegd kan worden. In een latere uitwerking – in *Le partage du sensible* (2000) – spreekt Rancière over de verdeling van de zintuiglijk waarneming.

Uiteraard wordt deze verdeling niet gestuurd door gehaide belangenbehalters. Geen instantie controleert deze verdeling. De zintuiglijkheid wordt continu gevormd in de opvoeding, op scholen en vooral in de media. Door deze structurering van de waarneming worden mensen in de *orde-van-de-police* gereduceerd tot een populatie van gefixeerde en telbare identiteiten. Niet te categoriseren aspecten en elementen van het menselijke bestaan worden simpelweg niet waargenomen. De op deze wijze vastgelegde populatie kan dan geregeerd worden volgens de laatste management imperatieven.

Voor de leden die den bond dienden in de strijd. Gedenkplaat van R.N. Roland Holst uit 1904

Aids/Love Sculptuur van General Idea

ZINTUIGEN

Een werkelijk politiek conflict is volgens Rancière veel zeldzamer. Politiek ontstaat op het moment dat een gemeenschap vorm krijgt, als mensen worden verbonden door iets gemeenschappelijks. Volgens Rancière is dit gemeenschappelijke niet zozeer een gezamenlijk bezit, zolas een grondgebied of gedeelde belangen. Het is eerder een gedeelde zintuiglijke waarneming die de gezamenlijkheid en de politiek mogelijk maken. In de zintuiglijkheid is het fundament gegeven waarop een groep haar leden kan tellen en kan zien wie er wel en niet bijhoren. Sommige gearticuleerde uitingen worden als zinvol ervaren, terwijl andere als onzinnig van de hand worden gewezen. Daarmee is voor Rancière de inzet van de politiek, zoals de inzet van de esthetiek, de wijze waarop zintuiglijk wordt waargenomen.

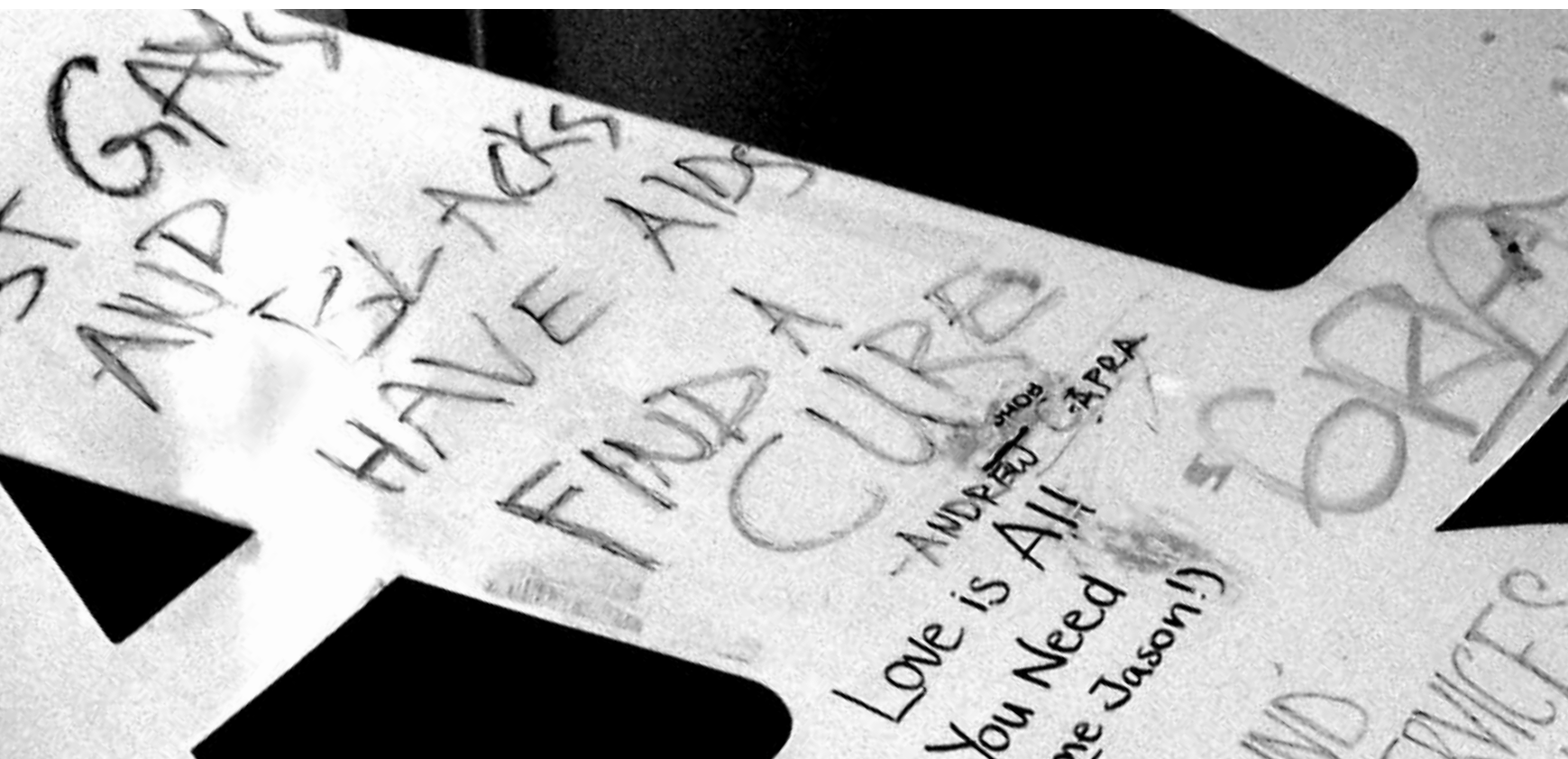
En dan is het politieke conflict die zeldzame gebeurtenis wanneer de gesanctioneerde uitgangspunten die deelname aan de samenleving garanderen – de erkende posities binnen de vigerende verdeling van zintuiglijkheid – doorbroken worden. Het politieke conflict ondermijnt niet alleen de *common sense*, maar vernietigt ook de gedeelde zintuiglijke wereld. Concreet betekent dit dat een werkelijk conflict zich voordoet wanneer de uitgesloten, zij die niet geteld want niet waargenomen worden, de consensus over de waarneming ondergraven. Het volk – de *demos* in Athene en het *plebs* in Rome – tellen eenvoudigweg niet mee omdat hun stem-

men weliswaar gehoord, maar niet verstaan worden. Volgens de aristocratische orde is het volk simpelweg niet in staat om een gearticuleerd standpunt in te nemen. Rancière spreekt uitdrukkelijk niet over achtergestelde groepen die hun legitieme belangen opeisen. Over een dergelijke eis zou onderhandeld kunnen worden binnen de orde-van-de-police door een consensus te vinden. Nee, de opstand van het volk vereist de reorganisatie van de zintuiglijke structuur in de samenleving. Het volk laat weten dat met hen *gesproken* kan worden. De inzet is niet het particuliere belang van een specifieke groep, het volk klaagt niet zozeer over het onrecht dat haar aangedaan wordt, maar eist dat hun stemmen gehoord worden. Het eist geaccepteerd te worden als gesprekspartner, met een beroep op de fundamentele gelijkheid van allen die het vermogen hebben om te spreken. Wij, het volk dat niet meetelt, zijn *het volk*, wij zijn de enige groep die allen vertegenwoordigen. Elke andere groep vertegenwoordigt het eigenbelang. Zo waren tijdens de Franse Revolutie de opstandelingen er niet op uit om toe te treden tot de adel of de geestelijkheid. Ze beoogden als een onderscheiden groep in de samenleving te spreken voor de gehele samenleving omdat hun inzet iedereen betrof: als burger is iedereen gelijk. Deze politieke conflicten zetten in op een verandering van het zelfbeeld van de samenleving, op een nieuwe verdeling van het zintuiglijke.

Nu kan Rancière zijn claim onderbouwen. De politieke filosofie heeft – met verschillende strategieën – altijd tot doel gehad dit politieke conflict te neutraliseren om zo de orde-van-de-police te legitimeren. Drie fundamentele posities getuigen hiervan.

De *archè-politiek* die teruggaat op Aristoteles construeert als basis van de politiek een afgesloten of homogene gemeenschap. Hedentendage is deze positie te herkennen in het communitarisme van Amitai Etzioni, Charles Taylor, Alasdair MacIntyre, Michael Walzer en in Nederland bij Ad Verbrugge. Dit communitarisme bekritiseert de invloed van de markt en de staat met een beroep op gemeenschap en traditie. In het aanspreken van het verantwoordelijkheidsgevoel van de burger voor de gemeenschap wordt buiten beschouwing gelaten dat deze burger en deze gemeenschap de voorwaarde vormen voor de politieke ordening. Wat buiten de gedefinieerde gemeenschap valt, wat geen burger is, bestaat eenvoudigweg niet.

In de *para-politiek* wordt het politieke conflict vertaald in de logica van de *police*. Gebaseerd op Hobbes' inzicht dat de ondergang van de samenleving alleen vermeden kan worden door het recht op geweld over te dragen aan de soeverein verkrijgt de staat het geweldsmonopolie. Het politieke conflict wordt juridisch gemaakt en gereguleerd. Jurgen Habermas' machtsvrije dialoog en John Rawls' formalisering van de rechtvaardigheid vormen de hedendaagse varianten van deze regulering. Conflicten

worden alleen dan als zodanig erkend als ze opgelost kunnen worden volgens de regels. De uitwassen daarvan kennen we in de lege mantra 'regels zijn regels'.

In de *metapolitiek* die teruggaat op Plato wordt het werkelijke politieke conflict weliswaar serieus genomen, maar door de oplossing op een ander niveau te zoeken alsnog verdonkeremaand. Het klassieke voorbeeld hiervan was te vinden in het reëel bestaande socialisme. Omdat het echte conflict – de klassenstrijd – al is opgelost kan het beheer van de samenleving zich beperken tot de administratie van dingen. Deze politiek is voor ons herkenbaar in de opvatting dat de staat slechts de samenleving moet managen: elk conflict kan op technologische en wetenschappelijke wijze worden opgelost. Zo wordt het politieke conflict over leven en dood, de strijd om het planetaire milieu, in de metapolitiek door technische experts opgelost.

Een vaste plaats

Deze maatschappelijke ordeningen kennen elk een eigen structurering van de zintuiglijke waarneming. Als het zintuiglijke dat is wat in staat is om opgenomen te worden door de zintuigen – de wijze van waarnemen – dan verwijst de (ver-)deling naar de impliciete regels die de plaats en de vorm van de participatie situeren en ons een gemeenschappelijke en gedeelde wereld geven. De feitelijke distributie van het sensibele brengt het zichtbare, het hoorbare en het mogelijke in kaart. En daarmee situeert

Rancière zijn politieke inzet op het terrein van de esthetiek. Terugkijkend naar haar ontstaan in de achttiende eeuw, vat hij de esthetica niet op als een wetenschappelijke of filosofische vakdiscipline met de kunst als haar object. Ook niet als een theorie over de zintuiglijke ervaring in algemene zin. Esthetiek is "het systeem van voorafgaande vormen die, dat wat zich in zintuiglijke ervaring presenteert, determineren." En als zodanig is het ook een "verzameling regels voor de identificatie van de kunst", dat wil zeggen, esthetica bepaalt de wijze waarop kunst in een bepaalde samenleving gedefinieerd wordt als kunst.

Heel schematisch gesproken kan gesteld worden dat tot in de achttiende eeuw iedereen een vaste plaats in de samenleving was toebedeeld, en elke plaats kende een eigen verdeling van het zintuiglijke. Regeerders en degeene die geregeerd werden kenden een verschillende zintuiglijke ervaring: andere ogen, andere oren, een ander verstaan van de werkelijkheid. De geboorte van de esthetica als een aparte discipline in 1750 markeert de breuk met deze ongelijke verdeling. De herverdeling van de ervaring en de politieke veranderingen gaan gelijk op. Een nieuwe structurering van het zintuiglijke leidt tot andere vormen van kunst. Dit uit zich institutioneel: in de negentiende eeuw kan het autonome individu als vrije burger in eenzaamheid door de nieuwe museumzalen dwalen om daar de even autonome kunst die aan de steriele muren eenzelfde eenzaamheid kent, te consumeren.

Om deze veranderingen te duiden en om de hedendaagse kunst te doordenken onderscheidt Rancière drie verschillende waarnemings- of perceptieregimes. Hoewel ze in verschillende periodes zijn ontstaan beperken ze zich daar niet toe. Deze politiek geladen regimes zijn in het heden tegelijkertijd werkzaam, al ligt het accent duidelijk op het laatste regime.

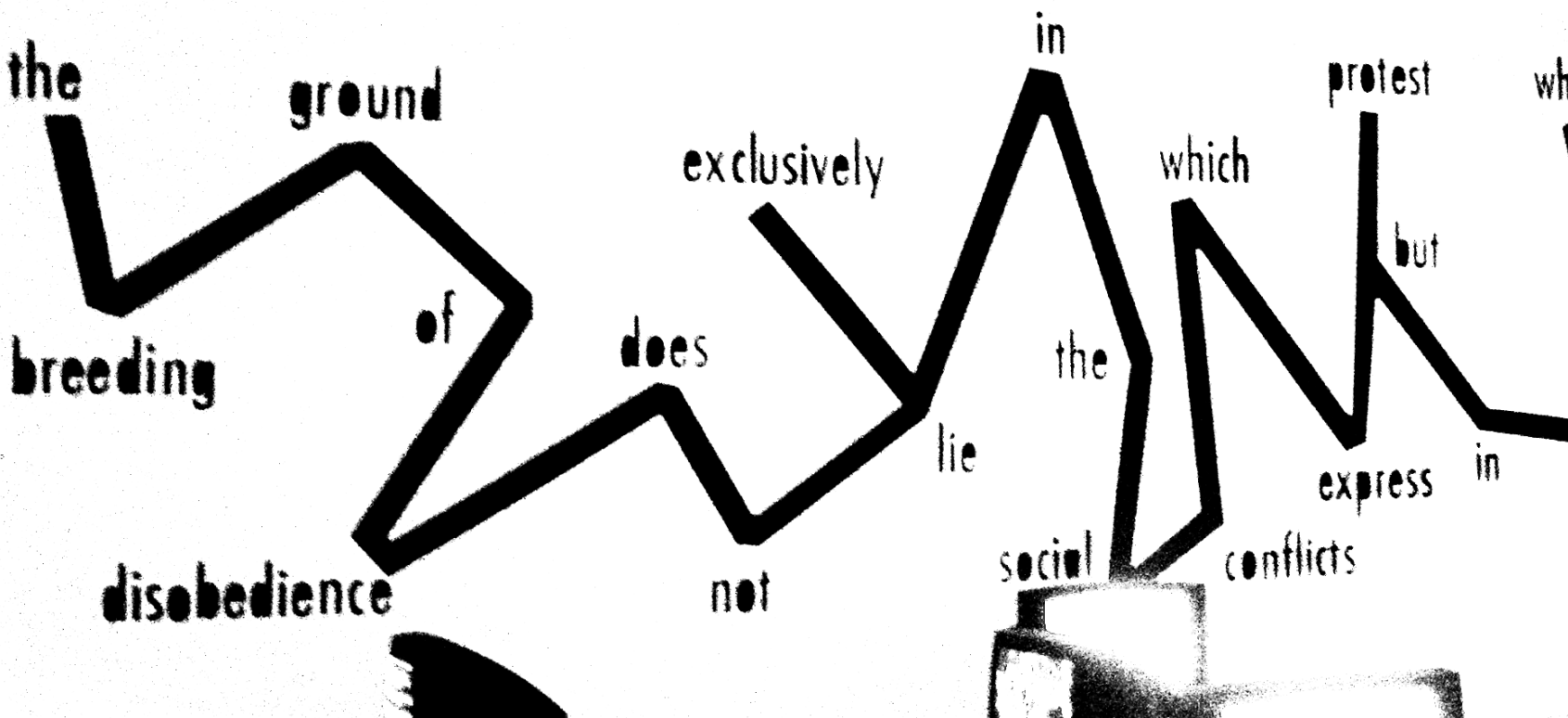
Het Platoonse *ethische regime van beelden* eist dat de afbeeldingen waarheidsgetrouw zijn, zij dienen de burgers te onderwijzen en op te voeden. De kunst representeert de werkelijke indeling van de samenleving waarin een ieder zijn vaste, met het beroep corresponderende, plaats inneemt. Hedendaagse kunst met een expliciete 'boodschap' blijft voldoen aan Plato's eis.

In het *representatieve regime van de kunsten* bevrijdt Aristoteles de kunsten van de morele, religieuze en sociale criteria van het ethische regime. Door voor de 'schone kunsten' een aparte plaats te reserveren, ontstaat ruimte voor het recht op fictie en verbeelding. Maar deze verbeelding dient op haar beurt wel weer te gehoorzamen aan vaststaande regels met betrekking tot de ambachtelijke kwaliteit, de goede verhouding tussen onderwerp en afbeelding en de hiërarchie van de kunstdisciplines. De klassieke Aristotelische classificaties bepalen de speelruimte van de kunst.

Het *esthetische regime van kunst* maakt korte metten met deze hiërarchische verdeling van het zintuiglijke. Door gelijk-

Muurtypografie
'Disobedience'
Marco Scotini
en Erick Beltran
2007

Afdrijvend
onweer
Schilderij van
Gustave Courbet
© Stedelijke Musea
Sint-Niklaas, Belgium

heidwaardigheid op te eisen voor alle onderwerpen, de onverschilligheid van de stijl in relatie tot de inhoud te claimen, en de dingen zelf hun betekenis te laten bepalen, vernietigt het esthetische regime het systeem van disciplines. De ‘schone kunsten’ maken plaats voor kunst in haar singulariteit. De ontwikkeling daarvan wordt, ook volgens Rancière, geïllustreerd door de geschiedenis van de avant-garde. Het steeds radicaler ondermijnen van de kunstmatige middelen in de kunst leidt tot een tegenstelling omdat het esthetische regime zo ook het onderscheid tussen kunst en andere activiteiten problematiseert. Strikt gesproken kan dit egalitaire regime van het zintuiglijke de eigen plaats van de kunst alleen garanderen tegen de prijs van het oplossen van haar unieke positie. Immers een volledige democratisering van de zintuiglijkheid vernietigt de kunst als een onderscheiden terrein. Als kunst en leven niet langer te onderscheiden zijn en in elkaar opgaan, verdwijnt de kunst. In het esthetische regime zit de kunst gevangen in het spanningsveld waarin ze zowel kunst is als het samensmelten en het opgaan in het leven. Strikt genomen is er zelfs geen sprake meer van een distributie van het zintuiglijke omdat elke distributie mogelijk is.

Spanning

Het esthetische regime kent een tweevoudige verbinding tussen politiek en esthetiek. De eerste vorm is het tot leven worden van de kunst (en dus de oplossing van de kunst),

terwijl als tweede vorm de kunst hiertegen weerstand blijft bieden en de kunst als kunst, als een apart terrein van het leven, in stand houdt. En daar ligt haar politieke kracht: de kunst exploreert zintuiglijke structuren en ontdekt zo nieuwe mogelijkheden. Deze twee aan elkaar tegengestelde vormen zijn onlosmakelijk en onontwarbare met elkaar verbonden. Rancière zoekt het politieke moment niet in één der polen, maar in de spanning zelf.

Kunst is niet politiek vanwege de boodschap of de gevoelens die ze overbrengt, noch door conflicten of identiteiten af te beelden. Kunst is politiek in zoverre ze een eigen tijd-ruimte ervaring creëert, ervaringen van samen- of apart zijn, van in- of uitsluiting, van binnen of buiten te zijn, en dat in vormen die afwijken van de in de orde-van-de-police gevormde praktijken.

Politiek is niet de uitoefening van macht of de strijd om de macht, het is eerst en vooral het construeren van een ruimte als een politieke ruimte, de strijd, het conflict om het ontstaan en bestaan van een specifieke ervarings sfeer. Deze distributie en herverdeling van tijd en plaats en identiteiten, de wijze van *framen* van het zichtbare en onzichtbare, kortom de verdeling van het zintuiglijke is zowel een politieke als esthetische activiteit.

Eén van de locaties van die politieke strijd is de waarneming die getriggerd wordt door de dichotomie allochtoon/autochtoon. Door de maatschappelijke logica van dit onderscheid kunnen we de beruchte fout

van een deelnemster aan het televisieprogramma *Get the Picture*, die op de vraag “hoe noemen we iemand die niet is aangepast aan het leven in de maatschappij?” antwoordt met “allochtoon”, niet afdoen als een persoonlijk falen. In dat antwoord werd de maatschappelijke logica van de verdeling van het zintuiglijke in Nederland uitgedrukt. En het buurmeisje dat mij op die zonnige middag zo vrolijk groette, stelt met haar T-shirt deze logica aan de kaak en eist zo een andere verdeling van het zintuiglijke.

=

Literatuur

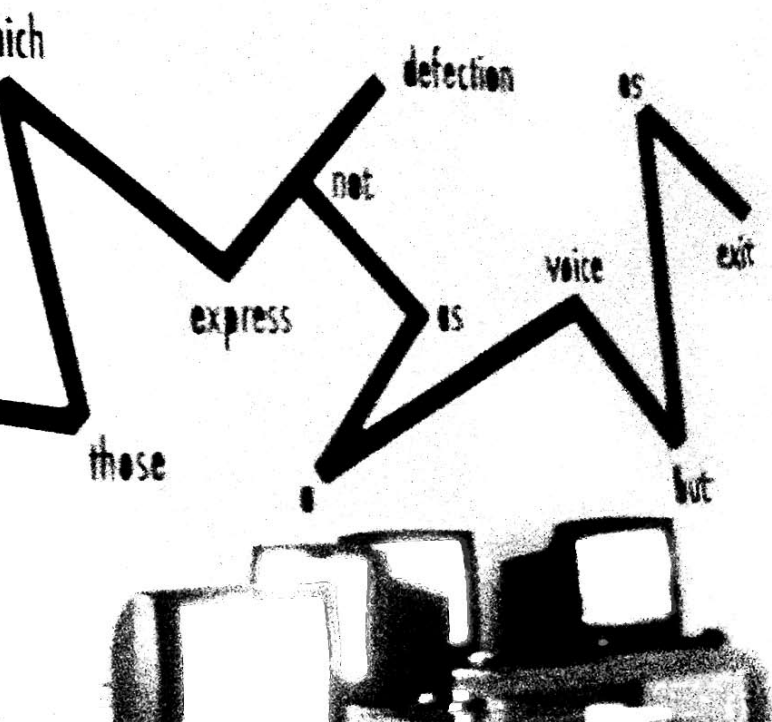
J. Rancière, *La Mésentente, politique et philosophie*, Galilée, Paris 1995.

J. Rancière, *Le partage du sensible, esthétique et politique*, La fabrique, Paris 2000.

J. Rancière, *Het esthetische denken*, Valiz, Amsterdam 2007. Hierin zijn opgenomen

Het delen van het zintuiglijk waarneembare, Esthetiek en politiek en *Het esthetische onbewuste*. Nederlandse vertaling Walter van der Star.

Ook verscheen Solange de Boer (red.), *Grensganger tussen disciplines, Over Jacques Rancière*. Deze uitgave geeft met essays en een interview inzicht in de achtergronden van Rancières denken.

Prounenraum
van El Lissitzky
uit 1923
(foto: Peter Cox)

PSALM

Antwoord mij als ik roep,
God die mij recht doet. PSALM 4:1

Hier ben ik

ik ben met niet meer dan dit
ik ben niet minder dan wat ze als ze over spraken
mijn kaken naar uw evenbeeld geschapen
zeg niet dat u dit alles wist
het wordt zo'n betweetgebed
en ik wilde vrijuit preken

want als het nacht wordt ga ik voor het raam staan en zie in de huizen één voor één de lichten uitgaan
en zij die niet kunnen slapen gaan voor het raam staan en zien de lichten in mijn kamer schijnen
ze richten een waterpistool op mijn schrijfhand en schieten hun pyjamabroek nat
en in afrika sterft een luie baby

jarenlang pulkte ik de scherven uit helmen naaide ik de monden dicht van de klagenden
trok ik pij over pij bleef het beven
vuistslagen in het katoen

het klinkt poëtischer dan het is maar overall was informatie
je wist nooit of het van hen of van ons kwam je wist niet eens of iemand ons wel bestreed

soms planden we een aanslag die we dan opeisten en weer aflastten
je wist nooit of het door hen of door ons kwam je wist niet eens of iemand ons wel bestreed

wat we wisten dat we insliepen met de hand rond een trilmobiel
vederlicht en niet te tillen
zolang twijfelend dat het leek of we een beslissing namen

en in de krochten inspecteert het lijk de overlevenden
en van boven de wolken zingen de doden een tiewraplied
en in het asbestbad lustigt de oma van lolita string striemend door het vlees
en in afrika sterft een luie baby

de bel ging iemand kwam binnen vulde de kamer de rest was drama
een verwensing spatte op zijn lemmet wreed in twee
met een handvol betraden we de steppe wachtten het donker af en daarna het licht

in het zand zette ik mijn hak in een rotgans
stenen smaakten als druiven
er was niemand meer over om ons erin te luizen
we riepen uw naam aan een week later viel de regen
weer klonken er gebeden
uiteindelijk ging iemand met de buit heen
en niemand die het 'm kwalijk nam

er was ons iets overkomen
we waren als een volk verdreven
als eenlingen keerden we terug

en langs de weg werpt men poepconfetti men haakt onze pootjes en walging
een medaille wordt ons onder rembours nagezonden we klonteren samen in kotten

mijn schrijfhand verbrijzelt
pyjamabroek nat
valbijl val
hersendode nacht

en in afrika sterft een luie baby

IS DIT KUNST?

"Is dit kunst?" Een wrak van een bomaanslag in Bagdad ligt in de foyer van Gemak, het nieuwe centrum voor kunst en politiek in Den Haag. Het is onderdeel van de tentoonstelling *Green Zone/Red Zone*, waarmee Gemak in oktober 2007 openging.

De veelgestelde vraag heeft geen eenduidig antwoord. Zijn de nabije foto's en teksten van Irakese vrouwen die de hel van hun dagelijks leven proberen te omschrijven, of de documentaire films van jonge Irakese filmmakers in een zaaltje verderop, wél kunst? En kunnen de Irakese en westerse kunstenaars die aan de expositie deelnemen überhaupt iets zinvols zeggen over de huidige situatie in Irak met hun schilderijen, video's en installaties?

Het is een trend: de politieke kunst is terug, na decennia lang verbanning uit de kunstwereld. Op de Documenta van Kassel en in de Biënnales van Venetië en Istanboel pakken kunstenaars de bio-industrie aan, de Berlijn conferentie van 1888, stakingen in China en de muur tussen Israël en Palestina. Soms op heel letterlijke wijze.

Dit soort maatschappelijk betrokken kunst vierde zijn hoogtij in de jaren zestig en zeventig. Met het postmodernisme echter werd de pretentie van kunstenaars stelling te nemen op politieke kwesties als een aberratie gezien. Kunst moest zich juist emanciperen van haar sociaaleconomische context en zichzelf als ideaal nastreven. *L'art pour l'art*. Het lijkt een

nobele zoektocht. Waarom voelen zoveel kunstenaars zich dan toch geroepen om commentaar te leveren op huidige misstanden in de wereld? En wat kan een enkele kunstenaar daar aan doen, wanneer alle Europese regeringen samen een Amerikaanse aanval op Iran niet kunnen voorkomen?

Één motief aan de zijde van kunstenaars is kritiek op de media. Ze komen in opstand tegen de leugenachtige, angstaanjagende of domweg lelijke wereldbeelden die via de media verspreid worden. Na een bepaalde hoeveelheid verdraaide werkelijkheid te hebben verwerkt heb je als kunstenaar behoefte om daar iets mee te doen. In Gemak heeft bijvoorbeeld het kunstenaarsduo Kennard & Picton-Phillips Britse tabloids, Arabische kranten, foto's van Abu Ghraib en grote portretten van Bush en Blair letterlijk in elkaar gehamerd tot reuzencollages.

Met de overblijfselen van de uitgeholde politieke taal – waarin 'vrijheid' militaire bezetting kan betekenen, en 'democratie' een ingreep van westerse overheersers is – maakt de kunstenaar haar of zijn eigen verhaal. De conservator en de bezoeker van een tentoonstelling herkennen de elementen waarmee de kunstenaar te werk is gegaan, waardoor ze het kunstwerk kunnen 'begrijpen' en relateren aan hun eigen beleveniswereld.

Wat we hebben aan politieke kunst? We kunnen toch ook meer mensenkennis opdoen uit romans dan uit wetenschappelijke werken?

En Picasso's *Guernica* geeft preciezer weer wat een luchtbombardement voor een civiele bevolking inhoudt dan een reportage erover.

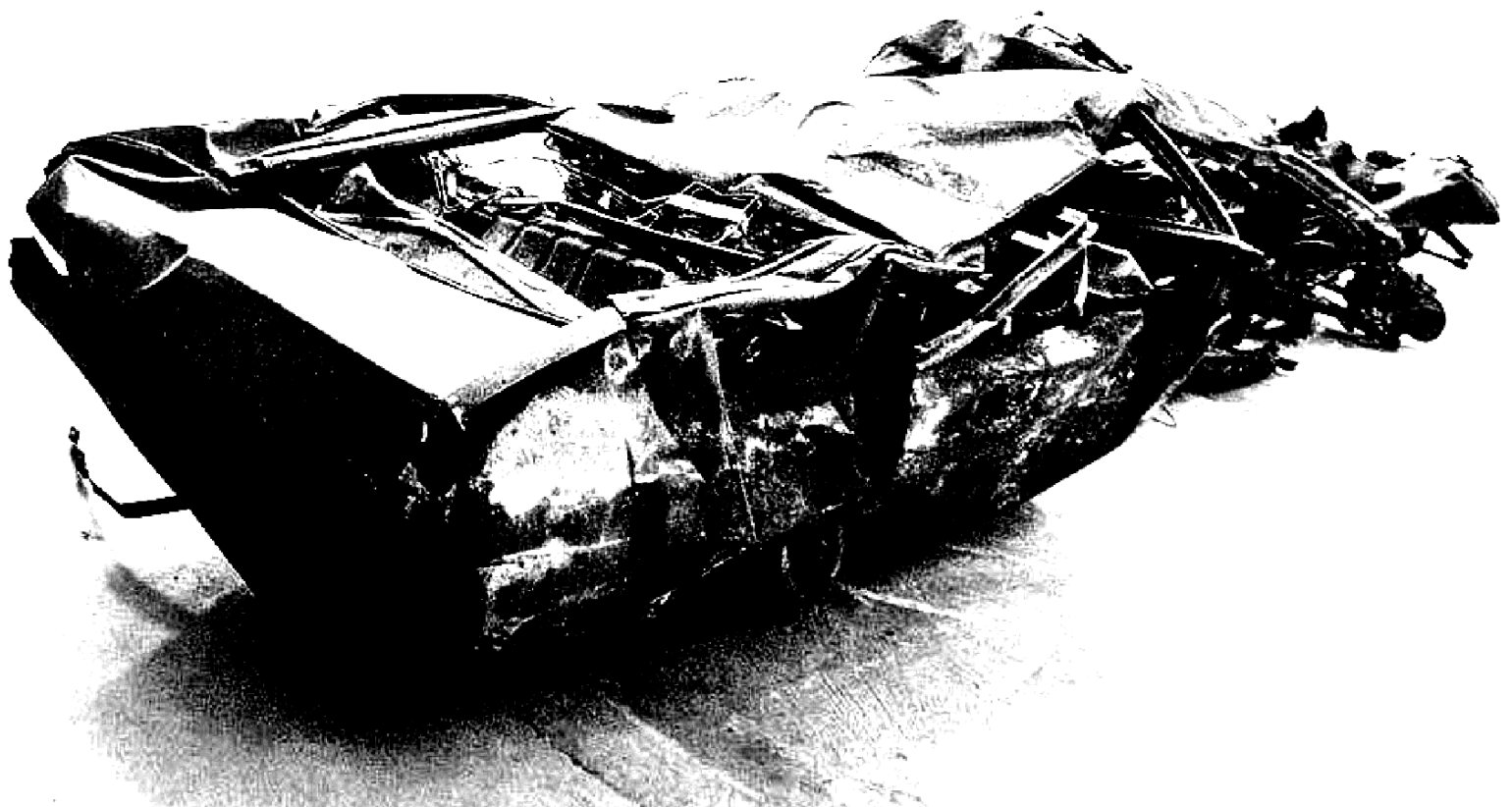
Wat dat betreft is het werk van Hana Mal Allah, die kaarten van Bagdad verscheurt, verbrandt, verdrinkt en verminkt, veel sterker dan het bloederige wrak uit Bagdad. Dat zoveel bezoekers stilstaan bij een hoop schroot die zich magisch lijkt te hebben gematerialiseerd uit een krantenfoto, zoals een circusmonster in de negentiende eeuw, toont alleen aan hoe ver de huidige werkelijkheid van wat er in Irak gebeurt van ze af staat. Wat dat betreft is het een uitstekend beginpunt voor de tentoonstelling.

=

Gemak: Paviljoensgracht 20 (tramhalte Grote Markt), Den Haag.

Green Zone/Red Zone is te bezichtigen t/m 31 jan. 2008.

Zie www.gemak.org voor vol programma

F*ART REDT DE WERELD MET KUNST

Op Landgoed De Horst in Driebergen vond op 27 september 2007 de oprichting van het First Art Rescue Team plaats. F*ART is een open internationaal netwerk voor jonge kunstenaars. Het is een virtueel platform om eigen werk te tonen, ideeën uit te wisselen met andere kunstenaars en in discussie te gaan over de rol van de kunstenaar in de samenleving.

F*ART is een gimmick. F*ART is *Speech Art*, gemaakt door de 'grande dame van de performancekunst' Moniek Toebosch en bedoeld om de jonge, veelbelovende kunstenaar eens flink wakker te schudden. Het is een knipoog naar de hedendaagse kunst en de maatschappelijk geëngageerde kunstenaars en ondernemers in het bijzonder. De afgelopen jaren is er een ontwikkeling zichtbaar van kunst die meer over de wereld wil gaan. Maar is deze betrokkenheid van kunstenaars wel oprecht, of is maatschappelijk engagement langzamerhand meer een modeverschijnsel binnen de kunst geworden? In het boek *Nieuw engagement. In architectuur, kunst en vormgeving* spreekt H.J.A. Hofland van 'geïnstitutioniseerd consumptiegoed'. Wat houdt het begrip *engagement* nu eigenlijk in en hoe ver is de kunstenaar bereid te gaan? Ook bij bedrijven is maatschappelijk verantwoord ondernemen de laatste jaren de trend. Is er sprake van een maatschappelijke doorbraak of is het niet meer dan een marketingstrategie? F*ART legt deze problematiek op satirische wijze bloot.

Tegelijkertijd is F*ART bloedserius en inspirerend. Het is een voorstel om kunst weer midden in de maatschappij te plaatsen. Kunst heeft zich de afgelopen decennia steeds meer teruggetrokken binnen het eigen domein van het museum en het theater. De invloed van de buitenwereld is geminimaliseerd om de beleving van kunst zo min mogelijk te storen. Ook de opleving van kunst die weer over de maatschappij wil gaan lijkt de grenzen van het eigen domein niet te overschrijden.

F*ART wil dat de kunst niet vanuit veilige plaatsen als musea en theaters opereert, maar zich midden in de samenleving presenteert en in het bedrijfsleven en alle andere hoeken van de maatschappij infiltreert. Kunst moet confronteren, bestaande systemen blootleggen en herdefiniëren. De Amerikaanse *culture jammers* The Yes Men leggen - door zich uit te geven als woordvoerders van organisaties waartegen ze strijden - op vlijmscherpe en satirische wijze de paradoxale en vaak onmenselijke logica van het bedrijfsleven bloot. De Vlaamse kunstenaar Ives Maes maakt 100% ethisch correcte kunst op ironische wijze. Door het ontwikkelen van een biologisch afbreekbare landmijn die na een jaar automatisch composteert, geeft hij een scherp commentaar op het Belgische wetsvoorstel om de antipersoonsmijn af te schaffen. De Nederlandse kunstenaar Jonas Staal strijdt tegen de verdwijning van de grens tussen de openbare en de private ruimte en presenteert zijn werk nadrukkelijk in de openbare ruimte. Zo liet hij een moslim bij het Binnenhof de koran verscheuren en maakte hij een grafmonument voor onder anderen Geert Wilders, waarmee hij op haast activistische wijze de discussie over het populisme aankaart. F*ART-lid en *Dutch Art Institute resident* Sasha Miljevic infiltreert met zijn project 'Soldiers' in musea en galeries in Amerika. Hij plaatst grote skeletten, de Soldiers, op en om de gebouwen heen waar politieke en maatschappijkritische kunst geen kans krijgt. Allen waren in september te gast op Nieuwe Grond: *the Artist as Opinion Leader*, een conferentie voor jonge kunstenaars over hedendaags engagement. Moniek Toebosch, de voormalige directrice van Dasarts, lanceerde F*ART tijdens haar openingsspeech. Ze zei:

MAAR IS DE WERELD DAN ECHT ZO SLECHT,
MIJN ONDERNEMENDE
TWEEDRACHTZAAIERS,
WERELDVREEMDE IDEALISTEN,
ARTISTIEKE DOORZETTERS,
DENK JE ECHT DAT DE MAATSCHAPPIJ
JULLIE NODIG HEEFT,
OF MOET JE DE MAATSCHAPPIJ
VERANDEREN OM ZELF TE KUNNEN
OVERLEVEN?
OF ALLEBEI?

Maar zijn kunstenaars geen individualisten die wars zijn van netwerken? F*ART wil kunstenaars bij elkaar brengen die een positie in het maatschappelijke debat willen innemen. Gezamenlijk kunnen we meer bereiken dan ieder voor zich. Want wordt het niet tijd voor een leger van kunstenaars dat direct precisiebombardementen van schoonheid kan uitvoeren op maatschappelijke problemen die nu spelen, zonder dat daar een half jaar van regelen en subsidie bureaucratie aan vooraf gaat? Wordt het niet tijd voor maatschappelijk geëngageerde kunst die verder gaat dan het eigen domein en die met nieuwe ideeën en concepten in alle lagen van de maatschappij infiltreert? Moniek Toebosch:

WAAROM ZOUDEN WE NIET NU
METEEN BEGINNEN MET NIEUWE
CONCEPTEN, DE WERELD OVERTUIGEN
DAT DE GROOTSTE VERANDERINGEN
VOORTKOMEN UIT DE KLEINSTE
DEELTJES, DE SAMENLEVING
BOMBARDEREN MET CREATIEVE
IDEEËN VOOR VERANDERINGEN,
WAAROM ZOUDEN WE GEEN NIEUWE
KUNSTWERKEN KUNNEN SCHEPPEN
DOOR DE KUNST OPNIEUW TE
DEFINIËREN, DOOR DE TELEVISIE
OPNIEUW UIT TE VINDEN, DOOR
RUIMHARTIG OPEN TE STAAN VOOR
NIEUWE MENSEN, DOOR NIEUWE
POËZIE, NIEUWE GELUIDEN, NIEUWE
RITMES EN NIEUWE BEWEGINGEN.

=

Zie voor de volledige speech van Moniek Toebosch en het manifest van F*ART
www.firstartrescueteam.eu

verder

Richard Prince: Spiritual America

Tot 9 januari wordt het verzameld werk van de Amerikaanse kunstenaar Richard Prince (1949) tentoongesteld in het Guggenheim Museum in New York. In het museum loop je als in het binnenste van een slakkenhuis kronkelend naar boven. Aan de ronde wanden hangen Prince' foto's en schilderijen die hij over een periode van dertig jaar heeft gemaakt. De titel van de tentoonstelling 'Spiritual America' is sarcastisch bedoeld. Prince verwijt Amerikanen oppervlakkigheid, smakeloosheid, perversiteit en machismo. Zijn eerste werk bestaat vooral uit herdrukken van bekende en minder bekende foto's. Een opvallende plek in het museum is gereserveerd voor de kolossale herdrukken van de beroemde reclameposters van de stoere Marlboro-cowboys te paard. De tentoonstelling bestaat verder voor een groot deel uit eenkleurige doeken waarop platte moppen staan geschreven. Van dichtbij bekeken blijken deze eenkleurige achtergronden te bestaan uit collages van beschilderde naaktfoto's en kinderlijke cartoons. Bovenin het slakkenhuis lijkt de tentoonstelling tot zijn einde te komen. Dan hangt er een bordje 'exhibition continues' met een pijl die naar een onopvallende gang wijst die uitmondt in een vierkante zaal. Er hangen ongeveer twintig schilderijen van zusters met witte mondkapjes. Zo'n veertig ogen kijken de toeschouwer koel aan. Het zijn nagemaakte en bewerkte covers van streekromans. In de laatste twee zalen is het laatste werk van Prince te zien. De inspiratiebron van deze figuratieve schilderijen, Willem de Kooning, is hier duidelijk in te herkennen. Met snelle en grove vegen vervloeit hij pornografische foto's met zijn eigen fantasie. Het is jammer dat het Guggenheim Museum niet om de hoek is. Hoewel nooit zo imposant als het zien van Prince' fysieke werk, vormt het begeleidende boek een goed alternatief.

=
Noortje Thijssen.

Het boek Jack Bankowsky e.a., *Richard Prince, Spiritual America* is in 2007 samengesteld door het Solomon R. Guggenheim Museum te New York. Te bestellen via amazon.com

Datascape

Roofvogels glijden in wijde bogen over het landschap. Vanuit hun hoogte zien ze precies waar een muisje zich door het struweel beweegt. Die scherpe ogen zijn een zaak van leven en dood. Een duikvlucht en het arme beestje is verschalkt. Ons menselijk gezichtsvermogen is beperkter, vanuit een vliegtuig zien we eerder structuren dan details. Google Earth helpt ons deze handicap te overwinnen. Je kan het landschap vanaf veraf bekijken, maar je kunt ook flink inzoomen. Je ziet de auto's in de straat voor je eigen huis.

Datascape cultuur is een doorlopende presentatie van in grafieken en tabellen gevisualiseerde culturele data. Het wil het culturele landschap in zijn verband tonen door er in vogelvlucht op neer te kijken. Je ziet een strip opgebouwd uit statistisch en ander feitenmateriaal, bijeengebracht uit 200 onderzoeken. Je ziet dat Amsterdam veel kunstsubsidies krijgt, en Friesland weinig. Dat alleen hoogopgeleide mensen naar klasieke muziek gaan. Dat de cultuurindustrie goed is voor vele 10-duizenden banen. Maar inzoomen kan niet, want er is geen directe verwijzing naar bronnen en websites. Jammer, want de waarnemingen en de daarop gebaseerde conclusies blijven letterlijk in de lucht hangen. Als een roofvogel zulke slechte ogen had zou hij van de honger sterven.

=
Cas Smithuijsen.

Bestel de datascape cultuur door een email met adresgegevens te sturen aan johanidema@LAGroup.nl en door 15,00 (incl. verzendkosten.) over te maken op rekeningnummer 80.16.72.775 van De Balie in Amsterdam, o.v.v. 'datascape cultuur'.

Krijken

Cultural Activism Today

De Rotterdamse architect-filosofen Boie en Pauwels – BAVO – stellen dat kunstenaars die hun positie aan de rand van de samenleving gebruiken om kritiek te leveren op het ‘systeem’, het in feite handhaven. Met hun kritische of utopistische projecten bevestigen ze de functie die het domein van de kunsten voor de machtsstructuren heeft: een soort veiligheidsklep waar de liberale, intellectuele klasse haar stoom kwijt kan zonder dat het de machtsverhoudingen beïnvloedt.

Werkelijke rebellie bestaat volgens de auteurs uit ‘over-identification’. Daarmee bedoelen ze dat de kunstenaar zich de taal en de methodes van de machtshebbers eigen maakt en in extreme vorm toepast. Als voorbeeld geven ze het project van Atelier Van Lieshout ‘Slave City: a forced labour camp for 200,000 inmates combining state of the art technological innovation with the latest management skills for maximum profit’. Of Jens Haaning, die gebruik maakt van preferentiële importtarieven voor kunst om levensmiddelen te verkopen in zogenaamde ‘tentoonstellingen’. Het gaat erom de tegenstrijdigheden van de dominante ideologie voor een ieder duidelijk te maken. De stellingen zijn goed onderbouwd en de bijdragen in het boek geven veel na te denken over de maatschappelijke positie van de kunstenaar. Maar de voorgestelde strategie neemt aan dat ‘het systeem’ eenduidig en almachtig is, dat kunstenaars in staat zijn de natuur daarvan te doorgronden en dat hun ‘over-identificatie’ werkelijk de interne tegenstrijdigheden voor de massa’s kan blootleggen. Dat is niet alleen erg pretentief, ook leidt het tot deprimerende, cynische kunst.

=
Rober Kluijver

‘Cultural Activism Today: The Art of Over-Identification’; BAVO (red); Episode Publishers, Rotterdam, 2007. Met bijdragen van Alexei Monroe, Benda Hofmeyr, Dieter Lesage, Boris Groys en BAVO.

Exposities

In deze Helling kwamen twee tentoonstellingen aan bod waar het gaat om kunst en politiek. Maar er is nog veel meer te zien op dat gebied. Wie de agenda’s van debat- en cultuurcentra in Nederland bekijkt, ziet meteen dat kunst en politiek booming business is. En over welke kwesties zouden kunstenaars niet hun licht kunnen laten schijnen?

Een goede voorbereiding is de historische invalshoek van het Van Abbemuseum. Voor actuele kwesties kun je bijvoorbeeld terecht in Den Bosch. Net als de tentoonstelling *Green Zone/Red Zone* (zie p. 45) heeft de expositie *Born april 9th* van Sadik Kwaish Alfraji in het Stedelijk museum in Den Bosch betrekking op Irak. Volgens de kunstenaar gaat zijn werk over “een Pest die de lucht vervuilde in naam van ‘Vrijheid’, een vrijheid waar Irakezen al generaties van dromen”.

De situatie in Palestina is voor de stichting Levante aanleiding voor een heel festival over de kunst van het overleven, dat opent met de tentoonstelling *Hommage to childhood* van de Palestijnse kunstenaar Rana Bishara. Wat is de rol van kunst in conflictsituaties en hoe helpt kunst om de mensen in de bezette gebieden om het vol te houden?, zo vraagt de organisatie zich af.

Het zou wel eens de moeite waard kunnen zijn in de kerstvakantie de wachtende stapels kranten en tijdschriften gewoon te laten liggen, om in plaats daarvan deze tentoonstellingen te bezoeken en de diepere lagen van politieke vragen op je in te laten werken.

Green Zone / Red Zone

t/m 31 januari 2008 in centrum Gemak in Den Haag
www.gemak.org

Vormen van Verzet

tot 6 januari 2008 in het Van Abbemuseum in Eindhoven
www.vanabbe.nl

Born april 9th Sadik Kwaish Alfraji: schilderkunst en video-installatie’s

tot 13 januari 2008 in het Stedelijk museum 's Hertogenbosch
www.sms-s.nl

Hommage to childhood van Rana Bishara

is in het kader van het festival ‘Palestine: the ART of Survival’
tot 24 februari 2008 te zien in Platform De Levante in Amsterdam
www.delevante.org

hier, daar – en er tussenin

De Bulgaarse Hristina Tasheva kwam illegaal naar Nederland op zoek naar een betere toekomst. Ze overleefde zonder papieren door huizen van welgestelde Amsterdammers schoon te maken.

Aangemoedigd door fotograaf Leo Erken, begon ze de werelden waarin ze leefde vast te leggen: de lege huizen die ze schoonmaakte, Bulgars vrienden in Amsterdam, achtergebleven of weer teruggekeerde landgenoten.

Een documentaire over haar was te zien op het Idfa en wordt komend voorjaar uitgezonden door de Humanistische omroep.

Zie ook: www.hristinatasheva.com

